

19 (2023) 2

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

19 (2023) 2

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

Czasopismo Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

REDAKTOR NACZELNY • EDITOR-IN-CHIEF

ks. Piotr Kroczek

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO • DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Przemysław Michowicz OFMconv

SEKRETARZ REDAKCJI • EDITORIAL ASSISTANT

ks. Daniel Klimkiewicz

REDAKTORZY TEMATYCZNI • ASSOCIATE EDITORS

ks. Piotr Majer – prawo małżeńskie (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

ks. Tomasz Rozkrut – prawo procesowe (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

RADA NAUKOWA • EDITORIAL BOARD

Miroslav Konštanc Adam OP (Papieski Uniwersytet Świętego Tomasza z Akwinu), prof. Pietro Antonio Bonnet (Università degli Studi di Teramo), ks. František Čitbaj (Prešovská univerzita v Prešove), ks. Janusz Kowal (Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie), ks. Józef Krukowski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), ks. Joaquín Llobell (Pontificia Università della Santa Croce), Chiara Minelli (Università degli Studi di Brescia), ks. Stanislav Příbyl (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), Msgr. Andrej Saje (Univerza v Ljubljani), o. Jiří Rajmund Tretera OP (Univerzita Karlovi, Praha)

RECENZENCI • REVIEWERS

Lista recenzentów znajduje się na stronie internetowej czasopisma

<https://czasopisma.upjp2.edu.pl/annalescanonici>

Copyright © 2023 by Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Wersją pierwotną (referencyjną)

jest wersja drukowana

ISSN 1895-0620 (WERSJA DRUKOWANA)

ISSN 2391-6567 (WERSJA ONLINE)

Czasopismo finansowane przez Uniwersytet

Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ADRES REDAKCJI • EDITORIAL OFFICE

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Prawa Kanonicznego

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9

tel./faks 12 428 44 55, 12 370 86 13

annales@upjp2.edu.pl

WYDAWCA • PUBLISHER

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 25

<https://upjp2.edu.pl>

Annales Canonici 19 (2023) 2

Maciej Andrzejewski

Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 2) 5
Protection of personal data in marriage nullity cases in the light of selected procedural rules (part 2)

ks. Jan Dohnalik

Nowa wersja motu proprio „Vos estis lux mundi”. Znaczenie zmian wprowadzonych przez papieża Franciszka w 2023 roku 57
New version of the motu proprio „Vos estis lux mundi”. The significance of the changes introduced by Pope Francis in 2023

ks. Piotr Kroczek, Weronika Lipińska

Kanoniczne konsekwencje nieodbierania przesyłek poleconych przez proboszcza na przykładzie przypadku 75
Canonical consequences of a parish priest’s failure to receive registered mail using a case example

ks. Dawid Pietras FSSP

Dyscyplina sprawowania liturgii z 1962 roku według motu proprio „Traditionis custodes” papieża Franciszka oraz „Responsa ad dubia” Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (cz. 2) 83
The discipline of celebrating the liturgy of 1962 according to the motu proprio Pope Francis’s „Traditionis custodes” and „Responsa ad dubia” of the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments (part 2)

ks. Marek Story

Sakrament małżeństwa w dziewiętnastej księdze Dekretu
biskupa Burcharda z Wormacji 105
The sacrament of marriage in Book XIX of the
Decree of Bishop Burchard of Worms

ks. Andrzej Wójcik

Znaczenie dopełnienia małżeństwa naturalnego,
czyli (jeszcze) niesakramentalnego 125
The significance of consummation of natural marriage,
i.e. not (yet) sacramental

Barbara Cichorska

Wyjazd naukowy do Rzymu, 23-24 maja 2023 roku 139

Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 2)¹

Niniejszy artykuł jest kontynuacją problematyki podjętej w części pierwszej. Została w niej zweryfikowana hipoteza badawcza, zgodnie z którą metoda regulacji przyjęta przez dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim², polegająca na fragmentarycznej transpozycji norm prawa egzogenicznego, jakim jest rozporządzenie 216/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE³, do prawa endogenicznego Kościoła nie jest spójna ze specyfiką realizowania sprawiedliwości w Kościele. Ta bowiem jest zakorzeniona w naturze Ludu Bożego, stanowiącego Mistyczne Ciało Chrystusa i żyjącego w Duchu Świętym. W związku z tym należy pamiętać, że celem przetwarzania danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa

¹ Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr UMO-2017/25/N/ HS5/02554, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim, wydany przez Konferencję Episkopatu Polski w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 30 (2018), s. 31-45 [dalej: dekret].

³ Parlament Europejski i Rada (UE), Rozporządzenie 216/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz. Urz. L 119 z 4.05.2016 [dalej: RODO].

jest odkrycie prawdy o sakramencie małżeństwa, która ma prowadzić do zbawienia dusz, przy poszanowaniu godności uczestników *iudicium*⁴.

Choć w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa następuje wyłączenie kompetencji Kościelnego Inspektora Ochrony Danych do przetwarzania danych w zakresie sprawowanego przez sądownictwo kościelne wymiaru sprawiedliwości, nie oznacza to, iż zasady ochrony przetwarzania tych danych nie powinny być respektowane. W tym jednak zakresie podstawą ich ochrony będą przede wszystkim przepisy proceduralne⁵.

Mając na względzie powyższe, w niniejszym opracowaniu kontekst ochrony danych osobowych *de causis ad matrimonii nullitatem declarandam* zostanie poddany analizie w świetle zasad procesowych, które mają wymiar eklezjalny, a ich realizacja jedynie *prima facie* może stać w sprzeczności z ideą ochrony danych osobowych jednostki. W pierwszej kolejności przedmiotowe zagadnienie będzie podlegało omówieniu w ramach zasad technicznych, nakazanych przez prawodawcę z określonych powodów, niemających jednak wpływu na strukturę *iudicium*. W tym przypadku chodzi o zasadę jawności. Następnie analiza zostanie poprowadzona przez pryzmat zasady ontycznie związanej z wewnętrzną strukturą *iudicium*, organizującej oraz nakładającej prawa i obowiązki na wszystkich uczestników postępowania, jaką jest zasada kontradyktoryjności. Ostatnia część rozważań będzie skoncentrowana na zasadzie prawa do obrony, która w literaturze przedmiotu zaliczana jest do zasad obecnych we wszystkich czynnościach uczestników *iudicium*, wiążących ich indywidualnie ze względu na jej cel⁶.

4 Zob. M. Andrzejewski, *Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 1)*, „Annales Canonici” 19 (2023) nr 1, s. 5–37.

5 Przewodnik po nowych przepisach dotyczących ochrony danych osobowych dla osób pełniących posługę w Kościele katolickim na terytorium Polski (stan prawny na dzień 25 maja 2018 roku). Materiały pomocnicze przygotowane dla uczestników szkolenia w Archidiecezji Lubelskiej, s. 75, http://pliki.diecezja.lublin.pl/ODO/ochrona_danych_osobowych_szkolenie.docx.pdf [01.03.2021] [dalej: Przewodnik].

6 Kanonistyka polska może poszczycić się dużym wkładem w rozwój badań nad zasadami kanonicznego procesu małżeńskiego za sprawą prac opublikowanych przez Martę Greszatę-Telusiewicz, która jako pierwsza dokonała ich klasyfikacji w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Fundamentalne znaczenie ma monografia autorki *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*. Niewątpliwie jest to dzieło stanowiące krok milowy w badaniach polskiej kanonistyki dotyczących zasad procesowych i dlatego też autor skorzystał w niniejszym opracowaniu ze wskazanej klasyfikacji, dzielącej zasady procesowe na wyżej wymienione grupy. Zob. M. Greszata, *Iudicium cum principiis. Kodeksowa*

Ustalenie zakresu przetwarzania danych osobowych w sądowym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa zmierza do weryfikacji hipotezy badawczej zakładającej, że unormowania kanonicznego prawa procesowego dotyczące konsensusu nieważności małżeństwa nie zawierają *expressis verbis* przepisów mających za zadanie ochronę danych osobowych uczestników *iudicium*, jednakże dzięki stworzonemu systemowi zasad procesowych (w szczególności zasady jawności, kontradiktoryjności oraz prawa do obrony), zapewniona jest szeroka ochrona danych *in causis de matrimonii nullitate*. Dzieje się tak ze względu na eklezjalny charakter zasad procesowych, poprzez które realizuje się Boży plan zbawienia, zgodnie z adagium Iwona z Chartres *omnis institutio ecclesiarum legum ad salutem referenda sit animarum*. W aktualnym prawodawstwie Kościoła sprowadza się to do stwierdzenia, że administrowanie sprawiedliwością powinno dokonywać się *prae oculis habita salute animarum, quae in Ecclesia suprema semper lex esse debet* (kan. 1752 KPK 1983)⁷.

1. Gwarancje ochrony danych osobowych uczestników „iudicium” wynikające z zasad procesowych

Z uwagi na specyfikę prawa kanonicznego kościelne prawo procesowe ma za zadanie ochronę wartości rozumianych jako nadprzyrodzone, ostateczne dobro człowieka. Wskazując na to, bp Tadeusz Pieronek podkreślał zarazem, że stojąc na straży godności człowieka, musimy zdawać sobie sprawę z tego, iż największy walor w obronie tej godności i praw mają zasady podstawowe⁸. Zasady te nie są li tylko niepowiązanymi ze sobą normami prawnymi, ale skutek wzajemnych relacji tworzą w efekcie wspólny i harmonijny system podstawowych norm prawnych. Co więcej, kreują one podstawowe cechy konkretnego systemu procesu, które

weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa, Lublin 2008, s. 40–41.

⁷ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984 [dalej: KPK 1983].

⁸ T. Pieronek, *Ochrona praw osoby ludzkiej w kanonicznym prawie procesowym*, „Analecta Cracoviensia” 20 (1988), s. 256.

pozostają ze sobą w różnorodnych związkach, poczynawszy od wzajemnego współlistnienia, poprzez uzupełnianie, aż do ograniczania się wzajemnie⁹.

Ojciec Święty Franciszek w liście apostołskim motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹⁰ zwraca również uwagę na doniosłość kanonicznego systemu prawa procesowego w odniesieniu do sakramentu małżeństwa, dodając, że w tej kwestii Kościół przez wieki, będąc coraz bardziej świadomym słów Chrystusa, rozumiał i przedstawiał w sposób dogłębny doktrynę o nierozzerwalności świętego węzła małżeńskiego, wypracował system nieważności konsensusu małżeńskiego, odpowiednio uporządkował proces sądowy w tej materii, w taki sposób, aby dyscyplina kościelna coraz bardziej odpowiadała prawdzie wyznawanej wiary [Preambuła *Mitis Iudex Dominus Iesus*, s. 7].

System kanonicznego prawa procesowego składa się z elementów strukturalnych i proceduralnych. Do pierwszego rodzaju elementów zalicza się: strony, sędziego, przedmiot sporu i formalistykę procesową. Drugi ich rodzaj tworzą następujące procedury: składania skargi powodowej, ustalania formuły wątpliwości, dowodzenia i dyskusji sprawy oraz procedura wyrokowania i podważania wyroku. Efektem koherencji elementów strukturalnych i proceduralnych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa są wynikające z nich zasady procesowe, jednocześnie stojące u podstaw procesu¹¹. Nadanie stronom i organowi procesowemu rangi elementów strukturalnych *iudicium* oraz powiązanie tych elementów z zasadami procesowymi, pośród których znaleźć można również zasady określające model całego procesu, świadczy niewątpliwie o wadze, jaką prawodawca kościelny przykład do stosunku procesowego zachodzącego między stronami i organem procesowym¹².

Niewątpliwie ta część opracowania, poświęcona zasadom prawa, niezależnie od procedury sądowej, na gruncie której prowadzona jest analiza, powinna rozpocząć się od kompleksowego wywodu dotyczącego pojęcia, istoty, funkcji, charakteru

9 A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1984, s. 101–102.

10 Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15.08.2015, „Acta Apostolicae Sedis” 107 (2015), s. 958–970; tekst polski: Franciszek, *List apostołski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Tarnów 2015.

11 M. Greszata-Telusiewicz, *System kanonicznego prawa procesowego*, „Człowiek–Rodzina–Prawo” (2012) nr 1, s. 10.

12 W ślad za Stanisławem Waltosiem przez model należy rozumieć zespół podstawowych elementów danego układu, pozwalających na odróżnienie go od innych. Zob. S. Waltoś, *Model postępowania przygotowawczego na tle prawnoporównawczym*, Warszawa 1968, s. 9.

normatywnego oraz klasyfikacji zasad z perspektywy ogólnej teorii prawa¹³. W tym kontekście nieuniknione wydawałyby się również filozoficznoprawne rozważania dotyczące prawa w ujęciu naturalnoprawnym, pozytywistycznym, czy zaprezentowanie alternatywnych sposobów jego rozumienia¹⁴. Termin „zasada” jest wieloznaczny, jego rozumienie zależy od płaszczyzny, na której jest prowadzona analiza. Zagadnienie to zostało dobrze opracowane w teorii prawa i jego szczegółowa analiza dalece przekracza ramy niniejszego opracowania. Z tej racji zdefiniowanie zasady zostanie zaprezentowane tylko w takim zakresie, w jakim pojęcie to będzie używane w niniejszym opracowaniu¹⁵.

Kanonistyka nie wypracowała autonomicznej definicji zasady procesowej. W prawie kanonicznym jest ona opisywana przede wszystkim w ujęciu dyrektywalnym lub opisowym, stanowi zarazem podstawę *iudicium*. Warto zwrócić uwagę na trzy płaszczyzny znaczeniowe łacińskiego pojęcia *principiumi*, tłumaczonego jako „zasada”. Po pierwsze, jest to wstępne założenie, które zostało przygotowane i rozstrzygnięte jeszcze przed redakcją tekstu. Po drugie, oznacza panowanie tej normy nad innymi i wreszcie wyraża ona krótkość i jednoznaczność, ponieważ

¹³ Por. T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” (1988) nr 3, s. 16–26; M. Kornecka, *Zasady prawa. Studium teoretyczno-prawne*, Poznań 2012; S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa: zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

¹⁴ Na temat syntetycznego rozumienia prawa i jego zasad w ujęciu H. L. A. Harta, R. Dworkina, J. Raza, R. Alexy’ego zob. M. Korycka-Zirk, *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012, s. 34–162. Ciekawe uwagi dotyczące debaty Hart–Dworkin zob. A. Dyrda, *Spór o pojęcie prawa: debaty Hart–Dworkin ciągnie dalszy*, „Państwo i Prawo” (2014) nr 4, s. 3–17. Filozoficzne spojrzenie na prawo od pozytywizmu prawniczego, poprzez prawo natury, realizm prawny, hermeneutykę prawniczą, analityczną filozofię prawa, teorie argumentacji prawniczej oraz nurty filozofii prawa XX wieku zob. J. Stelmach, R. Sarkowicz, *Filozofia prawa XIX i XX wieku*, Kraków 1999.

¹⁵ O definicji pojęcia „zasada”, jego rozumieniu porównawczym w polskim prawie karnym i cywilnym zob. M. Greszata, *Iudicium cum principiis*, s. 197–217; w procesie cywilnym: J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro*, w: *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1015–1033; w prawie karnym procesowym: J. Kosowski, *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 19–27; A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 21–37; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 233–244. Wyczerpująco m.in. na temat pojęcia zasady procesowej, katalogu zasad procesu karnego, naczelnych zasadach procesu karnego, systematyki i hierarchii zasad procesowych w: *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 1: *Zasady procesu karnego*, red. naukowy P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 133–168. Na temat pojęcia „zasada” w postępowaniu sądowno-administracyjnym zob. T. Woś, H. Knysiak-Molczyk, M. Romańska, *Postępowanie sądownoadministracyjne*, red. naukowa T. Woś, Warszawa 2004, s. 106–108.

musi łatwo dać się zapamiętać i przywołać¹⁶. Fenomen zasad procesu polega na tym, że określają one najważniejsze cechy, tj.: konstrukcję i model procesu, sposób dochodzenia do ostatecznych ustaleń oraz pozycję i zakres gwarancji uczestników postępowania¹⁷.

Na odczytywanie znaczenia tekstu prawa, zarówno w prawie powszechnym, jak i prawie kanonicznym, oddziałują różne czynniki, co słusznie zauważa Piotr Kroczek. Na polu prawa kanonicznego istotnego znaczenia nabierają czynniki filozoficzne i teologiczne, które wpływają na uregulowania kodeksu prawa kanonicznego¹⁸. Jak się okazuje, nie inaczej można powiedzieć w kontekście obowiązania zasad jawności, kontradyktoryjności oraz prawa do obrony w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które w swoim eklezjalnym zakorzenieniu ingerują w obowiązujący model procesu i w ten sposób też rzutują na określoną treść gwarancji procesowych stron i innych uczestników postępowania. Wydaje się, że zaproponowane w *Mitis Iudex Dominus Iesus* zmiany w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, zmierzające do przyśpieszenia i usprawnienia postępowania mają być realizowane poprzez wprowadzenie takich rozwiązań prawnych, które jednocześnie nie będą narażać gwarancji procesowych uczestników *iudicium*. Należy zgodzić się z poglądem, że papież Franciszek zasady procesowe pozostawił jako fundament *iudicium*, jednocześnie zgodnie z duchem czasu reformując dotychczasowe unormowania i tylko te procedury, które tego wymagały, mając na celu pozbycie się z treści *iudicium* tego, co się zdewałuowało, a trzon zasad pozostawiając niewzruszony¹⁹.

Nie ulega zatem wątpliwości, że zasady procesowe mają również istotny wpływ na prawo ochrony danych osobowych, co związane jest ze ścieraniem występujących w nich przeciwstawnych interesów²⁰. Elementy strukturalne i proceduralne, które należy wyodrębnić w ramach *disceptatio et definitio*, z jednej strony wynikają z zasad procesowych organizujących *iudicium*, a z drugiej stoją u ich podstaw.

¹⁶ A. Dziega, *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, w: *Kościelne prawo procesowe. Prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 171.

¹⁷ *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 1: *Zasady procesu karnego*, s. 87, 89.

¹⁸ P. Kroczek, *Zasada „clara non sunt interpretanda” w prawie kanonicznym*, Kraków 2005, s. 105.

¹⁹ M. Greszata-Telusiewicz, *The Principle of Salus Animarum as the Essence of the Contradictory Character of the Canonical Trial*, „Roczniki Nauk Prawnych” (2020) nr 1, s. 186.

²⁰ A. Wolska-Bagińska, *Ochrona danych osobowych a zasady procesu karnego*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 31 (2018) nr 3, s. 28.

Są one rozumiane w prawie kanonicznym podobnie jak w systemach zasad prawa poszczególnych państw. Pamiętając o specyfice systemu prawa kanonicznego, należy zwrócić uwagę na fakt, że w Kościele zasady procesowe zostały zakorzenione w naturze Ludu Bożego, stanowiącego Mistyczne Ciało Chrystusa, żyjącego w Duchu Świętym. Z tej racji, dokonując interpretacji tych zasad z norm zawartych w kodeksie prawa kanonicznego, należy wziąć pod uwagę naturę sądownictwa kościelnego, która na tle rozwiązań państwowych porządków prawnych jest tak bardzo specyficzna²¹.

W dalszych etapach w pierwszej kolejności przedstawiona zostanie problematyka przetwarzania danych osobowych zebranych w toku procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa ujęta z perspektywy zasady jawności procesu. Następnie tematyka ochrony danych osobowych zostanie podjęta w odniesieniu do zasady kontrydiktoryjności, która ściśle związana jest z zasadą wcześniejszą, a zarazem decyduje o zakresie aktywności stron *iudicium*. Daje ona uczestnikom procesu sądowego o stwierdzenie nieważności małżeństwa możliwość podejmowania adekwatnych działań procesowych, potwierdzających tezę postawioną przez nich na początku procesu. Ostatnią zaś z omawianych zasad procesowych, która pozostaje w koherentnym związku z dwiema wcześniejszymi, i stąd zostanie omówiona, jest zasada prawa do obrony. Na gruncie procesu o stwierdzenie nieważności nie traci ona na znaczeniu, o czym mogą świadczyć choćby konsekwencje jej nierepektowania, prowadzące do nieusuwalnej nieważności wyroku sądowego.

2. Ochrona danych osobowych a zasada jawności procesu

Ochrona danych osobowych uczestników postępowania w sprawie o stwierdzenie nieważności małżeństwa nierozzerwalnie związana jest z zakresem obowiązywania w tym procesie zasady jawności i tajności oraz uprawnieniami poszczególnych uczestników w obszarze dostępu do akt sprawy. Nie ma wątpliwości, że wartości wynikające z prawa do intymności muszą pozostawać w konflikcie z wartościami związanymi z zasadą jawności procesu. Jak słusznie zauważa się na płaszczyźnie *in abstracto*, zwiększenie transparentności postępowania sądowego, wynikające z wymogów jawności, skutkuje ograniczeniem intymności i stanowi niejako

²¹ M. Greszata-Telusiewicz, *Klasyfikacja kanonicznych zasad procesowych*, „Człowiek-Rodzina-Prawo” 17 (2013) nr 8, s. 23.

konsekwencję udostępnienia dla ogółu określonych informacji. Natomiast uwzględnienie konieczności szerokiego poszanowania prywatności jednostki musi powodować ograniczenie jawności procesu²². Należy przy tym zauważyć, że we współczesnych systemach prawa procesowego zasada jawności nie jest ujmowana jako norma bezwzględna i nawet przy jej szerokim ukształtowaniu musi w pewnym momencie zostać ograniczona, co otwiera tym samym drogę do wprowadzenia elementów tajności procesu²³.

Rozważając *in abstracto* dwuaspektowy zakres zasady jawności, trzeba dostrzec także dwojaki charakter funkcji, jakie spełnia ta zasada. Z jednej strony zapewnia ona właściwe warunki dla prowadzenia sporu i realizacji kontrydiktoryjności, służy zapewnieniu bezpośredniości, chroni strony przed arbitralnością organów procesowych²⁴ i zwiększa bezstronność orzekania²⁵ (jawność wewnętrzna). Z drugiej zaś strony ta sama zasada gwarantuje kontrolę społeczną nad prowadzonym procesem, wychowawczo oddziałuje zarówno na organy procesowe, które dokładają większej staranności, jak również na świadomość i kulturę prawną społeczeństwa uczestniczącego w procesie osobiście lub za pomocą środków masowego przekazu (jawność zewnętrzna). Z tego punktu widzenia należy zgodzić się z przyjmowanym w literaturze stanowiskiem, że zasada jawności spełnia funkcję kontrolną, informacyjną oraz gwarancyjną²⁶.

Podczas prac nad reformą *Codex Iuris Canonici* z 1917 roku²⁷ prawodawca kościelny musiał zmierzyć się z problemem ukształtowania odpowiedniej relacji między zasadą jawności procesu o nieważność małżeństwa a zasadą ochrony poszanowania prawa do intymności każdej osoby ludzkiej zaangażowanej w ten proces. Znaczenie zasady jawności w procesie kanonicznym dostrzeżone było już w pracach Synodu Biskupów. Aprobując zasady, według których należało zreformować *Codex Iuris Canonici*, podkreślił: „wyraża się życzenie, by przyjąć jako ogólną regułę, że każdy

22 R. Koper, *Jawność rozprawy głównej a ochrona prawa do prywatności w procesie karnym*, Warszawa 2010, passim.

23 S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018, s. 320.

24 D. Świecki, *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, passim.

25 B. Wójcicka, *Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym*, Łódź 1989, s. 10n.

26 R. Koper, *Jawność rozprawy*, s. 54–79. Wartość zasady jawności została również dostrzeżona w prawie kanonicznym. Zob. S. Dziekoński, *Problematyka jawności w Kościołach i związkach wyznaniowych na przykładzie kościelnych osób prawnych*, w: *Ochrona danych osobowych w Kościele*, red. S. Dziekoński, P. Drobek, Warszawa 2016, s. 55–111.

27 *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti PP. XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 3–521 [dalej: CIC 1917].

proces powinien być publiczny, o ile sędzia biorąc pod uwagę okoliczności rzeczy i osób, w pewnych wypadkach nie uzna, że należy postąpić tajnie. Wymaga się zaś, żeby w procesie [...] sądowym [...] udostępnić wnoszącemu rekurs lub oskarżonemu wszystkie zebrane przeciw niemu dowody²⁸. *Prima facie* wydawać by się mogło, że życzeniem Synodu Biskupów był dostęp wszystkich wiernych do wiadomości o procesie kanonicznym, jednakże już w „Communicationes” Synod Biskupów wyraźnie dookreślił, iż chodzi o publiczność procesu wobec jego stron, nie zaś wobec innych podmiotów²⁹. Na *ratio legis* tak ukształtowanego zakresu obowiązywania zasady jawności w procesie o nieważność małżeństwa wskazywał św. Jan Paweł II w swojej alokucji z dnia 26 stycznia 1989 roku. Jak podkreślał,

wierni zwykle zwracają się do trybunału kościelnego, aby rozwiązać swój problem sumienia. W tej perspektywie często mówią pewne rzeczy, których inaczej by nie powiedzieli. Nawet świadkowie często składają swoje zeznanie pod warunkiem, przynajmniej milczącym, że służyć ma to wyłącznie celom procesu kościelnego. Sąd, dla którego niezbędne jest poszukiwanie obiektywnej prawdy, nie może zdradzić ich zaufania, ujawniając osobom z zewnątrz to, co musi pozostać tajne³⁰.

W ramach dalszych rozważań dotyczących związków zakresu jawności postępowania i sposobu ochrony danych osobowych w kanonicznym procesie sądowym o stwierdzenie nieważności małżeństwa należy rozważyć, co prawodawca rozumie pod pojęciem danych osobowych. Konieczne jest przy tym ustalenie, czy

²⁸ M. Greszata, *Zasada tajności i publiczności w sądownictwie kościelnym*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1, Warszawa 2009, s. 402. Mając na uwadze znaczenie *salus animarum* w zreformowanym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, por. uwagi dotyczące znaczenia zasady jawności dla tego procesu: M. Greszata-Telusiewicz, *Salus animarum jako istota reformy procesowej papieża Franciszka*, Lublin 2019, s. 117–130.

²⁹ M. Greszata, *Zasada tajności*, s. 402.

³⁰ Ioannes Paulus PP. II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, „Acta Apostolicae Sedis” 81 (1989), s. 922–927, n. 9. Na marginesie należy zauważyć, że zasada jawności w polskich procedurach sądowych zaliczana jest do naczelnych zasad procesowych, zarówno w procesie karnym, jak i cywilnym, oraz do zasad wymiaru sprawiedliwości w postępowaniu sądowno-administracyjnym. Natomiast w procesie kanonicznym zaliczana jest ona do zasad o charakterze technicznym. Oznacza to, że prawodawca kościelny i ustawodawca państwowy przykładają inną wagę nie tylko do rangi, ale i do zakresu obowiązywania analizowanej zasady w procedurach sądowych.

gromadzone podczas omawianego postępowania dokumenty, stanowiące akta sądowe, są zbiorem danych w rozumieniu dekretu. Prawodawca, formułując definicję legalną pojęcia danych osobowych, przesądził, że należy je traktować jako informacje o zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osobie fizycznej („osobie, której dane dotyczą”). Z kolei możliwa do zidentyfikowania osoba fizyczna to zgodnie z art. 5 ust. 1 dekretu, będącym *expressis verbis* transpozycją do kanonicznego porządku prawnego treści art. 4 pkt 2 RODO, osoba, którą można bezpośrednio lub pośrednio ustalić, w szczególności na podstawie identyfikatora, takiego jak: imię i nazwisko, numer identyfikacyjny, dane o lokalizacji, identyfikator internetowy lub jeden bądź kilka szczególnych czynników określających fizyczną, fizjologiczną, genetyczną, psychiczną, ekonomiczną, kulturową lub społeczną tożsamość osoby fizycznej. Wydaje się więc, że katalog informacji dotyczących cech osobowych, które mogą pomóc w ustaleniu danych osobowych, jest otwarty. Należy zauważyć przy tym, że przez dane osobowe rozumiemy również datę urodzenia, adres zamieszkania, płeć, kolor oczu, wagę, wzrost, informacje dotyczące poglądów, przekonań³¹. Znaczenie poszczególnych elementów katalogu trzeba interpretować w kontekście kościelnym, co oznacza, że przez identyfikator „imię” traktujemy też: imię z chrztu, imię z bierzmowania lub imię przyjmowane w czasie podjęcia profesji zakonnej, a nie zaś tylko imię według akt stanu cywilnego, gdyż indywidualizacja osoby fizycznej musi nastąpić w Kościele katolickim³².

Prawodawca kościelny, w ślad za ustawodawcą unijnym, zdecydował się dokonać dychotomicznego podziału danych osobowych, wyróżniając zwykłe dane osobowe, o których była powyżej mowa, oraz dane wrażliwe, które w rozumieniu art. 5 ust. 9 dekretu są danymi ujawniającymi pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub światopoglądowe, przynależność do związków zawodowych, dane genetyczne i biometryczne, a także dane dotyczące zdrowia lub seksualności osoby fizycznej. W tym miejscu należy zgodzić się Piotrem Krocziem, że umieszczenie „przekonań religijnych” w powyższym katalogu jest błędem z punktu widzenia sztuki legislacyjnej. Wierni Kościoła katolickiego *ex definitione* dzielają tę samą katolicką wiarę, dlatego nie mogą być one danymi identyfikacyjnymi w zbiorze osób, które z definicji mają tę samą cechę³³.

³¹ A. Grzelak, M. Wróblewski, *Podstawowe regulacje dotyczące ochrony danych osobowych w RODO i dyrektywie 2016/680*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, red. A. Grzelak, Warszawa 2019, s. 64–65.

³² Zob. P. Krocze, *Przetwarzanie danych osobowych*, s. 18.

³³ P. Krocze, *Przetwarzanie danych osobowych*, s. 20.

Przetwarzanie danych wrażliwych dopuszczalne jest wyłącznie w stosunku do osób ochrzczonych w Kościele katolickim i tych, którzy po chrzcie zostali do niego przyjęci (członków Kościoła), łącznie z tymi, którzy złożyli formalne oświadczenie woli o wystąpieniu z Kościoła katolickiego, zgodnie z wewnętrznymi przepisami Kościoła („byłych członków Kościoła”) oraz osób utrzymujących z nim stałe kontakty w związku z realizacją celów Kościoła w ramach uprawnionej działalności prowadzonej z zachowaniem odpowiednich zabezpieczeń. Dane te nie są ujawniane poza Kościołem bez zgody osób, których dotyczą, stosownie do art. 7 ust. 2 dekretu. Wskazana metoda przetwarzania danych osobowych różna jest od przyjętej w RODO, gdzie na mocy art. 9 ust. 2 istnieje zakaz przetwarzania danych osobowych, które mają charakter wrażliwy, chyba że zachodzi wyraźnie opisany wyjątek. Prawodawca kościelny dokonał bowiem modyfikacji wyjątku, o którym mowa w art. 9 ust. 2 lit. d, w sposób odmienny redagując treść art. 7 ust. 2 dekretu, a więc kwestie przetwarzania danych osobowych wrażliwych regulując od strony pozytywnej.

Dopuszcza się zatem przetwarzanie w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa zwyczajnych danych osobowych oraz danych wrażliwych, po ustaleniu jednej z przesłanek uprawniających do przetwarzania danych osobowych, opisanych w art. 7 dekretu. Jednocześnie przetwarzanie danych szczególnych jest zgodnie z treścią art. 7 ust. 2 dekretu ograniczone, o czym była już mowa powyżej. Taką metodę regulacji na gruncie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa wypada następnie zestawić z postanowieniami kan. 1476 KPK 1983 i kan. 1674 § 1 n. 1 *Mitis Iudex Dominus Iesus* oraz art. 3 § 2 i art. 92 n. 1 instrukcji procesowej *Dignitas connubii*³⁴ w kontekście małżeństwa ze stroną nieochrzczonej (kan. 1086 KPK) oraz małżeństwa między dwiema osobami ochrzczonej, z których jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub po chrzcie została do niego przyjęta, druga zaś należy do Kościoła lub wspólnoty kościelnej, niemającej pełnej łączności z Kościołem katolickim (kan. 1124 KPK 1983).

Zgodnie z wykładnią Papieskiej Komisji ds. Interpretacji Dekretów Soboru Watykańskiego II z dnia 8 stycznia 1973 roku, w odniesieniu do postanowień kan. 1476 KPK 1983 stwierdzono, że prawo do zaskarżenia swojego małżeństwa przed

³⁴ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesis et interdioecesis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii*, 25.01.2005, „Communicationes” 37 (2005), s. 11–92; tekst polski: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.

trybunałem kościelnym mają także osoby nieochrzczone, wobec czego przyjęcie sakramentu chrztu nie decyduje o zdolności procesowej w prawie kanonicznym³⁵. Ponadto zgodnie z art. 3 § 2 *Dignitas connubii*, sędzia kościelny posiada jurysdykcję do rozpatrywania spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa akatolików ochrzczonych, ale również i nieochrzczonych, co wynika z racji ekumenicznych i dialogu z religiami niechrześcijańskimi³⁶. Stosownie zaś do treści kan. 1674 § 1 n. 1 *Mitis Iudex Dominus Iesus*, do zaskarżenia małżeństwa uprawnieni są małżonkowie, a art. 92 n. 1 *Dignitas connubii* doprecyzowuje, że mogą to być zarówno katolicy, jak i niekatolicy. Z powyższego wynika, że przetwarzanie danych osobowych wrażliwych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa w stosunku do osób nieochrzczonych możliwe jest tylko w sytuacji odwołania się do pojęcia osób utrzymujących z nimi stałe kontakty w związku z realizacją celów Kościoła w ramach uprawnionej działalności prowadzonej z zachowaniem odpowiednich zabezpieczeń. W Przewodniku wskazuje się w szczególności, że są to osoby korzystające z pomocy charytatywnej, narzeczeni i małżonkowie niebędący katolikami³⁷.

Jest to jednak wyjaśnienie niewystarczające, dlatego więcej uwagi należy poświęcić niedookreślonemu zwrotowi „stałe kontakty”, który nie został przez prawodawcę w dekrecie zdefiniowany, oraz zagadnieniu jurysdykcji Kościoła katolickiego względem małżeństw niekatolików ochrzczonych i nieochrzczonych. W doktrynie prawa kanonicznego przez pojęcie „stały kontakt” proponuje się rozumieć fakt zawarcia małżeństwa uznanego przez Kościół, zważywszy, że niektóre Kościoły do ważności małżeństwa nie wymagają zachowania formy religijnej lub od niej zwalniają, lub ją sanują. Z tego też powodu przy uznaniu małżeństwa jako instytucji trwałej wyprowadza się wniosek o gotowości nawiązania stałego kontaktu z Kościołem³⁸. Wskazaną argumentację wzmacnia ponadto fakt, że jurysdykcja Kościoła nad małżeństwem nieochrzczonych wynika ze świętości sakramentu

35 J. Krukowski, *Strony w sprawie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 99.

36 A. Stankiewicz, *Instrukcja*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 27.

37 Przewodnik, s. 29.

38 T. Jakubiak, *Przynależność do Kościoła Katolickiego i przetwarzanie danych według Ustawy o ochronie danych osobowych – wyzwania legislacyjne*, w: *Ochrona danych osobowych w Kościele*, s. 142–142. Szeroko o pojęciu stałych kontaktów na gruncie RODO w: M. Strzała, *Nieoparte na kryterium członkostwa warunki dopuszczalności przetwarzania danych osobowych ujawniających przekonania religijne lub światopoglądowe (pojęcie stałych kontaktów w rozumieniu art. 9 ust. 2 lit. d RODO)*, w: *Prawo do prywatności w Kościołach i innych związkach wyznaniowych*, red. T. J. Zieliński, M. Hucal, Warszawa 2019, s. 99–116.

małżeństwa, gdyż *sensu largo* każde małżeństwo, w tym naturalne, które jest zawarte między nieochrzczonymi, stanowi rzeczywistość świętą, a wymiar świętości każdego kontraktu małżeńskiego daje Kościołowi kompetencję do rozsądzania spraw małżeństw nieochrzczonych³⁹. W odniesieniu zaś do jurysdykcji Kościoła względem małżeństwa niekatolików ochrzczonych, którzy nie uznają sakramentalności małżeństwa, stwierdza się, że kompetencja ta wynika z tego, że Chrystus, podnosząc małżeństwo między ochrzczonymi do godności sakramentu, spowodował, iż przez chrzest niekatolicy ochrzczeni i katolicy wszczępieni są w misterium Chrystusa, które dotyka również ich małżeństwa. Z tej racji podstawą sakramentalności takiego małżeństwa nie jest porządek jurydyczny i wykonywanie władzy wewnątrz wspólnoty Kościoła⁴⁰.

Odnosząc się do problematyki akt sądowych, należy przez nie rozumieć w całości oryginalne, ponumerowane karty, opatrzone pieczęcią, zszyte oraz parafowane przez notariusza, będące dokumentami publicznymi⁴¹. Zgodnie z definicją legalną zaprezentowaną w art. 5 ust. 3 dekretu zbiór danych traktujemy jako uporządkowany zestaw danych osobowych, dostępnych według określonych kryteriów, niezależnie od tego, czy zestaw ten jest scentralizowany, zdecentralizowany czy rozproszony funkcjonalnie lub geograficznie. W działalności Kościoła zbiorami danych są w szczególności: księgi parafialne zawierające rejestr ochrzczonych, bierzmowanych, Pierwszej Komunii świętej, zawartych małżeństw, zgonów, jak również rejestr parafian, alumnów seminariów duchownych, nowicjuszy i członków instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego.

Mimo iż akta sądowe nie zostały wymienione w art. 5 ust. 3 dekretu jest oczywiste, że wyliczenie zbioru danych w Kościele stanowi katalog otwarty, czego wyrazem jest posłużenie się formułą „w szczególności”. Jednocześnie prawodawca kościelny nie przesądził jednoznacznie, czy akta sądowe wchodzą do zbioru danych, co w kontekście przeciwstawnych stanowisk wyrażanych w literaturze przedmiotu dostarcza dodatkowych trudności interpretacyjnych.

Pierwszy z poglądów zakłada, że akta sądowe nie stanowią zbioru danych, i to pomimo, iż są poukładane według numerów lub sygnatury sprawy oraz zawierają dane osobowe jednostki. Przesądającym argumentem przedstawicieli tego

³⁹ W. Kraiński, *Uprawnienia Kościoła katolickiego w odniesieniu do małżeństw niekatolików*, „Roczniki Nauk Prawnych” 26 (2016) nr 2, s. 103.

⁴⁰ W. Kraiński, *Uprawnienia Kościoła katolickiego*, s. 108.

⁴¹ W. Witkowski, *Natura i moc dowodowa dokumentu w kanonicznym procesie sądowym*, Lublin 2018, s. 235.

stanowiska jest okoliczność, że ze względu na kryterium osobowe nie jest możliwy osobisty kontakt z aktami sądowymi będącymi zestawieniem danych oraz zawartymi w nich informacjami. Samo uporządkowanie chronologiczne danych nie jest wystarczające do przyznania im cech zbioru danych, gdyż odszukanie w aktach informacji o konkretnej jednostce wymaga zapoznania się z całością akt, co według tego kryterium nie stanowi szczególnej ingerencji w ochronę danych osobowych. Z kolei drugie ze stanowisk poddaje krytyce ten tok rozumowania, wskazując na wykorzystanie kryteriów pozaustawowych, które mogą być pretekstem dla omijania reżimu ochrony, podczas gdy zakres ochrony danych osobowych należałoby raczej wzmacniać i rozszerzać. W tym sensie za zbiór danych należy uznać zestaw usystematyzowany według np. numeru sprawy (sygnatury) lub określonego kryterium przedmiotowego, zawierający dane umożliwiające identyfikację osoby⁴².

Wydaje się zatem, że argumenty przemawiające za uznaniem akt sądowych za zbiór danych są bardziej przekonujące i zapewniają jednostce należytą ochronę jej danych. Co więcej, przyjęcie odmiennej interpretacji byłoby niespójne z wnioskami wypływającymi z analizy art. 5 ust. 3 dekrety, który za zbiór danych uznaje m.in. różnego rodzaju księgi i rejestry, pozwalające na zebranie danych również według kryterium przedmiotowego, w tym daty czy rocznika. Odebranie aktom sądowym przymiotu zbioru danych byłoby niekonsekwentne także z tego względu, że sądom posiadającym dane osobowe w formie akt przyznano uprawnienie do przetwarzania tych danych.

Zasada jawności procesu nierozłącznie związana jest z przetwarzaniem danych osobowych w ramach udostępniania i ujawniania ich, co prowadzi do zapoznania się za ich pomocą z informacjami osobowymi. W konsekwencji umożliwia ona nie tylko stronom postępowania, ale również podmiotom zewnętrznym dostęp do danych znajdujących się w aktach sądowych, w szczególności co do faktów i zdarzeń procesowych⁴³. Aby zapewnić należyty standard ochrony danych osobowych, coraz częściej należy ważyć wartości, jakie wynikają z prawa do intymności jednostki oraz z jawności postępowań sądowych⁴⁴.

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, który toczy się przed trybunałem kościelnym, upublicznianie debat sądowych oraz dostęp do akt sprawy

⁴² A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych osobowych w procesie cywilnym i karnym*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, s. 127.

⁴³ A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych*, s. 141.

⁴⁴ K. Łakomicz, *Ochrona danych osobowych w sądach administracyjnych*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, s. 185.

są limitowane ze względu na to, że przedmiotem procesu jest bardzo delikatna kwestia dotycząca ważności sakramentu małżeństwa⁴⁵. W związku z tym w doktrynie prawa kanonicznego zwraca się uwagę, że wprawdzie zasada jawności procesu stanowi gwarancję dla stron tego postępowania, niemniej nieograniczona jawność może stać się także okazją do zgorzenia. Ma to miejsce w szczególności w tych wszystkich przypadkach, gdy jedna ze stron będzie postępować szlachetnie i godnie, a druga w celu wywołania sensacji i obrazy będzie prowadzić do jej pognębienia⁴⁶. Z tych względów w procesach o nieważność małżeństwa sąd kościelny zasadniczo realizuje zasadę jawności względem stron postępowania (jawność wewnętrzna) oraz zasadę tajności wobec innych (brak jawności zewnętrznej), co stanowi oryginalne rozwiązanie. W literaturze zauważa się, że oczywista jawność dotycząca toczącego się postępowania jest zazwyczaj *subminimalna*, ponieważ w interesie stron jest zachowanie dyskrecji, bez konieczności ujawniania faktu prowadzenia procesu szerszemu gronu. Niejednokrotnie strony proszą również swoich świadków o zachowanie poufności, tak aby oczywisty i jawny fakt procedowania sprawy o nieważność małżeństwa nie został ujawniony i pozostał tajemnicą⁴⁷.

Dostęp do akt sprawy stanowi fundamentalne z punktu widzenia zasady jawności oraz ochrony danych osobowych zagadnienie. W szczególności, jeżeli zwróci się uwagę, że poprzez udostępnienie akt sądowych dochodzi również do przetwarzania znajdujących się w nich danych osobowych. Ma to miejsce wskutek umożliwienia przeglądania materiału dowodowego, uzyskiwania odpisów i kopii dokumentów znajdujących się w aktach. Tym samym możliwe jest zapoznanie się ze wszelkimi danymi osobowymi zgromadzonymi w trakcie procesu, dotyczącymi stron i świadków oraz podmiotów, których dane osobowe zostały ujawnione w trakcie poszczególnych czynności procesowych lub przy składaniu pism⁴⁸. Jawność wobec stron procesu znajduje swoje potwierdzenie w kan. 1598 § 1 KPK 1983, poświęconym publikacji akt, który stanowi kompromis wynikający z zapatrywań

45 J. Krukowski, *Sądy w ogólności*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, s. 93.

46 L. Del Amo, *Zasady działania trybunałów*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1107.

47 M. Greszata, *Zasada tajności*, s. 413.

48 A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych*, s. 143.

doktryny, nauczania papieskiego oraz jurysprudencji rzymskiej⁴⁹. Zasadniczo więc obowiązkiem sędziego, pod sankcją nieważności, jest umożliwienie stronom i adwokatom zapoznanie się z aktami po zebraniu dowodów. Adwokaci mogą również otrzymać odpis akt.

W sprawach dotyczących dobra publicznego, dla uniknięcia bardzo poważnych niebezpieczeństw, a więc również w sprawach o nieważność małżeństwa, sędzia jest ponadto uprawniony do podjęcia decyzji o nieujawnianiu danego aktu, o ile jednocześnie prawo obrony zostanie nienaruszone. Oznacza to, że sędzia zobowiązany jest zezwolić stronom i ich adwokatom na dostęp do akt sprawy w kancelarii trybunału pod sankcją nieważności, chyba że z uwagi na dobro publiczne – by uniknąć bardzo poważnego niebezpieczeństwa – zdecyduje, by jakiegoś aktu nikomu nie udostępniać. W odniesieniu do wyjątku opisanego w kan. 1598 KPK 1983 można zauważyć jego trzy zakresy. Pierwszy odnosi się tylko i wyłącznie do „jakiegoś aktu”, a więc nie do niektórych, a tym bardziej nie do wszystkich aktów. Drugi wskazuje na konieczność „uniknięcia bardzo poważnego niebezpieczeństwa”, nie zaś wyłącznie jakiegoś niebezpieczeństwa, abstrakcyjnego, bliżej niedookreślonego i aktualnie jeszcze niepoważnego. Natomiast trzeci z wyjątków obejmuje zagwarantowanie „zawsze i w pełni” prawa do obrony. Z tej racji, jeżeli od poznania treści takiego dokumentu zależy wydanie wyroku i znajduje się on w aktach sprawy, konieczne jest, by mógł zostać poznany przez stałego patrona strony, adwokata strony lub same strony⁵⁰.

Istotnym narzędziem służącym do ochrony danych osobowych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa może być zobowiązanie przez sędziego świadków, biegłych, a także stron postępowania oraz ich adwokatów lub pełnomocników do zachowania tajemnicy w warunkach, o których stanowi kan. 1455 § 3 KPK 1983. W procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa wskazany kanon nabiera jeszcze większego znaczenia, ponieważ poruszane są w tych procesach sprawy intymne i sekretne; dlatego nie trzeba przekonywać, że niezachowanie tajemnicy może przysporzyć stronom uciążliwości i szkody⁵¹. Oczywiście w kontekście przysięgi należy widzieć art. 232 *Dignitas connubii*, w myśl którego strony

49 Na temat zapatrywań doktryny, orzecznictwa i nauczania papieskiego zob. T. Paprocki, *The Publication of the Acts, the Conclusion of the Case, and the Discussion of the Case* [cc. 1598–1606], w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, eds. John P. Beal, J. A. Coriden, Th. J. Green, New York–Mahwah 2000, s. 1707.

50 M. Greszata, *Zasada tajności*, s. 410.

51 L. Del Amo, *Zasady działania trybunałów*, s. 1096.

i ich adwokaci mogą zostać zobowiązani przez sędziego, przed przejrzeniem akt, do przysięgi albo złożenia przyrzeczenia w przypadku osoby niewierzącej, że informacje, które uzyskali z akt sprawy, nigdy nie zostaną wykorzystane do innych celów niż prawo do obrony na forum kanonicznym. Jeżeli strona odmawia złożenia przysięgi lub przyrzeczenia, dla sędziego powinno to być jednoznaczne ze zrzeczeniem się możliwości przejrzenia akt⁵². Jak wynika z dyspozycji tego przepisu, nie tylko stanowi on doprecyzowanie kan. 1455 § 3 KPK 1983, ale może również bardzo silnie wpływać na zakres ochrony danych osobowych znajdujących się w aktach sprawy.

Słusznie zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu, że to właśnie przysięga składana w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa stanowi najsilniejszy gwarant wiarygodności materiału dowodowego zebranego w aktach sprawy. Zapewnia również to, że wiadomości zdobyte z innych akt sądowych nie będą wykorzystywane do pozaprocesowych celów⁵³. Instytucja przysięgi ma również istotne znaczenie w kontekście przetwarzania znajdujących się w aktach procesu kanonicznego danych osobowych, zarówno tych zwykłych, jak i tych wrażliwych, której to gwarancji nie posiada żaden system prawa państwowego.

Należy przy tym zwrócić uwagę na kan. 1474 i kan. 1475 KPK 1983, które wskazują, że dysponentem oryginalnych dokumentów z czynności procesowych jest sąd. W przypadku innych dokumentów należy je zwrócić po zakończeniu procesu, przy zachowaniu kopii w aktach sprawy. Z jednej strony zapewniona jest zatem ochrona i zabezpieczenie dokumentu, przy zachowaniu jego tajności, z drugiej zaś poświadczenie zgodności kopii z oryginałem przez notariusza i podpis sędziego pozwalają na wydanie kopii po zakończeniu procesu⁵⁴. Podczas procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa dokumentacja sprawy powinna być przechowywana w kancelarii sądu z zachowaniem tajemnicy. W związku z tym zabrania się kierownikowi kancelarii, podobnie jak i innym notariuszom, wydawania kopii tychże akt sądowych i dokumentów bez zezwolenia sędziego, przy zachowaniu przepisów dotyczących publikacji akt⁵⁵.

Podsumowując, należy przyznać rację Zenonowi Grocholewskiemu, gdy podkreśla, że w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, który

52 A. Dziega, *Ogłoszenie akt. Zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 310.

53 M. Greszata, *Zasada tajności*, s. 413.

54 M. Greszata, *Zasada tajności*, s. 409.

55 W. Kiwior, *Zasady działania sądów*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 151.

jest jawny wewnętrznie, owa jawność wynika z istoty tego procesu, a więc zasady kontrydiktoryjności oraz zasady prawa do obrony⁵⁶. Zasada jawności wewnętrznej krzyżuje się z zasadą kontrydiktoryjności, gdyż zasada sprzeczności nie może być realizowana, jeżeli strony tego postępowania nie mogą korzystać ze swoich uprawnień procesowych, w tym dostępu do akt sądowych⁵⁷.

3. Ochrona danych osobowych a zasada kontrydiktoryjności

Istotą kontrydiktoryjności jest spór przeciwstawnych stron: twierdzenia jednej ze stron stanowią *dictio* – mówienie, wypowiedzenie, zaś twierdzenia przeciwne drugiej strony można określić jako *contra dictio*, czyli jednoczesne mówienie, naprzeciw, zupełnie inaczej lub w niezgodzie z czymś. Recypowanie podstawowej kontrydycji do procesu kanonicznego w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa prowadzi do transpozycji owej pierwotnej kontrydycji w zasadę procesową, którą jest kontrydiktoryjność⁵⁸. W procesie kanonicznym o stwierdzenie nieważności małżeństwa aktywność procesowa stron przyjmuje postać *razionalità dialogica*, ponieważ jest ona zgodna z godnością ludzi, którzy angażują się w proces oraz gwarantuje pełną i symetryczną dynamikę w realizacji zasady kontrydiktoryjności⁵⁹. Istnieją dwa wymiary analizowanej zasady w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Pierwszy wymiar sprowadza się do przeciwnych twierdzeń Kościoła i współmałżonków na temat małżeństwa, gdyż z jednej strony istnieją małżonkowie zaskarżający swoje małżeństwo, z drugiej zaś Kościół stojący po stronie domniemania prawnego o ważności małżeństwa, przedstawiający twierdzenia przeciwne. W procesie tym obrońca węzła, będący reprezentantem dobra publicznego Kościoła, posiada te same uprawnienia, co strony, w tym zgłasza pierwsze, prawnie doniosłe twierdzenie o ważności małżeństwa, do małżonków

56 Z. Grochowski, *Zasady inspirujące Księgę VII „De processibus” KPK*, „Ius Matrimoniale” 10 (1999) nr 4, s. 174.

57 P. Hofmański, *Zasada kontrydiktoryjności*, w: *System prawa kanonicznego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 1: *Zasady procesu kanonicznego*, s. 687.

58 M. Greszata-Telusiewicz, *Zasada kontrydiktoryjności (Przewodnik po kanonicznych zasadach procesowych – część II)*, „Człowiek–Rodzina–Prawo” 23 (2014) nr 2, s. 14.

59 M. Arroba Conde, *Giusto processo e peculiarità culturali del processo canonico*, Roma 2016, s. 97. Mając na uwadze znaczenie *salus animarum* w zreformowanym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, por. uwagi dotyczące znaczenia zasady kontrydiktoryjności dla tego procesu: M. Greszata-Telusiewicz, *Salus animarum*, s. 79–96.

należy zaś złożenie roszczenia i określenie jego zakresu⁶⁰. Drugi aspekt tej zasady sprowadza się do tego, iż przez obie strony zgłaszane i broniące są przeciwstawne tezy procesowe. Faktycznie ta przeciwstawność nie musi występować, jednakże od strony formalnej jest elementem koniecznym dla struktury całego procesu. Nie można bowiem mówić o kontradykcyjności postępowania w przypadku, gdy dwie tezy zgłaszane w procesie nie są sobie przeciwne⁶¹.

Pośród elementów konstytuujących kanoniczne *iudicium*, oprócz przedmiotu sporu i formalistyki wyróżnia się sędzię i strony procesowe, które wspólnie tworzą elementy strukturalne stanowiące fundament *iudicium*. Podmioty sporu *ex definitione* tworzą go i decydują o jego istocie oraz strukturze. Podobnie jest z sędzią, bez którego nie istniałoby *iudicium*, gdyż to on reprezentuje władzę sądowniczą i przynależy w najściślejszy sposób do kanonicznego procesu spornego⁶². Innymi słowy, zarówno strony, jak i sędzia są jednymi z najistotniejszych elementów strukturalnych *iudicium*, ponieważ nie tylko określają jego strukturę, ale przede wszystkim stanowią jego fundament, bez którego *iudicium* nie mogłoby istnieć.

Istotnym elementem konstytuującym zasadę kontradykcyjności jest niezawisłość sędziego prowadzącego postępowanie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Poszukując teoretycznych aspektów niezawisłości sędziego w kościelnym prawie procesowym, należy skoncentrować się na jej trzech aspektach. Pierwszym elementem teoretycznej konstrukcji niezawisłości sędziego są przesłanki teologiczne, tj.: znaczenie posługi sędziego we wspólnocie wiary; realizacja zasady miłości chrześcijańskiej; zaprowadzenie pokoju; służba prawdzie; troska o dobro publiczne; realizacja zasady sprawiedliwości oraz zachowanie słuszności kanonicznej. Drugi aspekt niezawisłości sędziego kościelnego przejawia się w konieczności ochrony praw wiernych i na ten element składają się: prawo do ochrony praw przysługujące

60 M. Greszata, *Problem kontradykcyjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, w: *Kościelne prawo procesowe. Materiały i studia*, t. 3, red. A. Dzięga, M. Wróbel, Lublin 2003, s. 253. O konieczności istnienia domniemania prawnego za ważnością małżeństwa z perspektywy troski Kościoła o każdą rodzinę zob. M. Greszata-Telusiewicz, *Kanoniczne domniemanie prawne za ważnością małżeństwa jako przejaw troski o rodzinę*, w: *Kościelne prawo procesowe. Prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 5, Lublin 2010, s. 455-467.

61 M. Greszata, *Iudicium cum principiis*, s. 254. Szeroko o podstawowych założeniach dotyczących teoretycznych aspektów powstania kontradykcyjności w procesie o nieważność małżeństwa poprzez zaskarżenie małżeństwa przez jednego z małżonków, oboje małżonków albo rzecznika sprawiedliwości w kontekście zasady dwustronności w: M. Andrzejewski, *Powstanie kontradykcyjności w procesie o nieważność małżeństwa*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 30 (2020) nr 33, s. 7-22.

62 M. Greszata, *Iudicium cum principiis*, s. 219 i 281.

każdemu człowiekowi; prawo do obrony; prawo do sprawiedliwego postępowania i bezstronnego sądu oraz prawo do rozstrzygnięcia kontrowersji dotyczącej stanu kanonicznego osoby. Ostatni element teoretycznej konstrukcji niezawisłości związany jest z interpretacją i aplikacją prawa, a więc pozycją sędziego kościelnego w procesie stosowania prawa⁶³.

Niezawisłość sędziego ma również istotne znaczenie w kontekście ochrony danych osobowych. W literaturze wskazuje się, że sądy muszą mieć specjalny status dla wykonywania przez nich funkcji orzeczniczych, a ze względu na ich szczególną pozycję, istnieje konieczność zapewnienia odrębnego systemu nadzorczego nad przetwarzanymi przez sądy danymi osobowymi⁶⁴. Również motyw 20 RODO wskazuje, że należy tak ukształtować właściwość organów nadzorczych w zakresie przetwarzania danych osobowych przez sądy w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości, aby chroniła niezawisłość sędziów. Z kolei motyw 80 dyrektywy w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych, wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych⁶⁵ wskazuje, że wyłączenie kompetencji organu nadzoru w zakresie przetwarzania danych osobowych przez sądy ma na celu ochronę sędziów w wykonywaniu ich zadań sądowych w ramach sprawowania przez nich wymiaru sprawiedliwości i nie dotyczy innych pozaorzeczniczych czynności, w których sędziowie mogą brać udział zgodnie z prawem. Wydaje się również, że to właśnie niezawisłość sędziego kościelnego stała u podstaw art. 37 ust. 3 dekretu, zgodnie z którym Kościelny Inspektor Ochrony Danych nie może monitorować przetwarzania danych dokonywanego przez sądy w ramach sprawowania przez nie wymiaru sprawiedliwości, ani ingerować w to przetwarzanie.

63 Szczegółowe rozważania dotyczące wszystkich elementów teoretycznych zostały przedstawione w literaturze przedmiotu. Zob. S. Pikus, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin–Sandomierz 2009, s. 159–243.

64 A. Grzelak, M. Wróblewski, *Podstawowe regulacje*, s. 57.

65 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/wsish, O.J. L 119, p. 89–131.

Można zgodzić się z tezą, że jeśli przetwarzanie danych osobowych w sądzie nie ma na celu sprawowania wymiaru sprawiedliwości, organem nadzoru staje się Kościelny Inspektor Ochrony Danych. W szczególności będzie to dotyczyło przetwarzania danych osobowych w sprawach kadrowych czy administracyjnych albo podczas czynności związanych z przetwarzaniem danych osobowych związanych ze stosowaniem monitoringu wizyjnego w celu zabezpieczenia bezpieczeństwa osób i mienia w budynku sądu⁶⁶. Innymi słowy, Kościelny Inspektor Ochrony Danych może sprawować nadzór nad przetwarzanymi danymi osobowymi w trybunałach kościelnych w takim zakresie, w jakim nie dotyczą one czynności orzeczniczych, a więc nie wkraczają w sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w Kościele.

Z zasady kontrydiktoryjności umożliwiającej stronom procesu dowodzenie swoich racji wynika ich uprawnienie do przetwarzania danych osobowych, w tym danych wrażliwych, niezależnie od organu prowadzącego postępowanie sądowe. Ma to miejsce w kontekście ich aktywności dowodowej, przede wszystkim poprzez kierowanie do organu sądowego pism procesowych, zawierających dane osobowe strony powodowej i pozwanej, a także innych uczestników postępowania⁶⁷. W aspekcie kontrydiktoryjności w sprawach o nieważność małżeństwa to Kościół jest pierwszym podmiotem podnoszącym prawnie doniosłe twierdzenie o ważności małżeństwa. Natomiast na małżonkach spoczywa prawo i obowiązek złożenia skargi powodowej, a tym samym określenie roszczenia procesowego⁶⁸. Mając na uwadze powyższe, pierwszym pismem procesowym zawierającym dane osobowe stron i innych uczestników postępowania (np. świadków) jest niewątpliwie skarga powodowa. W sytuacji braku osobnej regulacji dotyczącej wymogów skargi powodowej, zastosowanie w procesie małżeńskim zwyczajnym znajdzie kan. 1691 § 3 *Mitis Iudex Dominus Iesus*. W zwyczajnym procesie małżeńskim do wymogów skargi powodowej należy odpowiednio stosować dyspozycje zawarte w kan. 1501–1506 KPK 1983.

Konsekwencją zasady *quod non est in actis, non est in mundo* jest wymóg spisywania czynności procesowych i stąd skarga powodowa musi czynić zadość wymogom formalnym z kan. 1504 KPK 1983. Powinno się ją wnieść do konkretnego sądu, a nie w sposób ogólny do kościelnego wymiaru sprawiedliwości, oraz należy w niej określić, czego się żąda i od kogo. *Actor* w skardze o orzeczenie nieważności małżeństwa winien wskazać, na jakim uprawnieniu, czyli tytule prawnym, opiera

66 A. Grzelak, M. Wróblewski, *Podstawowe regulacje*, s. 110.

67 A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych*, s. 132–133.

68 M. Greszata, *Iudicium cum principis*, s. 261.

swą prośbę, oraz podać wywód łączący prawo i *factum*. Powinna być ona podpisana przez powoda lub jego pełnomocnika, opatrzona datą, jak również wskazywać miejsce zamieszkania strony pozwanej, aby możliwa była korespondencja sądu ze stronami. Od skargi wymaga się ponadto czytelności, jeśli pisana jest własnoręcznie, z zachowaniem przy tym odpowiedniego marginesu⁶⁹.

Skarga powodowa stanowi więc swoiste *dictio*, inicjujące postępowanie sądowe i otwierające kontradiktoryjne postępowanie sądowe. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w celu komunikacji ze stronami podczas procesu sądowego powinna ona zawierać minimum informacji pozwalających na zidentyfikowanie stron procesowych, w tym określać imiona i nazwiska stron oraz ich adresy zamieszkania lub przebywania, a jeżeli posiadają pełnomocników lub adwokatów – również dane tych ostatnich. Ponadto zaleca się w skardze powodowej podanie dalszych danych osobowych stron, takich jak: miejsce zawarcia ślubu, wiek stron, stan cywilny, zawód, posiadane potomstwo czy adres parafii⁷⁰. Zazwyczaj wskazuje się w skardze świadków, których przesłuchania domaga się strona powodowa, i z tej racji zamieszczane są ich dane personalne, w tym nazwiska i stałe zamieszkanie. Stosownie do kan. 1552 § 1 KPK 1983 oraz art. 117 *Dignitas connubii* podaje się też imię świadka, jego stosunek do strony postępowania oraz adres jego parafii.

Istotne znaczenie w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa w kontekście zasady kontradiktoryjności i ochrony danych osobowych ma cytacja, która stanowi formalny akt początkujący powstanie sprzeczności twierdzeń pomiędzy stroną powodową a pozwaną⁷¹. Aby zapewnić stronie pozwanej możliwość działania w warunkach *contra dictio*, musi ona wiedzieć, na jakich argumentach faktycznych i juredycznych została oparta skarga powodowa. Zgodnie z kan. 1676 § 1 *Mitis Iudex Dominus Iesus* w zreformowanym procesie małżeńskim strona pozwana ma zapoznać się ze skargą powodową natychmiast po jej przyjęciu do przewodu sądowego, a więc już na samym początku procesu. Wikariusz sądowy zobowiązany jest, aby po otrzymaniu skargi, jeżeli jego zdaniem posiada ona jakieś podstawy, przyjąć ją i przekazać obrońcy węzła, a także stronie pozwanej, jeżeli skargi nie podpisali wspólnie małżonkowie. Jak słusznie zauważono w doktrynie, to właśnie prawo pozwanej do zapoznania się z treścią skargi zostało szczególnie dowartościowane

69 J. Krzywkowska, *Skarga powodowa o nieważność małżeństwa. Wymogi materialne i formalne*, „Kościół i Prawo” 16 (2014) nr 2, s. 172.

70 A. Sobczak, *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001, s. 17.

71 F. Dotti, *Diritti della difesa e contraddittorio: garanzia di un giusto processo? Spunti per una riflessione comparata del processo canonico e statale*, Roma 2005, s. 83.

w reformie papieża Franciszka⁷². Mając na uwadze znaczenie, jakie ojciec święty przykłada do poinformowania strony pozwanej o przedmiocie procesu, *de lege ferenda* należy uznać za słuszny postulat modyfikacji dyspozycji kan. 1508 § 2 KPK 1983 poprzez wykreślenie uprawnienia przysługującego sędziemu w zakresie możliwości nieprzekazania skargi stronie na skutek ważnych racji. Tym bardziej że w praktyce sądowego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa skorzystanie z tego uprawnienia zwykle się nie zdarza⁷³.

Na podstawie skargi powodowej strona pozwana uprawniona jest do podejmowania przed sądem kościelnym różnorodnych działań. Może ograniczyć się do negocjacji roszczenia, przytaczać dowody, zgłaszać zarzuty oraz skargę wzajemną⁷⁴. Może również nie brać udziału w procesie. Wady, które mogą spowodować nieważność wyroku, wolno w formie zarzutu zgłaszać w każdym stadium i stopniu zaawansowania procesu. Zarzuty powagi rzeczy osądzonej, ugody i inne niweczące należy podnosić i rozpoznawać przed zawiązaniem sporu, inne zaś zarzuty należy kierować podczas zawiązania sporu. Z kolei skarga wzajemna, przewidziana w kan. 1494 § 1 KPK 1983, składana jest przez stronę pozwaną z racji łączności sprawy ze skargą główną i ma ona na celu oddalenie lub zmniejszenie roszczenia powoda, w ramach tego samego postępowania, prowadzonego przed tym samym sędzią. Przy tym niedopuszczalne jest zgłoszenie skargi wzajemnej przeciwko już zgłoszonej przez pozwanego skardze wzajemnej. Celem skargi wzajemnej jest bowiem przeciwstawienie się roszczeniu powoda, natomiast celem zarzutu bezpośrednia obrona przed skargą poprzez zakwestionowanie podstawy prawnej roszczenia albo prawomocności jego powodów⁷⁵. Jak stanowi treść kan. 1507 § 1 KPK 1983, strona pozwana uprawniona jest również do odpowiedzi na pozew, na piśmie lub przez osobiste stawienie się przed sędzią albo przewodniczącym trybunału. Oczywiście, od wyboru metody działania strony pozwanej zależeć będzie zakres danych osobowych przekazanych trybunałowi sądowemu w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

⁷² U. Nowicka, *Proces o nieważność małżeństwa po „Mitis Iudex Dominus Iesus” w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2016, s. 23–24.

⁷³ M. Andrzejewski, *The Principle of Contradiction Following the Reform by Pope Francis of the Process to Declare Nullity of Marriage (Libellus and the Subject-Matter of the Process)*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie 2022” 15 (2022) nr 1, s. 12.

⁷⁴ J. Krukowski, *Skargi i zarzuty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, s. 116.

⁷⁵ J. Krukowski, *Skargi i zarzuty*, s. 114.

Analizując problematykę zakresu obowiązywania zasady kontrydiktoryjności w kontekście ochrony danych osobowych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa należy zastanowić się również nad uprawnieniami stron procesowych w zakresie możliwości rozporządzania środkami procesowymi oraz podejmowania czynności procesowych mających na celu obronę ich praw. Trzeba tylko przypomnieć, że minimum dyspozycyjności stron w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa stanowi jeden z jej elementów konstytutywnych i ma dwa aspekty. Rozporządzalność materialna polega na możliwości dysponowania przez strony ich prawami i roszczeniami dochodzonymi przed sądem. Natomiast rozporządzalność formalna to dysponowanie przez strony procesu czynnościami i całym tokiem procesu⁷⁶. Mając na uwadze dyspozycję wynikającą z kan. 1452 KPK 1983 i art. 71 *Dignitas connubii* w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, który prowadzony jest zawsze o dobro publiczne Kościoła, jakim jest sakrament małżeństwa, nakazuje się sędziemu działać zarówno na wniosek stron procesowych, jak i z urzędu.

Istotne znaczenie z punktu widzenia ochrony danych osobowych stanowi również czynność procesowa polegająca na przesłuchaniu świadków, zwłaszcza w odniesieniu do ich obowiązków procesowych, a przede wszystkim obowiązku mówienia prawdy, stosownie do dyspozycji kan. 1548 §1 KPK 1983. Przed czynnością procesową, jaką jest przesłuchanie, dane osobowe świadków w postaci ich nazwisk podaje się do wiadomości stron. Należy to uczynić najpóźniej przed ogłoszeniem zeznań, jeżeli z ważnych powodów, według roztropnej decyzji sędziego, nie można było tego zrobić wcześniej (kan. 1554 KPK 1983). Podczas przesłuchania ma miejsce ujawnienie danych osobowych, nie tylko odnoszących się do stron postępowania, lecz także świadków. Przez ujawnienie danych w procesie należy rozumieć wszystkie czynności, które prowadzą do zewnętrznego upublicznienia informacji dotyczących zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osoby fizycznej występującej w procesie⁷⁷.

W trakcie czynności procesowej, jaką jest przesłuchanie, sędzia w ramach tzw. generaliiów pyta świadków o całe spektrum danych osobowych, takich jak: imię i nazwisko, imiona rodziców, datę i miejsce urodzenia, wyznanie, wykształcenie, zawód, serię i numer dowodu tożsamości, wyznanie i jej praktykowanie, częstotliwość przyjmowania sakramentów, w tym Komunii Świętej i sakramentu

⁷⁶ T. Woś, H. Knysiak-Molczyk, M. Romańska, *Postępowanie sądowoadministracyjne*, s. 120.

⁷⁷ A. Wolska-Bagińska, *Szczegółne formy przetwarzania danych*, s. 141.

pokuty, czy w końcu karalność za fałszywe zeznania lub krzywoprzysięstwo⁷⁸. Podczas przesłuchania mogą być jednocześnie obecni: obrońca wężła małżeńskiego, obrońcy stron, rzecznik sprawiedliwości, jeżeli uczestniczą w procesie. Jednakże ze względu na okoliczności rzeczy i osób sędzia uprawniony jest do postępowania z zachowaniem tajemnicy (kan. 1677 § 1 *Mitis Iudex Dominus Iesus*). Co istotne, podczas tego przesłuchania nie mogą być obecne strony (kan. 1677 § 2 *Mitis Iudex Dominus Iesus*), odmiennie niż w procesie skróconym przed biskupem. W trakcie postępowania sądowego w auli trybunału mogą znajdować się tylko osoby, które sędzia lub ustawa uznaje za koniecznych do prowadzenia procesu, jeżeli regulacja partykularna nie zastrzega inaczej (kan. 1470 KPK 1983). Jawność procesu kanonicznego wobec stron i tajność wobec pozostałych podczas przesłuchania zapewnia ochronę danych osobowych zdecydowanie bardziej, gdy do auli trybunału nie mają zasadniczo dostępu osoby postronne, niebiorące udziału w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Czynność procesowa przesłuchania ze swej istoty musi prowadzić do zaprezentowania przez świadka danych osobowych innych osób, w tym nie tylko tych zwykłych danych, ale niejednokrotnie również sensytywnych. Podobnie dane osobowe zeznającego świadka, jak i innych uczestników postępowania będą zawarte w pytaniach zadawanych świadkowi, nakierunkowanych na kwestie stanowiące przedmiot ustaleń w procesie. W konsekwencji dojdzie zatem do ujawnienia danych osobowych nieznanymi wcześniej stronom postępowania, jak i sądowi, co jest trudne do pogodzenia z ochroną danych osobowych w toku składania zeznań przez świadka i z koniecznością dokonywania szczegółowych ustaleń w przedmiocie procesu⁷⁹.

Gdy wymagane jest posiadanie wiadomości specjalnych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, należy skorzystać z dowodu z opinii biegłego. Dotyczy to sytuacji, w których dla potwierdzenia jakiegoś faktu lub poznania prawdziwej natury rzeczy, konieczne jest wydanie opinii opartej na doświadczeniu lub wiedzy (kan. 1574 KPK 1983). Powołanie biegłego do procesu może nastąpić w trojaki sposób: 1) sędzia *ex officio* ustanawia biegłego po wysłuchaniu stron procesowych; 2) sędzia powołuje biegłego na wniosek stron procesowych, 3) ponadto może dopuścić

⁷⁸ A. Sobczak, *Proces o stwierdzenie nieważności*, s. 123.

⁷⁹ D. Boniec-Błaszczak, S. Dobrzańska, *Ochrona danych osobowych świadka w świetle obowiązku składania zeznań na rozprawie głównej*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM” (2017) nr 7, s. 52.

opinie przygotowane przez innych biegłych⁸⁰. Trzeba zauważyć, że w sprawach dotyczących impotencji lub braku zgody spowodowanej chorobą umysłową lub anomalią natury psychicznej sędzia zasadniczo winien skorzystać z pomocy jednego lub nawet kilku biegłych, o czym mowa w kan. 1678 § 3 *Mitis Iudex Dominus Iesus*. O randze dowodu z opinii biegłego świadczą również dane statystyczne. Przykładem może być Sąd diecezjalny w Tarnowie, w którym w latach 1982–2005 udział biegłych w postępowaniach o stwierdzenie nieważności małżeństwa uległ wyraźnemu zwiększeniu: od minimalnie 19,4% do maksymalnie 94,6%. W latach 2001–2011 w tym samym sądzie sprawy, które kończyły się skierowaniem do opiniowania przez biegłego, stanowiły już udział od 65 % do 80%⁸¹. Kontekst ochrony danych osobowych uczestników *iudicium* pojawia się w odniesieniu do biegłego, gdy w celu właściwego wypełnienia przez niego zadań należy przekazać mu akta sprawy, inne dokumenty i pomoce, jak stanowi o tym kan. 1577 § 2 KPK 1983 i 207 § 2 *Dignitas connubii*. Co więcej, sama opinia biegłego powinna wskazywać, w oparciu o jakie dokumenty lub inne odpowiednie sposoby upewnił się on o tożsamości osób, rzeczy lub miejsc (kan. 1578 § 2 KPK 1983), co siłą rzeczy nie pozostaje bez wpływu na ochronę przetwarzanych danych.

W zakresie podjętej problematyki istotne jest wprawdzie ustalenie statusu biegłego. Sprowadza się to do pytania, czy *peritus* jest administratorem czy podmiotem przetwarzającym? Nie powtarzając w tym miejscu szczegółowych analiz dotyczących przymiotów administratora danych, które zostały poczynione wcześniej, należy jedynie dodać, że adekwatnie do art. 5 ust. 5 dekretu przez pojęcie podmiotu przetwarzającego prawodawca kościelny rozumie osobę fizyczną lub prawną, bądź jednostkę organizacyjną, która przetwarza dane osobowe w imieniu administratora. Od przesądzenia zatem statusu biegłego będzie zależało, czy znajdzie zastosowanie dyspozycja art. 19 § 4 dekretu, nakazująca administratorowi zawarcie umowy o przetwarzanie danych z podmiotem przetwarzającym. W doktrynie prawa wykształciły się w tym kontekście dwa sprzeczne poglądy. Zgodnie z pierwszym umowę powierzenia przetwarzania danych należy zawrzeć tylko z biegłym, który

⁸⁰ T. Rozkrut, *Dialog sędziego z biegłym w kanonicznym procesie małżeńskim*, „Prawo Kanoniczne” 54 (2011) nr 1–2, s. 166. O historycznych uwarunkowaniach instytucji biegłego sądowego zob. T. Rozkrut, *Walor opinii biegłego w kanonicznym procesie małżeńskim (Studium historyczno-prawne)*, Tarnów 2002, s. 61–112.

⁸¹ J. Bednarz, *Ogólne spojrzenie na udział biegłych sądowych w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie w latach 1983–2015*, w: *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983–2015*, red. R. Kantor, Kraków 2016, s. 52.

jest podmiotem zewnętrznym wobec sądu i na jego zlecenie wykonuje opinie, pamiętając, iż umowa ta jest niezależna od tajemnicy, która obowiązuje biegłego na forum prawa polskiego lub kanonicznego⁸². Drugi pogląd na temat statusu biegłego zakłada, że jest on osobnym administratorem danych, niezależnie od faktu, że działa na zlecenie sądu. Realizuje on bowiem własne cele i sam określa sposób udzielonej odpowiedzi, nie podlegając merytorycznej kontroli ze strony sądu⁸³. Powyższe poglądy należy jednak dokładniej zweryfikować w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

W pierwszej kolejności trzeba podkreślić, że to jednak sędzia określa swoim dekretem poszczególne punkty, na temat których ma się wypowiedzieć biegły, uwzględniając przy tym ewentualne propozycje stron oraz obrońcy węzła małżeńskiego, w zgodzie z kan. 1577 § 2 KPK 1983 i art. 207 § 1 *Dignitas connubii*. Zakres i szczegółowość informacji wymaganych od biegłego zależy w gruncie rzeczy od rodzaju analizowanej przesłanki nieważności. Chociażby na mocy art. 208 *Dignitas connubii* sędzia zobowiązany jest w sprawach z tytułu impotencji o ustalenie na podstawie opinii biegłego szeregu cech tej przeszkody (czy jest absolutna, względna, uprzednia czy następcza, trwała czy czasowa oraz czy jest możliwa do wyleczenia i jakimi środkami). Natomiast badając przesłanki z kan. 1095 KPK 1983 w sprawach z tytułu niezdolności, sędzia musi ustalić u biegłego, która ze stron w czasie zawierania małżeństwa była dotknięta jakąś szczególną anomalią habitualną lub przejściową; jaka byłaby jej ciężkość; kiedy, z jakiej przyczyny i w jakich okolicznościach się pojawiła, jak się objawiała, o czym stanowi art. 209 § 1 *Dignitas connubii*. W sprawach z tytułu braku używania rozumu należy ustalić, czy anomalia poważnie zakłóciła używanie rozumu w czasie zawierania małżeństwa; z jaką intensywnością i jak się przedstawiała. W sprawach z tytułu braku osądu krytycznego wystarczy wiedza o wpływie anomalii na zdolność krytyczną oraz na możliwość swobodnego decydowania o przedmiocie podejmowanych, poważnych decyzji, w szczególności o wolnym wyborze stanu życia. Z kolei w postępowaniu dotyczącym niezdolności podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich wymaga się od biegłego pozyskania wiedzy o tym, jaka była natura oraz ciężkość przyczyny psychicznej, z powodu której strona nie tylko ma poważną trudność, ale również niemożność realizowania zadań

82 K. Karsten, *Kilka uwag dotyczących zastosowania dekretu Konferencji Episkopatu Polski o ochronie danych osobowych z 2018 r. do spraw małżeńskich lub rodzinnych*, „Annales Canonici” 17 (2021) nr 1, s. 32.

83 A. Grzelak, M. Wróblewski, *Podstawowe regulacje*, s. 70.

związanych z obowiązkami małżeńskimi, zgodnie z art. 209 § 2 *Dignitas connubii*. Należy jednak przy tym wszystkim zauważyć, że w opinii biegły ma obowiązek wskazać, według jakich metod i kryteriów postępował przy sporządzaniu opinii (kan. 1578 § 2 KPK 1983 i art. 210 § 2 *Dignitas connubii*).

Niewątpliwie przez „ustanowienie celu” należy rozumieć ustalenie, po co dane są przetwarzane. Wskazanie sposobu to zaś nic innego, jak sprecyzowanie metod, które mają doprowadzić do tego celu⁸⁴, co jest istotne w kontekście konieczności rozróżnienia *munus iudicandi* i *munus consulendi*. W opraciu o orzecznictwo Trybunału Roty Rzymskiej, można mówić o odwoływaniu się do dwóch reguł. Z jednej strony do zasady *peritis in arte credendum est*, a z drugiej do *dictum expertorum non transit in rem iudicatam*. Pierwsza z reguł ma na celu ochronę autonomii metody naukowej, jaką posługuje się biegły, druga zaś zabezpiecza autonomię metody prawnej sędziego⁸⁵. Zauważa się zatem, iż autonomia procesowa biegłego co do zakresu metod badawczych powinna być szanowana przez sędziego, niemniej musi być ona zgodna z zasadami moralności chrześcijańskiej⁸⁶. Innymi słowy, celem biegłego jest określenie choroby, zaburzenia czy jego stadium w momencie zawierania sakramentu małżeństwa, a także zdiagnozowanie jego wpływu na zdolności poznawczo-wolitywne podmiotu. Natomiast ocena materiału dowodowego, w tym opinii przedstawionej przez biegłego i wydanie wyroku należy do zadań sędziego⁸⁷. Jeszcze inaczej można powiedzieć, że celem przetwarzania danych osobowych *in causis de matrimonii nullitate* jest odkrycie *veritas sacramenti*, które ma prowadzić do zbawienia dusz, przy poszanowaniu godności uczestników *iudicium*, do którego to celu ma dążyć przede wszystkim sędzia wyrokujący w Imię Boże. Natomiast istotą działalności biegłego jest wykonanie umowy zobowiązującej go do przedstawienia swojej opinii na temat faktu zaistnienia impotencji lub braku zgody spowodowanej chorobą umysłową lub anomalią natury psychicznej i jej wpływu na zakres konsensusu małżeńskiego, zgodnie z aktualną wiedzą naukową i wybranymi, adekwatnymi metodami badawczymi oraz z poszanowaniem zasad antropologii chrześcijańskiej.

84 A. Grzelak, M. Wróblewski, *Podstawowe regulacje*, s. 69.

85 A. Pastwa, *Peritus peritorum czy iudex peritorum? Uwagi o pozycji sędziego w dialogu z biegłym* (kan. 1095), „Roczniki Nauk Prawnych” 26 (2016) nr 2, s. 123–124.

86 T. Rozkrut, *Dowody*, w: *Komentarz do Instrukcji Procesowej „Dignitas connubii”*, s. 289.

87 G. Leszczyński, *Wartość dowodowa opinii biegłego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 15 (2004) nr 9, s. 150.

Wydaje się zatem, że w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa *peritus* działa na zlecenie sędziego, który wyznacza cel jego działania, a ograniczona autonomia metody naukowej skłania dodatkowo do poglądu, iż biegły, będący jednocześnie podmiotem zewnętrznym wobec sądu, ze względu na cele i sposób przetwarzania danych nie będzie administratorem, lecz podmiotem przetwarzającym dane.

4. Ochrona danych osobowych a zasada prawa do obrony

Zasada kontrydiktoryjności w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie tylko wiąże się z zasadą jawności, o czym była mowa wcześniej, lecz także oddziałuje na zasadę prawa do obrony. Wynika to z założenia, że realizacja przysługującego stronie prawa do obrony możliwa jest tylko w takim procesie, gdzie przestrzegana jest zasada kontrydiktoryjności, a oddziaływanie to jest wzajemne, ponieważ zasada prawa do obrony służy realizacji zasady kontrydiktoryjności procesu⁸⁸.

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, mającym status spraw *de statu personarum*, obrona dobra publicznego, w które zaangażowana jest publiczna władza kościelna, nie pozwala, aby strony mogły nim dowolnie dysponować. Jednocześnie proces ten identyfikuje się z obroną dobra indywidualnego (prywatnego) obojgu stron, dlatego to na publicznej władzy kościelnej spoczywa obowiązek zachowania właściwej proporcji między dobrem dusz (dobrem publicznym) a dobrem prywatnym osób prowadzących sprawę małżeńską (dobrem indywidualnym), z uwagi na obowiązek dążenia do wykrycia *veritas sacramenti* przez wszystkich uczestników *iudicium*⁸⁹. W tym kontekście należy z aprobatą przypomnieć stanowisko Ryszarda Sztuchmilera, który zwrócił uwagę, że w sprawach dobra publicznego, a więc również w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, fundamentalne znaczenie ma przestrzeganie zasady prawa do obrony. Dla stron tego postępowania istotne znaczenie ma to, czy w sądzie prawda jest uznawana, czy adekwatne żądania i słuszne argumenty należycie są traktowane

⁸⁸ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 2: *Zasady procesu karnego*, red. naukowy P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 1561–1562.

⁸⁹ T. Pieronek, *Ochrona praw osoby ludzkiej*, s. 256.

oraz czy ich sprawa jest rozpatrywana zgodnie z prawem w instancji, w której jest procedowana⁹⁰.

Jak się wydaje, prawo do obrony nie tylko wyprzedza każde prawo stanowione, ale o jego randze świadczą także fakt, że wynika ono z prawa naturalnego i jest ściśle związane z godnością osoby ludzkiej, która wymaga ochrony. Z tej racji uznawane jest za prawo podstawowe i fundamentalne, konieczne dla realizacji sprawiedliwości procesu⁹¹. Mając to na względzie, prawodawca kościelny w kan. 221 § 1 KPK 1983 przyznał wiernym, na kompetentnym forum i według przepisów prawa, legalne dochodzenie i obronę uprawnień przysługujących im w Kościele, statuując tym samym prawo do obrony w znaczeniu formalnym i materialnym. Omawiane prawo jest przy tym gwarancją respektowania zasady kontradiktoryjności oraz usuwania wszelkiego rodzaju przeszkód, które udaremniałyby dochodzenie swoich spraw przed sądem⁹². Innymi słowy, prawo do obrony, które oparte jest na prawie naturalnym, wymaga, aby strony posiadały możliwość obrony, ponieważ bez kontradiktoryjnego postępowania nie można wydać wyroku⁹³. Wynika to bowiem ze ścisłego związku zasady prawa do obrony oraz zasady kontradiktoryjności, gdyż prawo do obrony to *ius ad contradictorium* oraz *ius ad auditionem iudicalem*⁹⁴.

Zagwarantowanie stronom prawa do obrony w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest nierozzerwalnie związane z przetwarzaniem danych osobowych wskazanych uczestników *iudicium*, i to na różnych etapach procesu. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że problematyka realizacji zasady prawa do obrony w perspektywie ochrony danych osobowych jednostki kształtuje się odmiennie na poszczególnych etapach procesu, a wynika to z faktu, że ochrona tych danych nierozzerwalnie związana jest ze ścieraniem się występujących w nich przeciwstawnych interesów⁹⁵. Niezwykle istotne jest tu przypomnienie słów św. Jana Pawła II skierowanych do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej:

90 R. Sztynchmiller, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, w: *Finis legis Christus*, s. 792.

91 J. Gręźlikowski, *Racje i sens „prawa do obrony” w procesie o nieważność małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 53 (2010) nr 3-4, s. 220.

92 J. Krukowski, *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2/1: *Księga II. Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 39.

93 M. Pompedda, *Studi di diritto processuale canonico*, Milano 1995, s. 91.

94 J. Acebal Luján, *Principios inspiradores del derecho procesal canónico*, w: *Cuestiones básicas de derecho procesal canónico. XII Jornadas de la Asociación Española de Canonistas*, Madrid 22-24 abril 1992, ed. J. Manzanares, Salamanca 1993, s. 31.

95 A. Wolska-Bagińska, *Ochrona danych osobowych*, s. 28.

prawo do obrony dla każdej ze stron w sprawie, to znaczy nie tylko strony pozwanej, ale także strony powodowej, powinno oczywiście być wykonywane zgodnie z właściwymi przepisami stanowionego prawa, którego zadaniem nie jest pozbawianie kogokolwiek wykonywania prawa do obrony, ale takie jego regulowanie, by nie zostało ono wykorzystane do nadużyć lub utrudnień, a jednocześnie zagwarantowana była możliwość wykorzystania tego prawa. Wierne zachowywanie prawa pozytywnego ustanowionego w tym zakresie stanowi poważny obowiązek wszystkich zaangażowanych w wymiar sprawiedliwości⁹⁶.

Ważnym zagadnieniem z punktu widzenia ochrony danych osobowych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest sposób dokonywania wezwań sądowych i zawiadomień o czynnościach procesowych. Jak podkreśla się w literaturze, instytucja doręczeń sądowych przyczynia się do przekazywania danych osobowych nie tylko stronom postępowania, ale także innym jego uczestnikom. W tym miejscu istotnego znaczenia nabierają instrumenty prawne zabezpieczające informacje osobowe przed ich nieuprawnionym upublicznieniem⁹⁷. Prawodawca kościelny w kan. 1509 § 1 KPK 1983 postanowił, aby sądowe zawiadomienia o wezwaniach, dekretach, wyrokach i innych czynnościach procesowych dostarczać za pomocą poczty lub w inny najpewniejszy sposób, z poszanowaniem prawa partykularnego. W literaturze zwrócono jednak uwagę, że w Rzeczypospolitej Polskiej nie wydano norm partykularnych dotyczących doręczeń sądowych, dlatego też od decyzji sędziego zależy, w jaki sposób, w określonej sprawie dokona się doręczenia pisma. Jednocześnie za najlepszy sposób uznawane jest nadanie przesyłki listem poleconym z potwierdzeniem odbioru lub przez posłańca, który również odbierze pokwitowanie odbioru od adresata⁹⁸. Jak się okazuje, w przepisach dotyczących doręczeń, i to zarówno kodeksu prawa kanonicznego, jaki i instrukcji *Dignitas connubii*, prawodawca kościelny *expressis verbis* nie zawarł ani ogólnych, ani szczegółowych zasad ochrony danych osobowych uczestników postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Dla porównania warto wspomnieć,

⁹⁶ Ioannes Paulus PP. II, Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos, s. 922–927; tekst polski w: Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*, t. 5, s. 675, cyt. za: A. Romanko, *Prawo do obrony w kanonicznym procesie karno-administracyjnym. Zarys problematyki*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 11 (2018) nr 2, s. 369–370.

⁹⁷ A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych*, s. 151.

⁹⁸ W. Kiwior, *Wprowadzenie sprawy*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 200.

że w prawie polskim takie uregulowania istnieją⁹⁹. W piśmiennictwie zauważa się, że w kontekście ochrony danych osobowych istotne znaczenie ma zewnętrzne oznaczenie doręczanej korespondencji na kopercie. W szczególności na kopertach nie powinno zamieszczać się żadnych danych sugerujących ich treść merytoryczną¹⁰⁰. W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa zabezpieczeniu danych osobowych uczestników postępowania będzie służyć takie zewnętrzne zaadresowanie koperty, z którego poza informacjami o imieniu, nazwisku i adresie korespondencyjnym, nie będzie można ustalić, w jakiej sprawie trybunał kościelny zwraca się do określonej osoby, ani w jakim charakterze dany uczestnik postępowania będzie występował. Należy przy tym pamiętać, że kwestia doręczeń ma istotne znaczenie nie tylko z punktu widzenia ochrony danych osobowych uczestników postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa, ale także z uwagi na możliwość naruszenia prawa do obrony, poprzez uniemożliwienie stronie pozwanej prawa udziału w procesie, a naruszenie to grozi nieusuwalną nieważnością wyroku¹⁰¹.

Istotną kwestią z punktu widzenia ochrony danych osobowych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest problematyka stosowania w tych postępowaniach wezwania edyktałnego. W pierwszej kolejności warto zaznaczyć, że w aktualnie obowiązującym prawie procesowym forma ta nie została przez prawodawcę uregulowana *expressis verbis*, jak miało to miejsce w kan. 1720 CIC. Pomimo tego wspomniana forma nadal stosowana jest w polskich trybunałach

⁹⁹ Należy zauważyć, że takie regulacje istnieją na gruncie polskich procedur sądowych. Zgodnie z art. 128 § 2 k.p.k. (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89 poz. 555 ze zm.) wszelkie pisma przeznaczone dla uczestników postępowania doręcza się w taki sposób, by ich treść nie była udostępniona osobom niepowołanym. Natomiast w procedurze cywilnej, zgodnie z art. 131 § 2 k.p.c. (Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. Nr 43, poz. 296 ze zm.) minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw łączności określa, w drodze rozporządzenia, szczegółowy tryb i sposób doręczania pism sądowych przez podmioty, o których mowa w § 1 zdanie 1, mając na uwadze konieczność zapewnienia sprawnego toku postępowania, a także realizacji gwarancji procesowych jego uczestników, ochronę praw osób, którym pisma są doręczane oraz ochronę ich danych osobowych. W procedurze sądowno-administracyjnej art. 65 § 2 p.p.s.a. (Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. Nr 153, poz. 1270 ze zm.) odsyła do unormowań postępowania cywilnego poprzez sformułowanie, że do doręczania pism w postępowaniu sądowym przez operatora pocztowego stosuje się tryb doręczania pism sądowych w postępowaniu cywilnym, jeżeli przepisy owego rozdziału nie stanowią inaczej.

¹⁰⁰ A. Wolska-Bagińska, *Szczególne formy przetwarzania danych*, s. 151.

¹⁰¹ M. Greszata, *Kanoniczny proces zwyczajny w ujęciu księdza profesora Jerzego Grzywacza*, Lublin 2007, s. 59.

sądowych. W edykcie podawany jest nie tylko numer sprawy toczącej się przed trybunałem kościelnym, ale również imiona i nazwiska stron tego postępowania ze wskazaniem charakteru, w jakiej każda ze stron bierze udział w procesie, oraz informacje, że jest to postępowanie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W praktyce informacje o edykcie dostępne są albo na sądowej tablicy ogłoszeń, albo na stronie internetowej sądu biskupiego. Ponadto w Przewodniku wskazuje się, że w celu ustalenia miejsca przebywania osoby, która jest stroną w procesie kanonicznym, dopuszczalne jest umieszczenie wezwania edyktalnego w ogłoszeniach parafialnych, na tablicach ogłoszeń, w gazetkach parafialnych i na stronach internetowych parafii¹⁰². W związku z tym należy się zastanowić, czy takie postępowanie w należyty sposób zabezpiecza dane osobowe stron postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa oraz prawo do obrony, a jednocześnie jest najpewniejszym sposobem doręczeń, adekwatnie do postanowień kan. 1509 § 1 *in fine*?

Jak słusznie zauważa Piotr Majer, we współczesnym procesie sądowym wezwanie edyktalne gwarantuje prawo do obrony w sposób czysto formalny jako *fictio iuris* i dlatego zrezygnowano z niego w kodeksie prawa kanonicznego. Zauważa również, że takie wezwanie nie jest środkiem najpewniejszym, a zatem nie spełnia wymagań prawa¹⁰³. Nie można też ignorować faktu, że umieszczenie wezwania edyktalnego na tablicy ogłoszeń oraz na stronie internetowej ma daleko idące konsekwencje w zakresie ujawnienia danych osobowych stron postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Skorzystanie z instytucji wezwania edyktalnego i umieszczenie go na stronie internetowej prowadzi do tego, że dane osobowe stron postępowania są praktycznie dostępne dla nieograniczonego kręgu odbiorców, co umożliwia ich zautomatyzowane przetwarzanie poprzez ich utrwalanie lub rozpowszechnianie. Umieszczenie zaś wezwania edyktalnego na tablicy ogłoszeń skutkuje częściowym ograniczeniem możliwości zapoznania się z danymi osobowymi w ramach konkretnego budynku. Utrudnia to osobom postronnym zapoznanie się z danymi osobowymi, choć nadal istnieje potencjalne niebezpieczeństwo ich zautomatyzowanego przetwarzania w sposób niezapewniający należytej ochrony.

W związku z tymi wątpliwościami należy się zastanowić, czy korzystanie z wezwania edyktalnego jest uzasadnione w świetle standardu przetwarzania danych osobowych, o którym mowa w art. 6 ust. 1 dekretu? Legalność przetwarzania

¹⁰² Przewodnik, s. 31.

¹⁰³ P. Majer, *Niestawienictwo strony pozwanej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 13 (2002) nr 7, s. 174.

danych osobowych nakazuje przestrzeganie zarówno norm wynikających z prawa materialnego, jak i prawa procesowego, przy jednoczesnym poszanowaniu uprawnień i obowiązków przysługujących podmiotom danych¹⁰⁴. Odnosi się to również do standardu, o którym mowa w art. 6 ust. 1 dekretu, dotyczącego adekwatności i stosowności oraz ograniczoności danych osobowych do tego, co niezbędne do celów, w jakich są przetwarzane. W literaturze wskazuje się ponadto, że wykorzystanie danych osobowych w procesie ich przetwarzania w zakresie zasady adekwatności minimalizacji danych oznacza, że owa niezbędność powinna być tłumaczona nie jako konieczność, lecz jako uzasadniona potrzeba dla efektywniejszego osiągnięcia celu¹⁰⁵. *De lege lata*, po uchyleniu kan. 1720 CIC nie wydaje się, aby stosowana wcześniej instytucja wezwania edyktałnego powinna być nadal używana w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Nie tylko z tego powodu, że nie zapewnia ona w realny sposób realizacji prawa do obrony stron tego postępowania, ale także dlatego, że prowadzi do przetwarzania danych osobowych stron procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sposób, który jest sprzeczny z inną zasadą o wielkim znaczeniu dla całej procedury kanonicznej, jaką jest zasada jawności wobec stron i tajności wobec pozostałych osób. Niewątpliwie powyższa instytucja godzi w idę ochrony danych osobowych uczestników *iudicium*.

Zagadnieniem, które ma istotne znaczenie z punktu widzenia stron procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa i realizacji ich prawa do obrony, jest możliwość skorzystania z pomocy adwokata. Problematyka ta jest związana z ochroną danych osobowych uczestników *iudicium* ze względu na doniosły udział adwokata w sprawie, począwszy od momentu pierwszego spotkania ze stroną podczas przedprocesowej konsultacji prawnej, przygotowywania skargi powodowej, która ze swej natury zawiera szereg danych osobowych (zarówno zwyczajnych, jak i sensorywnych), poprzez fazę instrukcji sprawy, przedkładanie środków dowodowych (m.in. oświadczeń stron, dowodów z dokumentów, zeznań świadków, opinii biegłych), a skończywszy na wyrokowaniu i doborze środków prawnych przeciwko wyrokowi. Prawodawca kościelny zapewnił bowiem stronie możliwość swobodnego ustanowienia adwokata, zgodnie z kan. 1481 § 1 KPK 1983. Od razu należy zauważyć, że w sądownictwie kościelnym istnieje możliwość skorzystania w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa z usługi adwokata stałego albo adwokata prywatnego. Urząd adwokata przy trybunale kościelnym, podobnie jak obrońcy

104 P. Fajgielski, *Prawo ochrony danych osobowych. Zarys wykładu*, Warszawa 2019, s. 64.

105 P. Fajgielski, *Prawo ochrony danych osobowych*, s. 64.

węzła małżeńskiego, rzecznika sprawiedliwości czy notariusza ma charakter urzędu stałego¹⁰⁶. Adwokat stały otrzymuje od trybunału wynagrodzenie za pełnienie swojej posługi, stosownie do postanowień kan. 1490 KPK 1983 i 113 § 3 *Dignitas connubii*. Jest on mianowany, tak jak każdy inny pracownik trybunału kościelnego, nie jest zaś zatwierdzany¹⁰⁷. Podstawą relacji adwokata stałego ze stroną, podobnie jak w przypadku ustanowienia adwokata prywatnego, jest zlecenie do obrony udzielone przez mandatariusza w sposób wolny¹⁰⁸. Z kolei adwokat prywatny to taki, który nie pracuje na zlecenie sądu, a źródłem jego umocowania jest umowa prywatna zawarta ze stroną procesu¹⁰⁹. Jest on przy tym zatwierdzany przez biskupa, zgodnie z treścią kan. 1483 KPK 1983.

Przechodząc do omówienia dostępu adwokata do akt sprawy, należy przypomnieć w tym miejscu wcześniej poczynione ustalenia na gruncie zasady jawności. Zgodnie z kan. 1598 § 1 KPK 1983 adwokat jest uprawniony nie tylko do przejrzania akt w kancelarii trybunału, ale również do otrzymania ich odpisu (istnieje też wyjątkowo możliwość nieujawnienia przez sędziego akt, co szczegółowo przeanalizowano powyżej). Tylko adwokat na równi z promotorem sprawiedliwości i obrońcą węzła małżeńskiego, w oparciu o kan. 1677 § 1 n. 2 KPK 1983 uprawniony jest do przejrzania akt sądowych i zapoznania z dokumentami, nawet jeżeli akta sądowe nie zostały ogłoszone. W odniesieniu do tego trzeba poprzeć pogląd, zgodnie z którym również przed publikacją akt adwokat może otrzymać ich odpisy. Wynika to z faktu, że na koniec procesu odpisy stają się już zbędne, skoro i tak musi on ręcznie robić wypisy z dokumentów do przygotowania pytań dla świadków czy biegłych¹¹⁰. Istotne jest przy tym to, że analogiczne uprawnienia nie posiadają strony.

W kontekście omawianego zagadnienia fundamentalne znaczenie ma zatem możliwość otrzymania odpisów i kopii akt sprawy, stanowiąca potencjalne zagrożenie dla znajdujących się w nich danych osobowych, związane już nie tylko z ich ujawnianiem, ale i udostępnianiem. Powyższe rozwiązanie normatywne może

¹⁰⁶ G. Leszczyński, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Ius Matrimoniale” 17 (2006) nr 11, s. 142.

¹⁰⁷ J. Krzywkowska, R. Sztymmler, *Adwokat w sprawach o nieważność małżeństwa. Rozwiązania ustawodawcze i ich stosowanie w sądach kościelnych (1983–2018)*, Olsztyn 2018, s. 46.

¹⁰⁸ A. G. Miziński, *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, s. 353.

¹⁰⁹ A. G. Miziński, *Status prawny adwokata*, s. 354.

¹¹⁰ R. Sztymmler, *Dynamiczna postęga adwokata w zreformowanym procesie małżeńskim*, w: *Reforma procesowa papieża Franciszka – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12–13 czerwca 2017 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2018, s. 97–98.

prowadzić do sytuacji, w której adwokat będzie posiadał pełniejszą wiedzę niż same strony postępowania w tych wszystkich wypadkach, gdy wiedza ta jest w stanie pomóc mu w prowadzeniu obrony, z uwzględnieniem jednak dobra publicznego Kościoła oraz dobra prywatnego strony¹¹¹. Trzeba pamiętać, że doprecyzowanie kan. 1598 § 1 określone w art. 234 instrukcji *Dignitas connubii* powinno być również interpretowane w kontekście trzeciego z opisywanych wyjątków. Rację miał św. Jan Paweł II, który w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 1989 roku dotyczącym prawa do obrony zdecydowanie podkreślał, iż ważną rzeczą jest „przypomnieć wszystkim pracownikom sądownictwa, że zgodnie ze zdrową jurysprudencją Roty Rzymskiej, w sprawach małżeńskich jest obowiązkowe poinformowanie strony, która zrezygnowała z korzystania z prawa do obrony, na temat formuły sporu procesowego, każdego nowego żądania strony przeciwnej, a także o treści definitywnego wyroku”¹¹².

W opisywanym wyżej przypadku dane osobowe uczestników *iudicium* chronione są dwutorowo. Po pierwsze, dokument nie jest ujawniany stronom, a więc żadna z nich nie może zapoznać się z jego treścią, *ergo* nie może w żaden sposób zapoznać się z danymi osobowymi, a tym bardziej ich przetwarzać. Po drugie zaś, dokument nie jest adwokatowi udostępniany, lecz tylko ujawniany. Wynika to z faktu, że prawodawca posługuje się pojęciem „przejrzany”, co zakłada jedynie zapoznanie się z jego treścią. Wymaga tu doprecyzowania, że drugą, szczegółową kwestię reguluje również nowy względem kodeksu prawa kanonicznego art. 235 § 2 *Dignitas connubii*, zgodnie z którym adwokatom zabrania się przekazywania odpisu akt, tak całości, jak i części komukolwiek, w tym stronom.

W dziedzinie ochrony danych osobowych związanych z usługą adwokata należy też dostrzec kwestię podnoszoną już wcześniej, a mianowicie problem związany z przechowywaniem dokumentów przez adwokatów. W literaturze stawia się pytania o miejsce i formę przechowywania dokumentów przez adwokatów, ich los po zakończeniu procesu, czas przechowywania oraz procedurę niszczenia tych dokumentów¹¹³. W prawie kanonicznym nie ma uregulowania podobnego do tego, które przewidziano w polskim prawie. Zgodnie z nim okres przechowywania danych osobowych wynosi 10 lat od końca roku, w którym zakończyło się postępowanie, w którym dane osobowe zostały zgromadzone, co dotyczy przypadku

¹¹¹ A. Dziegła, *Ogłoszenie akt. Zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 312.

¹¹² T. Rozkrut, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*, Tarnów 2003, s. 133.

¹¹³ T. Białobrzeski, *Współpraca adwokatów z sądami kościelnymi*, „Ius Matrimoniale” 29 (2018) nr 3, s. 94.

danych osobowych przetwarzanych przez adwokatów w ramach wykonywania zawodu¹¹⁴. Po upływie wskazanego okresu dane osobowe przetwarzane przez adwokatów w ramach wykonywania zawodu ulegają usunięciu. Pamiętając, że dekret ma zastosowanie tylko do kościelnych publicznych osób prawnych, warto jednak przytoczyć standardy, jakimi według prawodawcy kościelnego powinni posługiwać się administratorzy w procesie przetwarzania danych osobowych. Prawodawca partykularny w art. 6 ust. 5 dekretu postanowił, że zasadniczo dane osobowe powinny być przechowywane w formie umożliwiającej identyfikację osoby, której dotyczą, przez okres nie dłuższy niż jest to niezbędne do celów, w których dane te są przetwarzane. Możliwe jest więc przetwarzanie wskazanych danych przez dłuższy okres do celów: archiwalnych, naukowych, historycznych albo statystycznych, z zastrzeżeniem, że wdrożone zostaną odpowiednie środki techniczne i organizacyjne w celu ochrony praw i wolności osób, których dane dotyczą. Na podstawie art. 17 ust. 1 zdanie 2 dekretu administrator jest zobowiązany do przestrzegania przepisów kanonicznych dotyczących starannego przechowywania, dozwolonego użytku i właściwego zarządzania danymi osobowymi; przy czym zgodnie z art. 14 ust. 4 *ab initio* dekretu prawo do żądania usunięcia danych nie przysługuje w przypadku, gdy dane dotyczą udzielonych sakramentów bądź w inny sposób odnoszą się do kanonicznego statusu osoby.

W procesie o stwierdzenie nieważności, w tym po wydaniu definitywnego wyroku, umorzeniu sprawy, zrzeczeniu się instancji przez strony, a więc po jej definitywnym zakończeniu, następuje zwrot tych dokumentów, które stanowią prywatną własność stron lub świadków, przy zachowaniu ich kopii, uwierzytelnionych podpisem notariusza w archiwum sądu lub kurii biskupiej. W aktach należy więc zachować pełną, uwierzytelnioną podpisem i pieczęcią notariusza kopię zwróconych środków dowodowych¹¹⁵. Trzeba pamiętać, że nigdy nie przejdą w stan rzeczy osądzonej sprawy o nieważność małżeństwa, stosownie do art. 289 § 1 *Dignitas connubii*, ponieważ dotyczą one intymnych aspektów sytuacji życiowej stron tego postępowania i zawsze mogą pojawić się nowe argumenty w tej sprawie. Co więcej,

¹¹⁴ Art. 16c ust. 2 lit. c. Ustawy z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze, Dz. U. Nr 16 poz. 124 ze zm.

¹¹⁵ P. Ryguła, *Ochrona danych osobowych w procesie o nieważność małżeństwa kanonicznego w sądach Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Internet. Przetwarzanie danych osobowych. Processing of personal data*, red. K. Czaplicki, G. Szpor, Warszawa 2019, s. 173.

prawo wznowienia procesu wynika z tego, że na dobro publiczne Kościoła składa się również kanoniczny stan osoby¹¹⁶.

Wydaje się uzasadnione stwierdzenie, że w obszarze ochrony danych osobowych zawartych w aktach i zgromadzonych przez adwokata, podobnie jak ma to miejsce w przypadku udostępniania mu odpisów akt sądowych, prawodawca zakłada, iż adwokat właściwie zadba o ich przechowywanie i nie uczyni niewłaściwego użytku z tych dokumentów, w szczególności w innej sprawie w przyszłym procesie świeckim¹¹⁷. Zgodnie z deontologią wynikającą z Kodeksu Etyki Adwokata Kościelnego¹¹⁸ adwokat jest zobowiązany zachować w tajemnicy oraz zabezpieczyć przed ujawnieniem lub niepożądanym wykorzystaniem wszystko, o czym dowiedział się w związku z wykonywaniem obowiązków zawodowych (art. 10). Mając jednocześnie na względzie praktykę przyjętą przez trybunał kościelny, adwokat zobowiązuje jednocześnie przysięgą religijną swoich współpracowników i personel oraz wszelkie osoby zatrudnione przez niego podczas wykonywania działalności zawodowej do przestrzegania obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej (art. 11). Co więcej, osoby posługujące się w pracy zawodowej komputerem lub innymi środkami elektronicznego utrwalania danych, zobowiązane są stosować oprogramowanie i inne środki zabezpieczające dane przed ich niepowołanym ujawnieniem. Przekazywanie informacji objętych tajemnicą zawodową za pomocą elektronicznych i podobnych środków przekazu wymaga zachowania szczególnej ostrożności i uprzedzenia klienta o ryzyku związanym z zachowaniem poufności przy wykorzystaniu tych środków. Należy stosować się do wymagań prawa kanonicznego i świeckiego (RODO) w tym zakresie. Obowiązek przestrzegania tajemnicy zawodowej przez adwokata kościelnego jest nieograniczony w czasie (art. 12).

¹¹⁶ M. Greszata, *Podważenie wyroku, w: Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas conubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 385.

¹¹⁷ J. Krzywkowska, R. Sztymciler, *Adwokat w sprawach o nieważność*, s. 115.

¹¹⁸ Kodeks Etyki Adwokata Kościelnego, <https://sites.google.com/site/korpusadwokatowkoscielnych/home/statut-kiak/kodeks-etyki-advokata-koscielnego> (15.07.2021). Trzeba zauważyć, że analizowany akt prawny, wzorowany na Zbiorze Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Obwieszczenie Prezydium Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 1 lipca 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu [Kodeks Etyki Adwokackiej]) nie zawiera istotnego zapisu dotyczącego dokumentów, a mianowicie postanowienia, iż tajemnicą objęte są nadto wszystkie wiadomości, notatki i dokumenty dotyczące sprawy, uzyskane od klienta oraz innych osób, niezależnie od miejsca, w którym się znajdują (§ 19 ust. 3). Taki zapis normatywny wydaje się zdecydowanie wzmacniać ochronę danych osobowych znajdujących się w aktach adwokackich.

Często w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w roli adwokatów kościelnych występują adwokaci świeccy, którzy uznani zostali na gruncie prawa polskiego za administratorów w stosunku do danych osobowych przetwarzanych w ramach wykonywania zawodu i związanych z udzielaniem pomocy prawnej. Standardy ochrony danych osobowych wynikające z RODO powinni oni również stosować do umów, które zawarli ze stronami procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

Niezależnie od powyższego wydaje się, że w przypadku niewłaściwego przetwarzania przez adwokata danych osobowych uczestników procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa możliwe będzie skorzystanie z sankcji określonych w kan. 1489 KPK 1983. Zgodnie z przywołanym kanonem adwokat, który sprzeniewierzył się swojemu urzędowi z jakiegokolwiek innego motywu, powinien być ukarany zawieszeniem w wykonywaniu obrony sądowej, a także grzywną lub innymi odpowiednimi karami. Zgodnie z art. 111 § 2 *Dignitas connubii* na niewłaściwe wykonywanie swojego zawodu w sytuacjach, gdy adwokat nie stanął na wysokości zadania z powodu nieudolności, niedbalstwa lub nadużycia, biskup moderator reaguje poprzez zastosowanie adekwatnych środków, nie wykluczając w razie konieczności zakazu wykonywania funkcji w sądzie.

5. Podsumowanie

Kanoniczny system zasad procesowych, na który składają się zasady techniczne (zasada jawności), zasady ontycznie związane z wewnętrzną strukturą *iudicium* (zasada kontryktoryjności), a także zasady obecne w czynnościach wszystkich uczestników procesu (zasada prawa do obrony), dzięki eklezjalnemu charakterowi poprzez zanurzenie w *mysterium iustitiae*, zakorzenieniu w naturze Ludu Bożego stanowiącego Mistyczne Ciało Chrystusa i żyjącego w Duchu Świętym, zapewnia szeroki zakres gwarancji ochrony danych osobowych *in causis de matrimonii nullitate*. Wszakże celem postępowania jest odkrycie *veritas sacramenti*, które ma prowadzić do *salus animarum* przy poszanowaniu godności uczestników *iudicium*. Potwierdza to formułowaną na początku niniejszego opracowania hipotezę że unormowania kanonicznego prawa procesowego dotyczące konsensusu nieważności małżeństwa nie zawierają *expressis verbis* przepisów prawa mających za zadanie ochronę danych osobowych uczestników *iudicium*, ale jednak dzięki stworzonemu systemowi zasad procesowych zapewniona jest szeroka ochrona przetwarzanych

danych osobowych uczestników tego procesu. Prawodawca powszechny, wprowadzając do procesu sądowego, w tym również do procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa zasadę jawności, ograniczył ją tylko do jej wewnętrznego aspektu, wyłączając jednocześnie jej aspekt zewnętrzny, co zdecydowanie przyczyniło się do wzmocnienia ochrony danych osobowych uczestników *iudicium*. Wynika to nie tylko z wykluczenia z udziału w posiedzeniu sądowym osób postronnych, nie-realizujących w nim konkretnej roli procesowej, ale także z szeregu ograniczeń w dostępie do akt sprawy poszczególnych uczestników *iudicium*. Ma to oczywiście związek z materią procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, dotyczącej bardzo intymnych, najdelikatniejszych aspektów życia każdego z uczestników. W celu wzmocnienia ochrony danych osobowych nałożono ponadto obowiązek zachowania tajemnicy na sędziów i pracowników trybunału, niezależnie od tajemnicy naturalnej uczestników *iudicium* oraz tajemnicy zawodowej adwokatów i biegłych. Przewidziano w końcu możliwość nałożenia przez sędziego na wszystkich uczestników procesu obowiązku zachowania tajemnicy doraźnej. Nie można też nie zauważyć, że treść przysięgi, jaką składają wszyscy, którzy tworzą trybunał lub świadczą mu pomoc, strony oraz świadkowie, polega na wezwaniu imienia Boga na świadka prawdy, co stanowi nieporównywalny z żadnym innym systemem państwowym zwornik zapewniający o wiele silniejszą ochronę danych osobowych, zarówno przed ich ujawnieniem, jak i udostępnieniem.

Realizowana w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa zasada kontrydiktoryjności, rozumiana jako racjonalny dialog prowadzony między stronami tego procesu i dotyczący jego przedmiotu, czyli kwestii ważności rzeczywistości sakramentalnej, również ma ścisły związek z ochroną danych osobowych uczestników *iudicium*. Jest on widoczny w zagwarantowaniu przez dekret sędziemu kościelnemu szerokich granic niezawisłości poprzez wyłączenie z kompetencji Kościelnego Inspektora Ochrony Danych możliwości monitorowania przetwarzania danych osobowych uczestników *iudicium* i ingerowania w nie, dokonywane przez sądy w ramach prowadzonego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Niezależnie od powyższego należy podkreślić, że skoro sędzia sprawuje swój urząd w imieniu samego Boga, to już z faktu jego odpowiedzialności wobec Boga wypływa niezawisłość, której nie posiada żaden inny sędzia w systemie sądownictwa państwowego.

Z istoty zasady kontrydiktoryjności wynika konieczność dokładnego oznaczenia przedmiotu procesu, a więc umożliwienie stronie pozwanej zapoznania się z faktycznymi i prawnymi podstawami, na których powód opiera swoje twierdzenie

co do nieważności małżeństwa, i w tym kontekście przedsięwzięcia adekwatnych czynności procesowych. Respektowanie tej zasady nie zawsze będzie pozostawać w zgodzie z należytą ochroną danych osobowych. Przykładowo, z uzasadnionych i poważnych powodów kan. 1508 § 2 KPK 1983 daje sędziemu prawo do nieprzekazania stronie pozwanej skargi, zapewniając w ten sposób ochronę danych osobowych. W realiach współczesnego procesu małżeńskiego jest to rozwiązanie trudne do pogodzenia nie tylko z zasadą kontrydiktoryjności, ale również zasadą prawa do obrony. Przykład ten ukazuje również, iż prawodawca powszechny, dokonując zmian w obszarze kanonicznego prawa procesowego, w tym reformując kanony kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o nieważność małżeństwa, szczególnie w kontekście zasad procesowych, przeoczył fakt, że zasady procesowe wynikają z całej struktury *iudicium*. Zasady te nieustannie tworzą i aktualizują zespół wzajemnie powiązanych elementów, które następnie wchodzi z sobą wzajemnie w interakcje i znacząco oddziałują na zakres gwarancji procesowych wszystkich uczestników tego postępowania.

Elementem składowym zasady kontrydiktoryjności w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest równouprawnienie stron procesowych. W tym kontekście należy również zasygnalizować niespójność zwyczajnego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa i procesu biskupiego, zwłaszcza w aspekcie możliwości uczestniczenia powoda i pozwanego w czynności procesowej, jaką jest przesłuchanie stron oraz świadków. Uczestnictwo powyższe w procesie zwyczajnym jest wyraźnie zakazane, podczas gdy już w procesie *coram Episcopo* staje się ono dozwolone. Na pierwszy rzut oka takie rozwiązanie da się w pewnej mierze uzasadnić wyjątkowością procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa toczącego się przed biskupem, gdzie antagonizm stron z samej konstrukcji tego nadzwyczajnego procesu jest nieporównywalnie mniejszy od zwyczajnego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, i co skutkuje mniejszymi potencjalnie konfliktami podczas przeprowadzania czynności procesowej przesłuchania. Jest to jednak konstrukcja niespójna ze standardami ochrony danych osobowych. Z tych względów należy postulować, aby podczas prac nad kolejną reformą procesu małżeńskiego rozważyć zasadność wprowadzenia do procesu zwyczajnego podobnej normy, o której mowa w art. 18 § 1 *Ratio procedendi Mitis Iudex Dominus Iesus*. Trzeba bowiem podkreślić, że w ostateczności i tak sędzia będzie mógł zdecydować, czy ze względu na okoliczności rzeczowe i osobowe postąpić inaczej. Postulowane rozwiązanie przyczyni się nie tylko do większej spójności systemu nieważności konsensu małżeńskiego, lecz także do wzmocnienia zasady

kontradyktryjności, która w najlepszy sposób umożliwia dotarcie do prawdy o sakramencie małżeństwa, przyczyniając się równocześnie do zbawienia dusz uczestników *iudicium*.

Warunkiem skutecznego zapewnienia prawa do obrony w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest właściwa komunikacja między stronami a sądem. Z punktu widzenia ochrony danych osobowych duże znaczenie ma przede wszystkim forma i sposób doręczania korespondencji sądowej urzędnikom *iudicium*. Wydaje się, że prawodawca partykularny powinien zastanowić się nad wydaniem norm dotyczących doręczeń sądowych, aby tak istotna kwestia nie zależała tylko od decyzji sędziego, ale została ujednoczona na całym terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Takie rozwiązanie niewątpliwie przyczyniłoby się w jeszcze większym stopniu do realizacji zawartej w dekreście zasady adekwatności i minimalizacji przetwarzania danych osobowych, a także zapewnienia standardu minimalnego w zakresie doręczeń sądowych. Wezwanie edyktalne wyraźnie zaprzecza idei ochrony danych osobowych we współczesnym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Jedyne pozornie zabezpiecza ono prawo do obrony strony pozwanej, zważywszy, że jednocześnie prowadzi do upublicznienia nie tylko samego faktu prowadzenia procesu, ale również ujawnienia danych osobowych stron tego postępowania *ad incertam personam*. Nie trzeba przekonywać, że jest to rozwiązanie nie do pogodzenia zarówno z zasadą jawności kanonicznego procesu sądowego, jak i z samą ideą ochrony danych osobowych w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Tak opisane działanie trybunału kościelnego wydaje się także sprzeczne z ideą poszanowania zaufania uczestników *iudicium* wobec trybunałów kościelnych, wyrażonej w alokucji św. Jana Pawła II z 26 stycznia 1989 roku.

W perspektywie ochrony danych osobowych uczestników *iudicium* istotnego znaczenia nabiera przysługujące im prawo do obrony w aspekcie formalnym, czyli możliwość skorzystania w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa z pomocy adwokata, który od początku procesu i aż do jego zakończenia w ramach swoich obowiązków przetwarza dane osobowe uczestników *iudicium*. Za konieczne należy uznać nie tylko uregulowanie problematyki związanej z przechowywaniem dokumentów przez adwokatów w Kodeksie Etyki Adwokata Kościelnego, lecz także powrócenie do prac nad dokumentem regulującym działalność adwokatów kościelnych w Polsce, zatytułowanym *Normy Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi*, autorstwa Ryszarda Szytchmilera. Z punktu widzenia wyzwania, z jakimi

musi zmierzyć się w swej pracy adwokat kościelny w odniesieniu do ochrony danych osobowych, wydaje się to rzeczą niezbędną i pilną.

Mając na względzie treść art. 37 ust. 1 pkt 2 dekretu, trzeba docenić działalność edukacyjną Kościelnego Inspektora Ochrony Danych realizowaną poprzez liczne konferencje, szkolenia i spotkania eksperckie, praktyczne wskazania i uwagi, a przede wszystkim publikacje, takie jak *Podręcznik ochrony danych osobowych w Kościele Katolickim*. Wydaje się jednak uzasadnione zaproponowanie także wydania monograficznego opracowania dotyczącego problematyki przetwarzania danych osobowych w sądach kościelnych, i to nie tylko w odniesieniu do procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, ale i innych problemów, które mieszczą się w jego kompetencji. Przede wszystkim istotne byłoby podjęcie problematyki możliwości udostępniania przetwarzanych danych osobowych w procesach kościelnych organom wymiaru sprawiedliwości w Polsce, a także zagadnień związanych z zatrudnieniem w sądzie kościelnym, świadczeniem w nim usług, spraw ekonomicznych dotyczących umów, faktur, rachunków. Monografia ta mogłaby obejmować ponadto te wszystkie obszary, w których przetwarzane są dane osobowe w sądownictwie kościelnym, poza zakresem sprawowania przez te sądy wymiaru sprawiedliwości.

Za pożyteczną należałoby uznać w końcu praktykę przeprowadzenia w każdym trybunale kościelnym szkoleń w zakresie ochrony danych osobowych urzędników *iudicum*, obejmujących rozwiązywanie praktycznych problemów, jakie mają te sądy w dziedzinie przetwarzania danych. Byłby to istotny asumpt do ujednoczenia systemu przetwarzania danych osobowych w trybunałach kościelnych w Polsce.

ABSTRACT

Protection of personal data in marriage nullity cases in the light of selected procedural rules (part 2)

The paper addresses the issue of the scope of protection of personal data of the participants in the process of nullity of marriage in the context of the General Decree on the Protection of Natural Persons with regard to the Processing of Personal Data in the Catholic Church promulgated by the Polish Bishops' Conference under selected procedural rules. In the second part, the research hypothesis is tested that the consensual system for the nullity of a marriage, regulated *expressis verbis* by canonical procedural law, does not provide for

legal norms aimed at protecting the personal data of the participants *in the iudicium*, but that the procedural system set up ensures a high level of data protection in the procedure *causis de matrimonii nullitate*.

Keywords: canon law, personal data, data sharing, nullity of marriage, principles of law

ABSTRAKT

Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 2)

W artykule podjęto problematykę zakresu ochrony danych osobowych uczestników procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa w odniesieniu do promulgowanego przez Konferencję Episkopatu Polski dekretu ogólnego w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim w kontekście wybranych zasad procesowych. W części drugiej zweryfikowano hipotezę badawczą, zgodnie z którą chociaż unormowania kanonicznego prawa procesowego dotyczące konsensusu nieważności małżeństwa nie zawierają *expressis verbis* przepisów mających za zadanie ochronę danych osobowych uczestników *iudicium*, to jednak dzięki stworzonemu systemowi zasad procesowych zapewniona jest szeroka ochrona danych *in causis de matrimonii nullitate*.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, dane osobowe, udostępnianie danych, nieważność małżeństwa, zasady prawa

BIBLIOGRAFIA

1. Acebal Luján J., *Principios inspiradores del derecho procesal canónico*, w: *Cuestiones básicas de derecho procesal canónico. XII Jornadas de la Asociación Española de Canonistas, Madrid 22–24 abril 1992*, ed. J. Manzanares, Salamanca 1993, s. 13–42.
2. Andrzejewski M., *Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 1)*, „*Annales Canonici*” 19 (2023) nr 1, s. 5–37.
3. Andrzejewski M., *Powstanie kontradycji w procesie o nieważność małżeństwa*, „*Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*” 30 (2020) nr 33, s. 7–22.

4. Andrzejewski M., *The Principle of Contradiction Following the Reform by Pope Francis of the Process to Declare Nullity of Marriage (Libellus and the Subject-Matter of the Process)*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie 2022” 15 (2022) nr 1, s. 3–14.
5. Arroba Conde M., *Giusto processo e peculiarità culturali del processo canonico*, Roma 2016.
6. Bednarz J., *Ogólne spojrzenie na udział biegłych sądowych w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Sądzie Diecezjalnym w Tarnowie w latach 1983–2015*, w: *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983–2015*, red. R. Kantor, Kraków 2016, s. 41–53.
7. Białobrzeski T., *Współpraca adwokatów z sądami kościelnymi*, „Ius Matrimoniale” 29 (2018) nr 3, s. 85–99.
8. Boniec-Błaszczuk D., Dobrzańska S., *Ochrona danych osobowych świadka w świetle obowiązku składania zeznań na rozprawie głównej*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM” (2017) nr 7, s. 41–58.
9. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984.
10. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti PP. XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 3–521.
11. Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim, wydany przez Konferencję Episkopatu Polski w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 30 (2018), s. 31–45.
12. Dotti F., *Diritti della difesa e contraddittorio: garanzia di un giusto processo? Spunti per una riflessione comparata del processo canonico e statale*, Roma 2005.
13. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/wsisw, O.J. L 119, p. 89–131.
14. Del Amo L., *Zasady działania trybunałów*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechnie i partykularne ustawodawstwo Kościoła*

- katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1088–1103.
15. Dyrda A., *Spór o pojęcie prawa: debaty Hart–Dworkin ciąg dalszy*, „Państwo i Prawo” (2014) nr 4, s. 3–17.
 16. Dziekoński S., *Problematyka jawności w Kościołach i związkach wyznaniowych na przykładzie kościelnych osób prawnych*, w: *Ochrona danych osobowych w Kościele*, red. S. Dziekoński, P. Drobek, Warszawa 2016, s. 55–111.
 17. Dziegła A., *Ogłoszenie akt. Zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 307–323.
 18. Dziegła A., *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, w: *Kościelne prawo procesowe. Prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 4, red. A. Dziegła, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 169–188.
 19. Fajgielski P., *Prawo ochrony danych osobowych. Zarys wykładu*, Warszawa 2019.
 20. Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15.08.2015, „Acta Apostolicae Sedis” 107 (2015), s. 958–970; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Tarnów 2015.
 21. Gudowski J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro*, w: *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1015–1033.
 22. Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” (1988) nr 3, s. 16–26.
 23. Greszata M., *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008.
 24. Greszata M., *Kanoniczny proces zwyczajny w ujęciu księdza profesora Jerzego Grzywacza*, Lublin 2007.
 25. Greszata M., *Podważenie wyroku*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 363–391.
 26. Greszata M., *Problem kontradiktoryjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, w: *Kościelne prawo procesowe. Materiały i studia*, t. 3, red. A. Dziegła, M. Wróbel, Lublin 2003, s. 239–258.
 27. Greszata M., *Zasada tajności i publiczności w sądownictwie kościelnym*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi*

- Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1, Warszawa 2009, s. 401–414.
28. Greszata-Telusiewicz M., *Kanoniczne domniemanie prawne za ważnością małżeństwa jako przejaw troski o rodzinę*, w: *Kościelne prawo procesowe. Prawo rodzinne. Materiały i studia*, t. 5, Lublin 2010, s. 455–467.
29. Greszata-Telusiewicz M., *Klasyfikacja kanonicznych zasad procesowych*, „Człowiek–Rodzina–Prawo” 17 (2013) nr 8, s. 16–20.
30. Greszata-Telusiewicz M., „*Salus animarum*” jako istota reformy procesowej papieża Franciszka, Lublin 2019.
31. Greszata-Telusiewicz M., *System kanonicznego prawa procesowego*, „Człowiek–Rodzina–Prawo” (2012) nr 1, s. 10–11.
32. Greszata-Telusiewicz M., *The Principle of Salus Animarum as the Essence of the Contradictory Character of the Canonical Trial*, „Roczniki Nauk Prawnych” (2020) nr 1, s. 173–189.
33. Greszata-Telusiewicz M., *Zasada kontradiktoryjności (Przewodnik po kanonicznych zasadach procesowych – część II)*, „Człowiek–Rodzina–Prawo” 23 (2014) nr 2, s. 13–17.
34. Gręźlikowski J., *Racje i sens „prawa do obrony” w procesie o nieważność małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 53 (2010) nr 3–4, s. 197–222.
35. Grocholewski Z., *Zasady inspirujące Księgę VII „De processibus” KPK*, „Ius Matrimoniale” 10 (1999) nr 4, s. 153–180.
36. Grzelak A., Wróblewski M., *Podstawowe regulacje dotyczące ochrony danych osobowych w RODO i dyrektywie 2016/680*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, red. A. Grzelak, Warszawa 2019, s. 50–116.
37. Hofmański P., *Zasada kontradiktoryjności*, w: *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 1: *Zasady procesu karnego*, red. naukowy P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 635–690.
38. Ioannes Paulus PP. II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos*, 26.01.1989, „Acta Apostolicae Sedis” 81 (1989), s. 922–927.
39. Jakubiak T., *Przynależność do Kościoła Katolickiego i przetwarzanie danych według Ustawy o ochronie danych osobowych – wyzwania legislacyjne*, w: *Ochrona danych osobowych w Kościele*, red. S. Dziekoński, P. Drobka, Warszawa 2016, s. 125–148.
40. Karsten K., *Kilka uwag dotyczących zastosowania dekretu Konferencji Episkopatu Polski o ochronie danych osobowych z 2018 r. do spraw małżeńskich lub rodzinnych*, „Annales Canonici” 17 (2021) nr 1, s. 23–37.

41. Kiwior W., *Wprowadzenie sprawy*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 179–214.
42. Kiwior W., *Zasady działania sądów*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 123–151.
43. Kodeks Etyki Adwokata Kościelnego, <https://sites.google.com/site/korpusedwokatowkoscielnych/home/statut-kiak/kodeks-etyki-adwokata-koscielnego> (15.07.2021).
44. Koper R., *Jawność rozprawy głównej a ochrona prawa do prywatności w procesie karnym*, Warszawa 2010.
45. Kornecka M., *Zasady prawa. Studium teoretyczno-prawne*, Poznań 2012.
46. Korycka-Zirk M., *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012.
47. Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011.
48. Kraiński W., *Uprawnienia Kościoła katolickiego w odniesieniu do małżeństw niekatolików*, „Roczniki Nauk Prawnych” 26 (2016) nr 2, s. 101–114.
49. Kroczek P., *Zasada „clara non sunt interpretanda” w prawie kanonicznym*, Kraków 2005.
50. Krukowski J., *Sądy w ogólności*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 12–122.
51. Krukowski J., *Skargi i zarzuty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 114–118.
52. Krukowski J., *Strony w sprawie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 97–113.
53. Krukowski J., *Wierni chrześcijanie*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2/1: *Księga II. Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 15–42.
54. Krzywkowska J., *Skarga powodowa o nieważność małżeństwa. Wymogi materialne i formalne*, „Kościół i Prawo” 16 (2014) nr 2, s. 159–175.
55. Krzywkowska J., Sztychmiller R., *Adwokat w sprawach o nieważność małżeństwa. Rozwiązania ustawodawcze i ich stosowanie w sądach kościelnych (1983–2018)*, Olsztyn 2018.
56. Leszczyński G., *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Ius Matrimoniale” 17 (2006) nr 11, s. 139–152.
57. Leszczyński G., *Wartość dowodowa opinii biegłego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 15 (2004) nr 9, s. 137–150.

58. Łakomicz K., *Ochrona danych osobowych w sądach administracyjnych*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, red. A. Grzelak, Warszawa 2019, s. 170–189.
59. Majer P., *Niestawiennictwo strony pozwanej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, „*Ius Matrimoniale*” 13 (2002) nr 7, s. 167–190.
60. Miziński A. G., *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.
61. Murzynowski A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1984.
62. Nowicka U., *Proces o nieważność małżeństwa po „Mitis Iudex Dominus Iesus” w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2016.
63. Paprocki T., *The Publication of the Acts, the Conclusion on the Case, and the Discussion of the Case* [cc. 1598–1606], w: *New Commentary on the Code of Canon Law*, eds. J. P. Beal, J. A. Coriden, Th. J. Green, New York–Mahwah 2000, s. 1706–1715.
64. Pastwa A., *Peritus peritorum czy iudex peritorum? Uwagi o pozycji sędziego w dialogu z biegłym (kan. 1095)*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 26 (2016) nr 2, s. 115–136.
65. Parlament Europejski i Rada (UE), Rozporządzenie 216/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz. Urz. L 119 z 4.05.2016 r.
66. Pikus S., *Niezawistość sędziego kościelnego*, Lublin–Sandomierz 2009.
67. Pieronek T., *Ochrona praw osoby ludzkiej w kanonicznym prawie procesowym*, „*Analecta Cracoviensia*” 20 (1988), s. 241–263.
68. Pompedda M., *Studi di diritto processuale canonico*, Milano 1995.
69. Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii*, 25.01.2005, „*Communicationes*” 37 (2005), s. 11–92; tekst polski: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
70. Przewodnik po nowych przepisach dotyczących ochrony danych osobowych dla osób pełniących posługę w Kościele katolickim na terytorium Polski (stan prawny na dzień 25 maja 2018 roku). Materiały pomocnicze przygotowane dla uczestników szkolenia w Archidiecezji Lubelskiej, http://pliki.diecezja.lublin.pl/ODO/ochrona_danych_osobowych_szkolenie.docx.pdf (01.03.2021).
71. Romanko A., *Prawo do obrony w kanonicznym procesie karno-administracyjnym. Zarys problematyki*, „*Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*” 11 (2018) nr 2, s. 363–373.

72. Rozkrut T., *Dialog sędziego z biegłym w kanonicznym procesie małżeńskim*, „Prawo Kanoniczne” 54 (2011) nr 1–2, s. 161–174.
73. Rozkrut T., *Dowody*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 229–295.
74. Rozkrut T., *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*, Tarnów 2003.
75. Rozkrut T., *Walor opinii biegłego w kanonicznym procesie małżeńskim (Studium historyczno-prawne)*, Tarnów 2002.
76. Ryguła P., *Ochrona danych osobowych w procesie o nieważność małżeństwa kanonicznego w sądach Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Internet. Przetwarzanie danych osobowych. Processing of personal data*, red. K. Czaplicki, G. Szpor, Warszawa 2019, s. 165–175.
77. Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013.
78. Sobczak A., *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001.
79. Stankiewicz A., *Instrukcja*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 10–33.
80. Stelmach J., Sarkowicz R., *Filozofia prawa XIX i XX wieku*, Kraków 1999.
81. Strzała M., *Nieoparte na kryterium członkostwa warunki dopuszczalności przetwarzania danych osobowych ujawniających przekonania religijne lub światopoglądowe (pojęcie stałych kontaktów w rozumieniu art. 9 ust. 2 lit. d RODO)*, w: *Prawo do prywatności w Kościołach i innych związkach wyznaniowych*, red. T. J. Zieliński, M. Hucał, Warszawa 2019, s. 99–116.
82. *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 1: *Zasady procesu karnego*, red. naukowy P. Wiliński, Warszawa 2014.
83. Sztymmler R., *Dynamiczna postęga adwokata w zreformowanym procesie małżeńskim*, w: *Reforma procesowa papieża Franciszka – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 12–13 czerwca 2017 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2018, s. 89–103.
84. Sztymmler R., *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1, Warszawa 2009, s. 791–807.
85. Świecki D., *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012.

86. Tęcza-Paciorek A., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012.
87. Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze, Dz. U. Nr 16 poz. 124, ze zm.
88. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89 poz. 555, ze zm.
89. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. Nr 153 poz. 1270, ze zm.
90. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. Nr 43 poz. 296, ze zm.
91. Waltoś S., *Model postępowania przygotowawczego na tle prawnoporównawczym*, Warszawa 1968.
92. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018.
93. Wiliński P., *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, w: *System prawa karnego procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. 3, cz. 2: *Zasady procesu karnego*, red. naukowy P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 1471–1563.
94. Witkowski W., *Natura i moc dowodowa dokumentu w kanonicznym procesie sądowym*, Lublin 2018.
95. Wolska-Bagińska A., *Ochrona danych osobowych a zasady procesu karnego*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 31 (2018) nr 3, s. 23–36.
96. Wolska-Bagińska A., *Szczególne formy przetwarzania danych osobowych w procesie cywilnym i karnym*, w: *Ochrona danych osobowych w sądach i prokuraturze*, red. A. Grzelak, Warszawa 2019, s. 117–169.
97. Woś T., Knysiak-Molczyk H., Romańska M., *Postępowanie sądownoadministracyjne*, red. naukowa T. Woś, Warszawa 2004.
98. Wójcicka B., *Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym*, Łódź 1989.
99. Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa: zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

Nowa wersja motu proprio „Vos estis lux mundi”. Znaczenie zmian wprowadzonych przez papieża Franciszka w 2023 roku

Pierwotna wersja motu proprio papieża Franciszka *Vos estis lux mundi* została promulgowana 7 maja 2019 roku¹, niedługo po watykańskim szczycie poświęconym ochronie małoletnich, który miał miejsce w lutym tego samego roku². Ten istotny dokument papieża Franciszka po raz pierwszy wprowadzał kategorię nadużycia władzy (obok przemocy czy groźb) jako kryterium kwalifikujące przestępstwo kanoniczne przy zewnętrznym zachowaniu natury seksualnej, podawał definicję osób bezbronnych i niejako zrównywał je z osobami małoletnimi, podkreślał spoczywający na duchownych i osobach konsekrowanych obowiązek zgłoszenia przestępstw³, zobowiązywał do wdrożenia w diecezjach systemu przyjmowania zgłoszeń oraz wprowadzał prawny obowiązek pomocy osobom skrzywdzonym⁴. List motu

¹ Por. Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Vos estis lux mundi*, 9.05.2019, „Acta Apostolicae Sedis” 111 (2019) nr 6, s. 823–832; wersja polska w: *Odpowiedź Kościoła na dramat wykorzystania seksualnego małoletnich. Aspekt prawny*, red. P. Studnicki, M. Dalgiewicz, Ząbki 2020, s. 46–56 [dalej: *Vos estis lux mundi* 2019].

² Zob. *Świadomość i oczyszczenie. Ochrona małoletnich w Kościele. Międzynarodowa Konferencja, Watykan 21–24 lutego 2019, Niepokalanów 2020*.

³ Więcej na ten temat zob. D. Borek, *Obowiązek powiadamiania o przestępstwie w prawie i praktyce Kościoła*, „Annales Canonici” 18 (2022) nr 1, s. 5–48, <https://doi.org/10.15633/ac.18101>.

⁴ Na ten temat zob. A. Brzemia-Bonarek, *Artykuł 5 motu proprio papieża Franciszka „Vos estis lux mundi” jako przykład dowartościowania sfery metajurydycznej w kanonicznym porządku prawnym*, w: *Homini et Ecclesiae servientes. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Henrykowi Stawniakowi SDB z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Domaszk, R. Kamiński, Warszawa 2022, s. 197–210.

proprio dotyczył nie tylko samych czynów przestępczych, lecz także utrudniania lub udaremniania dochodzeń karnych przez przełożonych kościelnych⁵. Dlatego opisywał procedurę, jaką na etapie wstępnym należało podjąć w celu ustalenia faktów odnośnie do popełnionych przez przełożonych przestępstw seksualnych lub celowych działań czy zaniedbań w odniesieniu do odpowiedniej reakcji na takie przestępstwa⁶. Motu proprio zostało wydane *ad experimentum* na 3 lata⁷, a oczekiwana nowa wersja dokumentu została promulgowana w języku włoskim w „L'Osservatore Romano” 25 marca 2023 roku i po krótkim *vacatio legis* weszła w życie 1 maja 2023 roku⁸.

Wersja motu proprio z maja 2019 roku była dość szeroko komentowana w literaturze kanonistycznej⁹. Dlatego w niniejszym przedłożeniu zostaną zaprezentowane przede wszystkim zmiany, jakie zostały wprowadzone w nowej wersji *Vos estis lux mundi*¹⁰. Niejednokrotnie jednak dla wyjaśnienia i osadzenia ich w odpowiednim

5 Por. *Vos estis lux mundi* 2019, art. 1 § 1 a); P. Majer, *Odpowiedzialność kanoniczno-prawna przełożonych kościelnych w przypadku przestępstw seksualnych duchownych wobec małoletnich*, w: *Wykorzystywanie seksualne osób małoletnich. Ujęcie interdyscyplinarne*, cz. 1, red. M. Cholewa, P. Studnicki, Kraków 2021, s. 315–322. Warto sięgnąć także po ciekawą analizę Mateusza Przytułskiego, który pokazuje dlaczego względem takich przestępstw przełożeni nie mogą stosować tolerancji ani dysymulacji. Zob. M. Przytułski, *Dysymulacja czy zaniedbanie – o zaniechaniu reakcji władzy kościelnej na bezprawie*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 33 (2023) nr 36, s. 229–246, <https://doi.org/10.32077/bskp.5309>.

6 Por. *Vos estis lux mundi* 2019, tytuł II: Przepisy dotyczące biskupów i osób z nimi zrównanych, art. 6–19.

7 Por. *Vos estis lux mundi* 2019, tytuł II: Przepisy dotyczące biskupów i osób z nimi zrównanych, art. 6–19.

8 Por. Francesco, Lettera apostolica in forma di „motu proprio” *Vos estis lux mundi*, 25.03.2023, https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20230325-motu-proprio-vos-estis-lux-mundi-aggiornato.html (15.05.2023); wersja polska: Franciszek, List apostolski „motu proprio” *Vos estis lux mundi*, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/20230325-motu-proprio-vos-estis-lux-mundi-aggiornato.html (15.05.2023) [dalej: *Vos estis lux mundi* 2023].

9 Oprócz autorów cytowanych powyżej lub poniżej zob. między innymi: D. G. Astigueta, *Lettera di „Vos estis lux mundi”*, „Periodica” 108 (2019), s. 471–516; G. Comotti, *I delitti contra sextum e l'obbligo di segnalazione nel motu proprio „Vos estis lux mundi”*, „lus Ecclesiae” 32 (2020), s. 239–268; A. McGrath, *Vos Estis Lux Mundi. A reads the motu proprio of Francis*, „Newsletter” (2020) n° 197, s. 3–34; J. A. Renken, *Vos estis lux mundi. The Evolution of the Church's Response to Sexual Abuse and Its Cover-up After the Vatican Summit*, „Studia Canonica” 53 (2019), s. 627–658.

10 Autor przedstawił niektóre z tych zmian w formie popularnonaukowej w dwóch tekstach dziennikarskich, w których cytowane są jego wypowiedzi. W niniejszym artykule zostanie dokonana pogłębiona analiza naukowa i rozwinięcie tamtych tematów, jednak dla przejrzystości teksty zostaną tutaj przytoczone. Zob. *Catolico*, *Nowa wersja VELM. Co się zmieniło?*, <https://catolico.stacja7.pl/>

kontekście zostaną wspomniane także niektóre przepisy, które bez zmian zostały przeniesione z wersji 2019 roku do nowego dokumentu. Dla uporządkowania wyводу, w pierwszej kolejności zostaną ukazane nowości ze wstępu i pierwszej części motu proprio, następnie zostaną przeanalizowane zmiany w jego drugiej części oraz w końcowych przepisach.

1. Odnowione przepisy ogólne „Vos estis lux mundi”

Pierwsze cztery akapity wprowadzenia do *Vos estis lux mundi* pozostały bez zmian. Natomiast na zakończenie tej wstępnej części papież Franciszek przedstawia decyzję odnośnie do nowej wersji dokumentu: „7 maja 2019 roku promulgowałem list apostolski «Motu proprio» zawierający przepisy *ad experimentum* na okres trzech lat. Obecnie po upływie ustalonego czasu, po rozważeniu uwag otrzymanych od konferencji biskupów i dykasterii Kurii Rzymskiej, oceniając doświadczenia ostatnich lat, wspierając lepsze zastosowanie tego, co zostało ustalone, bez uszczerbku dla przepisów Kodeksu prawa kanonicznego i Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich w sprawach karnych i procesowych, postanawiam¹¹”, po czym następuje tekst nowych przepisów.

W przytoczonym wyżej tekście zostały opisane okoliczności, cel wydania oraz sposób zastosowania odnowionych przepisów. Ojciec święty podkreśla, że upłynął już okres trzech lat, wskazuje na przeanalizowanie uwag konferencji biskupów oraz dykasterii rzymskich¹², ale powołuje się też na ocenę ostatnich lat obowiązywania poprzedniego dokumentu. Zamiysł prawodawcy, który kierował promulgowaniem nowego motu proprio jest opisany ogólnie, jako lepsze zastosowanie tego, co zostało ustalone. Wydaje się to potwierdzać kierunek postanowień poprzedniej wersji, jednocześnie otwierając na zmiany w celu lepszego zastosowania prawa. Na uwagę zasługuje podkreślenie obowiązywania przepisów obu kodeksów, co wskazuje na uzupełniający charakter motu proprio, który nie ma na celu abrogacji, ani

nowa-wersja-velm-co-sie-zmienilo/ (15.05.2023); J. Dohnalik w rozmowie ze Z. Nosowskim, *Mniej bezbronni kanonicznie*, „Więź” (2023) nr 2, s. 101–113.

¹¹ *Vos estis lux mundi* 2023, wstęp.

¹² Pojawiały się także postulaty zmian w świecie naukowym. Zob. D. Mazurkiewicz, *Postulaty „de lege ferenda” do nowelizacji konstytucji apostolskiej „Vos estis lux mundi”*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” (2022) nr 29, s. 295–310, <https://doi.org/10.18276/skk.2022.29-16>.

nawet derogacji obowiązujących kanonów¹³. Dlatego w celu uzgodnienia przepisów nowego *Vos estis lux mundi* z przepisami wyżej wymienionych kodeksów należało by zastosować zasadę prawną sformułowaną w przepisach ogólnych kodeksu prawa kanonicznego: „ustawy późniejsze należy odnieść do wcześniejszych i w miarę możliwości z nimi uzgodnić” (kan. 21).

Zamysł uzgodnienia nowego dokumentu z innymi ustawami jest widoczny już w pierwszym artykule motu proprio. Nowy przepis, który w poprzedniej wersji opisywał przestępstwo „dopuszczania się czynności seksualnych z osobą małoletnią lub bezradną”¹⁴, obecnie został zredagowany zgodnie z trójpodziałem znanym z nowej księgi VI kodeksu prawa kanonicznego, który klasyfikuje jako jedno z przestępstw przeciwnych życiu, godności i wolności człowieka „przestępstwo przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z małoletnim lub z osobą, która na stałe używa rozumu tylko w ograniczonym zakresie, lub z osobą, której prawo przyznaje taką samą ochronę” (kan. 1398). W nowym *Vos estis lux mundi* obok małoletnich wymienione są osoby na stałe używające rozumu w sposób niedoskonały¹⁵ oraz *adulti vulnerabili*¹⁶. Wydaje się więc, że ten ostatni typ osoby skrzywdzonej, która w oficjalnym tłumaczeniu jest nazywana „dorosłym bezradnym”, odpowiada właśnie tej kategorii kodeksowej, której prawo na mocy motu proprio przyznaje tę samą ochronę, co małoletnim i nieposiadającym pełnego używania rozumu¹⁷.

Zmieniając klasyfikację przestępstwa, z dwóch kategorii na trzy, ustawodawca z jednej strony – w relacji do poprzedniego dokumentu – wyróżnia skrzywdzonych, którzy na stałe nie mają pełnego używania rozumu (np. osoby z demencją, poważną chorobą psychiczną czy też z niepełnosprawnością intelektualną)¹⁸.

13 Por. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–324. Tekst polski oraz łaciński z późniejszymi zmianami w: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022*, kan. 20 [dalej: KPK 1983].

14 *Vos estis lux mundi* 2019, art. 1 § 1 a) ii.

15 Autor przytacza tu tłumaczenie kodeksowe, gdyż w tłumaczeniu *Vos estis lux mundi* znajdującym się na stronie watykańskiej zniknął ważny element, jakim jest brak użycia rozumu w sposób *niepełny* lub w sposób *niedoskonały* (*uso improprio della ragione*). W tekście artykułu konsekwentnie będzie dodawane to istotne doprecyzowanie.

16 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 1 § 1 a) **.

17 Dicastero per i Testi Legislativi, *Le sanzioni penali nella Chiesa. Sussidio Applicativo del Libro VI del Codice del Diritto Canonico*, 2023, s. 169, nr 159: „Si è preferito, perciò, utilizzare una formulazione sufficientemente ampia che consenta di includere diverse forme di debolezza e fragilità della vittima”.

18 Por. C. Papale, *Delicta reservata. 130 casi giuridici*, Città del Vaticano 2021, caso 12, caso 28, s. 24, s. 40.

Przestępstwa *contra sextum* względem takich osób – jeśli chodzi o oskarżenia wobec duchownych – pozostają w kompetencji Dykasterii Nauki Wiary zgodnie ze zaktualizowanymi normami *de gravioribus delictis*¹⁹. Z drugiej strony zostaje potwierdzona kategoria osoby *vulnerable*, tutaj nazwanej dorosłym *vulnerabile*, która definitywnie nabiera teraz znaczenia dla prawa kanonicznego, jednak kompetentni do prowadzenia takich spraw karnych będą ordynariusze oraz sądy kościelne, a także inne dykasterie Stolicy Apostolskiej²⁰.

Dorosły *vulnerable* jest zdefiniowany w *Vos estis lux mundi* z 2023 roku, jak w poprzednim osoba *vulnerable*, jako „każda osoba chora, z ułomnościami fizycznymi lub umysłowymi albo pozbawiona wolności osobistej, co faktycznie, nawet przejściowo²¹, ogranicza jej zdolność rozumienia lub chcenia, czy też w inny sposób przeciwstawienia się agresji”²². W świetle tej definicji warto się zastanowić, czy dotychczas używane tłumaczenie słowa *vulnerable* jako „bezradny” jest najlepszym z możliwych. To określenie ma tę zaletę, że nawiązuje do bezradności opisanej w karnym prawie państwowym²³. Jednak w *Vos estis lux mundi* z 2023 nie używa się rzeczownika „bezradność”, lecz przymiotnik „bezradny”, wydaje się też, że ta kategoria może mieć inny zakres znaczeniowy niż w polskim prawie państwowym²⁴. Dosłownie można by przełożyć *adulto vulnerable* jako „osoba dorosła podatna

19 Por. Congregatio pro Doctrina Fidei, *Normae de gravioribus delictis eidem Congregationi reservatis*, 11.10.2021, art. 6, tekst polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20211011_norme-delittiriservati-cfaith_pl.html (15.05.2023).

20 Ten podział wyklarował się w ostatnich latach i jest obecny w: Dykasteria Nauki Wiary, *Vademecum dotyczące wybranych kwestii proceduralnych w zakresie postępowania w przypadkach nadużyć seksualnych popełnianych przez duchownych względem małoletnich*, Wer. 2.0, 05.06.2022, pkt 5, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_pl.html (15.05.2023). Zob. też M. Visioli, *Il minore e la persona vulnerable nel diritto della Chiesa*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la dottrina della fede. Casi pratici e novità legislative*, a cura di C. Papale, Città del Vaticano 2021, s. 43–50.

21 Takie tłumaczenie wydaje się lepiej odpowiadać oryginałowi włoskiemu (*occasionalmente*) niż słowo „sporadycznie”.

22 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 1 § 1 b).

23 Por. „Kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze...” (art. 198 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. Nr 88 poz. 553 ze zm. [dalej k.k.]).

24 Na przykład na gruncie prawa kanonicznego mogą być to osoby, które zostały doprowadzone do czynności seksualnych z wykorzystaniem niektórych instytucjonalnych form zależności, co odpowiada raczej art. 199 k.k., niż art. 198 k.k.

na zranienie”, nie jest to jednak język precyzyjny i prawniczy. Zgodnie z definicją zamieszczoną w nowym *Vos estis lux mundi* są to osoby, które mają ograniczoną możliwość przeciwstawienia się agresji. Wydaje się, że sytuacji, w której osoba została zaatakowana i nie może się obronić, znaczeniowo odpowiada lepiej słowo „bezbronny”. Dlatego autor niniejszego przedłożenia opowiada się za tłumaczeniem *adulto vulnerable* jako „dorosły bezbronny”.

Wprowadzenie już na stałe kategorii „dorosłych bezbronnych” do przepisów prawnych Kościoła jako tych, których prawo obejmuje ochroną zrównaną z małoletnimi, oraz tymi, którzy na stałe nie potrafią w pełni używać rozumu²⁵, jest wielką zmianą nowego *Vos estis lux mundi*, choć już zapowiedzianą w poprzedniej wersji dokumentu. Przystępstwem kanonicznym jest więc wykorzystanie seksualne osoby nawet w przejściowym stanie poważnego osłabienia możliwości decydowania o sobie, jak na przykład w trakcie hipnozy, po spożyciu substancji odurzających, ale też z racji depresji, załamania nerwowego czy bycia poddanym psychomanipulacji w toksycznej grupie religijnej²⁶.

Kolejne dwa punkty pierwszego artykułu obecnego *Vos estis lux mundi* zawierają opis kategorii czynów związanych z pornografią z udziałem małoletnich, tych, którzy nie potrafią w pełni używać rozumu lub dorosłych bezbronnych²⁷. Również te punkty są zharmonizowane z przepisami VI księgi KPK 1983, która zawiera nie tylko zakaz przechowywania, nabywania i rozpowszechniania takich materiałów, ale także ich prezentowania oraz nakłaniania do uczestnictwa w nich dla wyżej wymienionych wrażliwych podmiotów²⁸.

Podczas gdy w poprzedniej wersji *Vos estis lux mundi* należało w ciągu roku stworzyć stabilny system zgłoszeń, co Konferencja Episkopatu Polski uczyniła poprzez zobowiązanie do ustanowienia w diecezjach oraz kleryckich instytucjach życia konsekrowanego i stowarzyszeniach życia apostołskiego urzędu delegata

25 Choć procedury karne i administracyjne gwarantujące tę ochronę mogą się różnić między sobą, gdyż kategoria dorosłych bezbronnych nie wchodzi w zakres kompetencji Dykasterii Nauki Wiary.

26 Por. Komisja ekspercka dotycząca działania Pawła M. oraz instytucji prowincji w Jego sprawie, *Raport*, Warszawa 2021, s. 23–80, <https://info.dominikanie.pl/2021/09/raport-komisji-ws-o-pawla-m/> (15.05.2023). Na przytoczonych stronach komisja opisała działalność lidera grupy, która miała charakter wielorakiej przemocy względem osób bezbronnych, a nawet „rozbrojonych” przez przynależność do tej toksycznej grupy.

27 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 1 § 1 a) ***, ****.

28 Por. kan. 1398 § 1, nr 2–3 KPK.

ds. ochrony dzieci i młodzieży²⁹, w art. 2 obecnego *Vos estis lux mundi* jest mowa o czymś więcej. Diecezje muszą utworzyć „organy i biura”³⁰ łatwo dostępne dla społeczeństwa, aby przyjmować zgłoszenia o przestępstwach seksualnych. Chodzi więc o stworzenie „organizmu”, pewnej struktury czy biura. Taka komórka w każdej diecezji powinna więc być utworzona. W jej skład może wejść niejeden delegat (w niektórych diecezjach i zgromadzeniach zakonnych mianowano także delegatki, aby zapewnić możliwość wysłuchania przez kobietę), a także duszpasterz skrzywdzonych i kurator osób oskarżanych i skazanych, a także inni specjaliści z różnych dziedzin, takich jak psychologia, prawo państwowe czy nauki o mediach.

W tym samym artykule została wypełniona ważna luka prawna. Kompetentny do przeprowadzenia dochodzenia jest zarówno ordynariusz własny domniemanego sprawcy, jak i ordynariusz miejsca, gdzie miało dojść do przestępstwa. W takiej sytuacji nie wiadomo było, na kim w pierwszym rzędzie spoczywa zobowiązanie do wyjaśnienia sprawy i podjęcia dalszych działań procesowych. W tekście obecnego *Vos estis lux mundi* wyznaczone są następujące kroki: „ordynariusz, który otrzymał zawiadomienie, przekaże je niezwłocznie ordynariuszowi miejsca, gdzie zaistniały zdarzenia, jak również ordynariuszowi własnemu osoby, której dotyczy zgłoszenie. Jeżeli obydwa ordynariusze nie uzgodnią inaczej, obowiązkiem ordynariusza miejsca, w którym miałyby nastąpić zdarzenia, jest postępowanie zgodnie z przepisami prawa, zgodnie z tym, co jest przewidziane dla konkretnego przypadku”³¹. Również i tutaj uzgodniono nowelizację motu proprio z prawem procesowym zawartym w Kodeksie prawa kanonicznego: „W sprawach karnych – oskarżony, choćby nieobecny, może zostać pozwany przez sąd miejsca, w którym popełniono przestępstwo (kan. 1412).

W artykule 3 *Vos estis lux mundi* z 2023 został podtrzymany obowiązek zgłoszenia przestępstwa przez osoby duchowne i konsekrowane, jednak już na początku tego przepisu zostało dodane ważne doprecyzowanie: „z wyjątkiem przypadku powzięcia informacji przez duchownego z racji sprawowania posługi na forum wewnętrznym”. W niniejszym wyłączeniu z obowiązku zgłoszenia istotne są dwa

²⁹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciw szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej 18 roku życia*, 8.10.2019, pkt 2, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2019) nr 31, s. 263.

³⁰ *Vos estis lux mundi* 2023, art. 2 § 1.

³¹ *Vos estis lux mundi* 2023, art. 2 § 3.

aspekty. Po pierwsze, z obowiązku zgłoszenia wyłączeni są nie tylko spowiednicy, ale każdy prezbiter, który powziął informację na forum wewnętrznym, także pozasakramentalnym. Po drugie, wyjątek nie dotyczy osób konsekrowanych i świeckich, którzy sprawują posługę kierownictwa duchowego³². Jest to więc wskazanie na spowiedź i na związane z nią kierownictwo duchowe, oraz na urzędowy wymiar posługi kapłańskiej pełnionej na forum wewnętrznym, taki jak ojca duchownego w seminarium duchownym³³.

Zgodnie z reskryptem papieża Franciszka *ex audientia Sanctissimi* z 6 grudnia 2019 roku³⁴ w art. 4 obecnego *Vos estis lux mundi* jest zakazane zobowiązanie do milczenia odnośnie do treści zgłoszenia nie tylko osoby składającej zawiadomienie, ale także domniemanej osoby skrzywdzonej oraz świadków³⁵. Nie wyklucza to oczywiście ochrony dobrego imienia, prywatności i danych osobowych wszystkich zaangażowanych osób, co zostało przypomniane w art. 5 *Vos estis lux mundi*³⁶.

2. Nowe przepisy dotyczące biskupów i osób z nimi zrównanych

Istotną nowością dokumentu jest podjęcie kwestii przestępstw i zaniedbań dwóch nowych grup przełożonych. Są to po pierwsze duchowni, „którzy kierują lub kierowali jakimś publicznym stowarzyszeniem,„ kłeryckim z upoważnieniem do inkardynacji, za czyny popełnione *durante munere*”³⁷. Po drugie dokument wymienia także „wiernych świeckich, którzy są lub byli moderatorami międzynarodowych

32 Inaczej niż w wytycznych KEP, gdzie informacje pozyskane z kierownictwa duchowego próbuje się traktować analogicznie do wiedzy czerpanej z sakramentu pokuty, nie wprowadzając żadnych różnic do osoby kierownika. Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne*, pkt 17, s. 265.

33 Por. kan. 240 § 2 KPK.

34 Por. Segreteria di Stato, *Rescriptum ex audientia ss.mi. Istruzione sulla riservatezza delle cause*, 06.12.2019, art. 5, tekst polski: Sekretariat Stanu, *Rescriptum ex audientia ss.mi. Instrukcja dotycząca poufności spraw*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 14.

35 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 4 § 3.

36 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 5 § 2.

37 *Vos estis lux mundi* 2023, art. 6 d). Takie stowarzyszenia oraz kierujący nimi podlegają Dykasterii ds. Duchowieństwa. Por. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium* o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie, 19.03.2022, art. 118 pkt 2), https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html (15.05.2023).

stowarzyszeń wiernych uznanych lub erygowanych przez Stolicę Apostolską³⁸, jako odpowiadających za czyny popełnione w czasie pełnienia tych urzędów. Chodzi tutaj o moderatów stowarzyszeń międzynarodowych, prywatnych lub publicznych, względem których jest kompetentna Stolica Apostolska. Ta kategoria wiernych świeckich jest już wymieniona w sposób bardziej ogólny w art. 1 obecnego *Vos estis lux mundi* i jest jedną z największych nowości tego dokumentu.

Związana z tą zmianą jest także nowość w art. 7, gdzie lista właściwych dykasterii została rozszerzona o Dykasterię ds. Świeckich, Rodziny i Życia, która w swoich kompetencjach ma uznanie oraz erygowanie międzynarodowych ruchów kościelnych i stowarzyszeń wiernych³⁹. Należy zauważyć, że w tym artykule zostały też zaktualizowane nazwy pozostałych dykasterii, które wcześniej nazywały się kongregacjami. W tym miejscu nowy *Vos estis lux mundi* zostaje uzgodniony z konstytucją apostolską *Praedicate Evangelium*⁴⁰, promulgowaną przez papieża Franciszka rok wcześniej.

Warto zauważyć, że choć tytuł tej części mówi o procedurach odnośnie „biskupów i osób z nim zrównanych”, nie chodzi tu o kodeksowe zrównanie poprzez pełnienie urzędu ordynariusza i sprawowanie władzy rządzenia⁴¹, gdyż w dokumencie nie ma mowy o wyższych przełożonych zakonnych, lecz jedynie o najwyższych. Jest to raczej zrównanie od strony administracyjnej władzy Stolicy Apostolskiej, której poszczególnym dykasteriom podlegają bezpośrednio najwyżsi przełożeni zakonnicy lub moderatorzy stowarzyszeń kleryckich lub świeckich. Jest to widoczne w dodaniu nowego art. 10, który podkreśla rolę Dykasterii ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego: „Jeżeli zawiadomienie dotyczy tych, którzy są lub byli najwyższymi przełożonymi instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostolskiego na prawie papieskim, a także klasztorów *sui iuris* obecnych w Rzymie lub w diecezjach podrzymskich⁴², zostaje ono przekazane do dykasterii właściwej”. W tym miejscu znajduje się wyraźne odniesienie do tych przełożonych, którzy zależą od wspomnianej dykasterii. Podobnie rola właściwej dykasterii została podkreślona przez zmianę w art. 9, odnoszącą się do dochodzeń

38 *Vos estis lux mundi* 2023, art. 6 f).

39 Por. Franciszek, *Praedicate Evangelium*, art. 134.

40 Por. Franciszek, *Praedicate Evangelium*, art. 53–68, 82–87, 103–141.

41 Por. kan. 134–135 KPK.

42 W tym miejscu tłumaczenie własne [J. D.]. Zaproponowane tłumaczenie „podmiejskich” nie wskazuje w języku polskim na *Urbs*, jakim jest Rzym, natomiast neologizm suburbiarnych nie jest jeszcze w powszechnym użyciu.

dotyczących biskupów Kościołów wschodnich: tam gdzie wcześniej wymieniano ogólnie Stolicę Apostolską, w nowej wersji *Vos estis lux mundi* jest mowa o Dykasterii ds. Kościołów Wschodnich⁴³.

W całym dokumencie zostaje podkreślona prawna ochrona dobrego imienia wszystkich zaangażowanych osób, która w odniesieniu do podejrzanego została w szczególny sposób wyeksponowana w art. 13 § 7, gdzie do uznania domniemania niewinności dodano prawo do ochrony dobrego imienia. W tym miejscu, jak również w innych paralelnych, *Vos estis lux mundi* podkreśla wagę prawa każdego wiernego, sformułowanego w kodeksie prawa kanonicznego: „Nikomiu nie wolno bezprawnie naruszać prawa do dobrego imienia, które posiada druga osoba [...]” (kan. 220).

Ochrony dobrego imienia mogła być jednym z powodów dodania nowego przepisu w art. 18: „Kopia akt ma być przechowywana w archiwum kompetentnego przedstawiciela papieskiego”. Taka ochrona akt może być też widziana w świetle tych dokumentów Stolicy Apostolskiej, które podkreślają, że akta sporządzone w dochodzeniach prowadzonych na polecenie poszczególnych dykasterii Stolicy Apostolskiej są w jej posiadaniu i do otrzymania ich kopii przez odpowiednie organy państwowe potrzebna jest międzynarodowa pomoc prawna⁴⁴.

Nie tylko w wymiarze wyłożonym powyżej w nowej wersji *Vos estis lux mundi* zostaje doceniona rola przedstawicieli papieskich (najczęściej nuncjuszy). Jeśli przestępstwo lub zaniedbanie przełożonego kościelnego zostanie zgłoszone bezpośrednio do właściwej dykasterii, ma ona poinformować przedstawiciela papieskiego⁴⁵. Co ważniejsze, obecnie jeśli metropolita uzna zawiadomienie za „wyraźnie bezpodstawne, informuje o tym dykasterię właściwą za pośrednictwem przedstawiciela papieskiego i, o ile ta nie postanowi inaczej, nakazuje je umorzyć”⁴⁶. Jest to wyraźna zmiana normy z poprzedniego *Vos estis lux mundi*, kiedy metropolita

43 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 9 § 3–5.

44 Por. Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych, *Uwagi na temat pytań Konferencji Episkopatu Polski odnośnie do stosowania motu proprio „Vos estis lux mundi”*, <https://www.ekai.pl/stolica-apostolska-uregulowala-zasady-wspolpracy-ze-swieckim-wymiarem-sprawiedliwosci-w-polsce/> (15.05.2023); Nuncjatura Apostolska w Polsce, *Wskazania dotyczące współpracy ze świeckim wymiarem sprawiedliwości*, <https://www.ekai.pl/stolica-apostolska-uregulowala-zasady-wspolpracy-ze-swieckim-wymiarem-sprawiedliwosci-w-polsce/> (15.05.2023).

45 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 3 § 3.

46 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 11 § 3.

własną powagą mógł uznać zawiadomienie za ewidentnie bezpodstawne⁴⁷. Teraz jest potrzebne jeszcze przesłanie informacji do odpowiedniej dykasterii, właśnie za pośrednictwem przedstawiciela papieskiego. W ten sposób nuncjusz ma sposobność przedstawienia swojej opinii w tej sprawie, a dykasteria może nakazać przeprowadzenie postępowania jeśli jednak dopatrzy się jakiś podstaw w przesłanym zgłoszeniu.

Ponadto zostały urealnione terminy prowadzenia dochodzeń. W nowym dokumencie nie ma już wzmianki o tym, że mają zostać zakończone w ciągu 90 dni, jak zostało to sformułowane w poprzedniej wersji⁴⁸. Przepis ten został zastąpiony przez następujący: „Dochodzenia powinny być zakończone w krótkim czasie”⁴⁹. Został także zmieniony termin informowania właściwej dykasterii o stanie dochodzenia: metropolita nie musi już, jak w *Vos estis lux mundi* z 2019 roku, składać comiesięcznego raportu w tej sprawie, wystarczy, że czyni to „okresowo, zgodnie z otrzymanymi wskazaniem”⁵⁰.

W nowym motu proprio ustawodawca podkreśla potrzebę uniknięcia możliwego konfliktu interesów. Już nie tylko sam metropolita powinien o nim poinformować przedstawiciela papieskiego, ale również „każdy, kto uważa, że istnieje konflikt interesów w danej sprawie, jest zobowiązany do skontaktowania się z dykasterią właściwą”⁵¹.

Niezwykle istotny z punktu widzenia praw wiernych do informacji jest rozszerzenie obowiązku powiadamiania o wynikach dochodzenia. Obecnie należy poinformować, na wniosek, nie tylko domniemaną osobę skrzywdzoną (i jej prawnych przedstawicieli), ale także „w stosownych przypadkach, osobę, która złożyła zawiadomienie lub jej przedstawicieli prawnych”⁵².

Pozostaje bez zmian deklaracja odnośnie przestrzegania prawa państwowego, w szczególności dotycząca obowiązku powiadomienia organów ścigania

47 Por. *Vos estis lux mundi* 2019, art. 10: „Poza przypadkiem, kiedy zawiadomienie jest ewidentnie bezpodstawne..”

48 Por. *Vos estis lux mundi* 2019, art. 14 § 1.

49 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 15 § 2.

50 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 13 § 9.

51 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 13 § 6.

52 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 18 § 3. Arcybiskup Charles Scicluna uważa, że ten przepis powinien wyznaczać szerszy standard informowania osób skrzywdzonych i być inspiracją w innych procesach karnych. Zob. C. J. Scicluna, *Prawa ofiar w kanonicznych procesach karnych*, w: *Nadużycia seksualne a tajemnica spowiedzi*, Kraków 2002, s. 107–108.

o podejrzeniu popełnienia przestępstwa⁵³. Także wtedy, gdy w ramach procedury należy wysłuchać osobę małoletnią lub dorosłego bezbronniego, metropolita jest zgodnie z odnowionym *Vos estis lux mundi* zobowiązany do uwzględnienia przepisów państwowych w tej sprawie⁵⁴.

Promulgacja dokumentu nastąpiła 25 marca 2023 roku, z krótkim okresem *vacatio legis*, do 30 kwietnia tego roku. Z dniem wejścia w życie nowej wersji został uchylony poprzedni list apostolski motu proprio z 7 maja 2023 i nowy *Vos estis lux mundi* jest już obowiązującą, stabilną ustawą, uzgodnioną z innymi ustawami kanonicznego porządku prawnego.

List apostolski motu proprio *Vos estis lux mundi* miał przełomowe znaczenie w kilku ważnych sprawach, takich jak wprowadzenie do kanonicznego prawa karnego kategorii osoby bezbronniej, zobowiązania do zgłoszenia przestępstwa, obowiązku prawnego pomocy osobom skrzywdzonym, a także rozliczalności biskupów i innych przełożonych kościelnych z podejmowania przez nich spraw karnych i dyscyplinarnych. Nowa, obowiązująca wersja dokumentu doprecyzowała wiele ważnych kwestii, takich jak: rozróżnienie między osobami, które trwale nie posiadają pełnego używania rozumu, i dorosłymi bezbronnymi, pierwszorzędna odpowiedzialność ordynariusza miejsca znaczenia, poszanowanie forum wewnętrznego czy ochrona dobrego imienia wszystkich osób uczestniczących w postępowaniu. Jednocześnie do spisu przełożonych kościelnych, którzy odpowiadają nie tylko za swoje działania, ale także zaniechania w sprawach wykorzystania seksualnego, dodano ważne kategorie kierujących międzynarodowymi stowarzyszeniami wiernych, zarówno kleryckich, jak i świeckich. W nowym *Vos estis lux mundi* wykonano również dużą pracę w celu zharmonizowania jego przepisów z innymi ustawami kościelnymi. W ten sposób odnowione motu proprio ma swoje stałe miejsce w prawie kanonicznym i będzie się przyczyniać do lepszej ochrony najsłabszych w Kościele oraz adekwatnej reakcji na ich krzywdę.

53 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 20.

54 Por. *Vos estis lux mundi* 2023, art. 13 § 2.

ABSTRACT

**New version of the motu proprio „Vos estis lux mundi”.
The significance of the changes introduced
by Pope Francis in 2023**

This article refers to a renewed version of the motu proprio document *Vos estis lux mundi*, in English *You are the light of the world*, promulgated by pope Francis March 25th, 2023. Comparing to the 2019 *ad experimentum* version, the current document consists of some changes which are the focus of this article.

Article 1 contains a new formulation of particular categories of victims of sexual abuse. Apart from the category of minors there have been added two more – “a person who habitually has imperfect use of reason” and “a vulnerable adult”. Regarding pornography there have been also introduced some significant changes aimed at better protection of minors and vulnerable adults. According to art. 2 dioceses “must provide for institutions or offices that are easily accessible to the public for the submission of reports”. Moreover, in this article there is explained controversy regarding jurisdiction. Unless mutually agreed, “it is the responsibility of the Ordinary of the place where the events are said to have occurred”. In art. 3 there is confirmed an obligation to report the delict, except for cases of obtaining the information within the internal forum. According to art. 4 an obligation to keep silent must not be imposed on the person reporting, as well as on an alleged victim and witnesses.

A major innovation of the document is that it undertakes the issue of delicts and negligence of a new important group: “lay faithful who are or who were Moderators of international associations of the faithful” (art. 6). Therefore the list of the competent dicasteries has been extended in the art. 7 with the Dicastery for the Laity, the Family and Life. Furthermore, the role of the Dicastery for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life was underlined by adding the new art. 10. Throughout the document special attention is paid to the legitimate protection of the good name of all persons involved. This may have been the reason for adding a new provision in art. 18: “A copy of the acts is to be kept in the Archive of the competent Pontifical Representative”.

The most important change that should be underlined: the new *Vos estis lux mundi* is now a permanent law that is supposed to be applied in line with other laws of the Church. Keywords: Canon penal law, *Vos estis lux mundi*, vulnerable adult, obligation of report, responsibility of superiors

ABSTRAKT

Nowa wersja motu proprio „Vos estis lux mundi”. Znaczenie zmian wprowadzonych przez papieża Franciszka w 2023 roku

Niniejszy artykuł dotyczy nowej wersji listu mu proprio *Vos estis lux mundi*, ogłoszonej przez papieża Franciszka 25 marca 2023 roku. W porównaniu z wersją *ad experimentum* z 2019 roku obecny dokument zawiera pewne zmiany, które są przedmiotem niniejszego studium.

Artykuł 1 zawiera nowe sformułowanie poszczególnych kategorii osób skrzywdzonych wykorzystaniem seksualnym. Oprócz kategorii małoletniego dodano dwie kolejne: osobę, która ma niepełne używanie rozumu, oraz bezbronno dorosłego. W odniesieniu do pornografii wprowadzono również kilka istotnych zmian mających na celu lepszą ochronę małoletnich i bezbronnych dorosłych. Zgodnie z art. 2 diecezje „muszą zapewnić instytucje lub biura, które są łatwo dostępne dla każdego w celu składania zawiadomień”. W tym samym artykule rozstrzygnięto kontrowersję dotyczącą jurysdykcji przełożonych kościelnych w tych sprawach. O ile nie zostanie to wzajemnie uzgodnione, „odpowiedzialność ponosi ordynariusz miejsca, w którym miały miejsce zdarzenia”. W art. 3 potwierdzono obowiązek denuncjacji, z wyjątkiem przypadków uzyskania informacji na forum wewnętrznym. Zgodnie z art. 4 obowiązek milczenia nie może być nałożony na osobę zgłaszającą, jak również na osobę, która twierdzi, że jest skrzywdzona i świadków.

Istotną nowością dokumentu jest podjęcie kwestii przestępstw i zaniedbań ważnej grupy przełożonych: „wiernych świeckich, którzy są lub byli moderatorami międzynarodowych stowarzyszeń wiernych” (art. 6). Dlatego też lista kompetentnych dykasterii została rozszerzona w art. 7 o Dykasterię ds. Świeckich, Rodziny i Życia. Ponadto podkreślono rolę Dykasterii ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego poprzez dodanie nowego art. 10. W całym dokumencie szczególną uwagę zwraca się na prawną ochronę dobrego imienia wszystkich zaangażowanych osób. Mogło to być powodem dodania nowego przepisu w art. 18: „Kopia akt ma być przechowywana w archiwum kompetentnego przedstawiciela papieskiego”.

Najważniejszą zmianą jest zapewnienie, że nowy *Vos estis lux mundi* jest teraz stabilnym prawem, które ma być stosowane w harmonii z innymi ustawami Kościoła.

Słowa kluczowe: kanoniczne prawo karne, *Vos estis lux mundi*, bezbronna osoba dorosła, obowiązek zgłoszenia, odpowiedzialność przełożonych

BIBLIOGRAFIA

1. Astigueta D. G., *Lettura di „Vos estis lux mundi”*, „Periodica” 108 (2019), s. 471–516.
2. Borek D., *Obowiązek powiadamiania o przestępstwie w prawie i praktyce Kościoła*, „Annales Canonici” 18 (2022) nr 1, s. 5–48.
3. Brzemia-Bonarek A., *Artykuł 5 motu proprio papieża Franciszka „Vos estis lux mundi” jako przykład dowartościowania sfery metajurydycznej w kanonicznym porządku prawnym*, w: *Homini et Ecclesiae servientes. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Henrykowi Stawniakowi SDB z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Domaszek, R. Kamiński, Warszawa 2022, s. 197–210.
4. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–324. Tekst polski oraz łaciński z późniejszymi zmianami: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.
5. Comotti G., *I delitti contra sextum e l'obbligo di segnalazione nel Motu proprio Vos estis lux mundi*, „Ius Ecclesiae” 32 (2020), s. 239–268.
6. *Congregatio pro Doctrina Fidei, Normae de gravioribus delictis eidem Congregationi reservatis*, 11.10.2021, tekst polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20211011_norme-delittiriseruati-cfaith_pl.html (15.05.2023).
7. *Dicastero per i Testi Legislativi, Le sanzioni penali nella Chiesa. Sussidio Applicativo del Libro VI del Codice del Diritto Canonico*, 2023.
8. Dohnalik J., w rozmowie ze Z. Nosowskim, *Mniej bezbronni kanonicznie*, „Więź” (2023) nr 2, s. 101–113.
9. *Dykasteria Nauki Wiary, Vademecum dotyczące wybranych kwestii proceduralnych w zakresie postępowania w przypadkach nadużyć seksualnych popełnianych przez duchownych względem małoletnich*, Wer. 2.0, 05.06.2022, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_pl.html (15.05.2023).
10. Francesco, *Lettera apostolica in forma di „motu proprio” Vos estis lux mundi*, 25.03.2023, w: https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20230325-motu-proprio-vos-estis-lux-mundi-aggiornato.html (15.05.2023); tekst polski: Franciszek, *List apostolski „motu proprio” Vos estis lux*

mundi, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/20230325-motu-proprio-vos-estis-lux-mundi-aggiornato.html (25.05.2023).

11. Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Vos estis lux mundi*, 9.05.2019, „Acta Apostolicae Sedis” 111 (2019) nr 6, s. 823–832; tekst polski w: *Odpowiedź Kościoła na dramat wykorzystania seksualnego małoletnich. Aspekt prawny*, red. P. Studnicki, M. Dalgiewicz, Ząbki 2020, s. 46–56.
12. Franciszek, *Konstytucja apostolska Praedicate Evangelium o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi w świecie*, 19.03.2022, art. 118, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html (15.05.2023).
13. Komisja ekspercka dotycząca działania Pawła M. oraz instytucji Prowincji w jego sprawie, *Raport*, Warszawa 2021, <https://info.dominikanie.pl/2021/09/raport-komisji-ws-o-pawla-m/> (15.05.2023).
14. Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciw szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej 18 roku życia*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2019) nr 31, s. 261–270.
15. Majer P., *Odpowiedzialność kanoniczno-prawna przełożonych kościelnych w przypadku przestępstw seksualnych duchownych wobec małoletnich*, w: *Wykorzystywanie seksualne osób małoletnich. Ujęcie interdyscyplinarne*, cz. 1, red. M. Cholewa, P. Studnicki, Kraków 2021, s. 295–325.
16. Mazurkiewicz D., *Postulaty „de lege ferenda” do nowelizacji konstytucji apostolskiej „Vos estis lux mundi”*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 29 (2022), s. 295–310, <https://doi.org/10.18276/skk.2022.29-16>.
17. McGrath A., *Vos Estis Lux Mundi. A Canonist reads the Motu Proprio of Francis*, „Newsletter” (2020) nr 197, s. 3–34.
18. *Nowa wersja VELM. Co się zmieniło?*, <https://catolico.stacja7.pl/nowa-wersja-velm-co-sie-zmienilo/> (15.05.2023).
19. Nuncjatura Apostolska w Polsce, *Wskazania dotyczące współpracy ze świeckim wymiarem sprawiedliwości*, <https://www.ekai.pl/stolica-apostolska-uregulowala-zasady-wspolpracy-ze-swieckim-wymiarem-sprawiedliwosci-w-polsce/> (15.05.2023).
20. *Odpowiedź Kościoła na dramat wykorzystania seksualnego małoletnich. Aspekt prawny*, red. P. Studnicki, M. Dalgiewicz, Ząbki 2020.
21. Papale C., *Delicta reservata. 130 casi giuridici*, Città del Vaticano 2021.

22. Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych, *Uwagi na temat pytań Konferencji Episkopatu Polski odnośnie do stosowania motu proprio „Vos estis lux mundi”*, <https://www.ekai.pl/stolica-apostolska-uregulowala-zasady-wspolpracy-ze-swieckim-wy-miarem-sprawiedliwosci-w-polsce/> (15.05.2023).
23. Przytułski M., *Dysymulacja czy zaniechanie – o zaniechaniu reakcji władzy kościelnej na bezprawie*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 33 (2023) nr 36, s. 229–246, <https://doi.org/10.32077/bskp.5309>.
24. Renken J. A., *Vos estis lux mundi. The Evolution of the Church’s Response to Sexual Abuse and Its Cover-up After the Vatican Summit*, „Studia Canonica” 53 (2019), s. 627–658.
25. Scicluna C. J., *Prawa ofiar w kanonicznych procesach karnych*, w: *Nadużycia seksualne a tajemnica spowiedzi*, Kraków 2002, s. 103–114.
26. Segreteria di Stato, *Rescriptum ex audientia ss.mi. Istruzione sulla riservatezza delle cause*, 06.12.2019, „L’Osservatore Romano”, edizione quotidiana, 159 (2019) nr 288, 18.12.2019, s. 5, tekst polski: Sekretariat Stanu, *Rescriptum ex audientia ss.mi. Instrukcja dotycząca poufności spraw*, „L’Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 13–14.
27. *Świadomość i oczyszczenie. Ochrona małoletnich w Kościele. Międzynarodowa Konferencja, Watykan 21–24 lutego 2019*, Niepokalanów 2020.
28. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. Nr 88 poz. 553 ze zm.
29. Visioli M., *Il minore e la persona vulnerabile nel diritto della Chiesa*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la dottrina della fede. Casi pratici e novità legislative*, a cura di C. Papale, Città del Vaticano 2021, s. 31–50.

ks. Piotr Kroczek

<https://orcid.org/0000-0002-6872-2953>

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

Weronika Lipińska

<https://orcid.org/0009-0005-5398-9187>

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Kanoniczne konsekwencje nieodbierania przesyłek poleconych przez proboszcza na przykładzie kazusu

Ochrona danych osobowych w Kościele jest zagadnieniem wielowymiarowym. Jednym z tych wymiarów jest działalność administracyjna Kościoła związana z relacjami pomiędzy urzędami kościelnymi (kan. 154 KPK 1983¹), takimi jak np. Kościelny Inspektor Ochrony Danych (art. 35 ust. 2 dekretu z 2018 roku²) a jednostkami organizacyjnymi Kościoła, w tym parafiami (kan. 515 § PK). Relacje, o których mowa, są oparte na przepisach prawa kanonicznego, a szczególnie te wskazane w dekreście z 2018 roku.

W ustawie tej zapisano procedurę odwoławczą przewidzianą dla sytuacji, w której osoba, której dane dotyczą, uzna, że przetwarzanie jej danych nie jest zgodne

1 *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–317, tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022*. Cytowane kanony pochodzą z tego źródła.

2 Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim wydany przez Konferencję Episkopatu Polski, w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2018) nr 30, s. 31–54 [dalej: dekret z 2018 roku].

z przepisami dekretu z 2018 roku i składa skargę na administratora do organu nadzorczego, czyli do Kościelnego Inspektora Ochrony Danych (art. 41 dekretu z 2018 roku). Kościelny Inspektor Ochrony Danych jako niezależny organ, m.in. zapewniający przestrzeganie przepisów o ochronie danych osobowych w ramach i zgodnie z działaniem Kościoła katolickiego i jego struktur (art. 35 ust. 1 dekretu z 2018 roku), jest uprawniony do żądania od administratorów działających w ramach Kościoła udzielenia informacji związanych z przetwarzaniem i ochroną danych także w ramach prowadzenia przedmiotowej procedury.

Oto kazus, z którym Kościelny Inspektor Ochrony Danych zetknął się w swojej praktyce nadzorczej: w ramach prowadzenia postępowania Kościelny Inspektor Ochrony Danych na adres parafii znajdujący się w schematyzmie diecezji wysłał listem poleconym pytania dotyczące sprawy objętej skargą. Jednakże proboszcz nie podejmował listów poleconych (przesyłka rejestrowana). Listy wracały do nadawcy. Kościelny Inspektor Ochrony Danych nie mógł więc zebrać części dowodów w prowadzonej sprawie, w tym poznać stanowiska administratora dotyczącego sprawy.

Pytanie brzmi: jak ocenić z punktu widzenia prawa kanonicznego zachowanie proboszcza? Celem artykułu jest naświetlenie tego kazusu z punktu widzenia prawa kanonicznego i odpowiedź na to pytanie.

1. Reprezentowanie parafii przez proboszcza

Aby przedstawić zależność pomiędzy konkretnym zachowaniem proboszcza a jego zgodnością z prawem kanonicznym, należy wskazać, kim jest proboszcz w parafii i jakie należą do niego obowiązki w świetle przepisów prawa kanonicznego. Proboszcz jako własny pasterz zleconej mu parafii (kan. 519, zob. kan. 515 § 1) sprawuje opiekę duszpasterską nad powierzoną mu wspólnotą wiernych (kan. 526 § 1)³. W ramach swojego urzędu wypełnia wobec jej członków zadania uświęcania, nauczania i kierowania (*munera docendi, sanctificandi et regendi*) (kan. 519), funkcje (*functiones*) specjalnie mu powierzone jako proboszczowi (zob. np. kan. 530) oraz rozmaite inne obowiązki (*obligationes*) czy inne czynności (np. kan. 528

³ Por. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum Christus Dominus de pastorali Episcoporum*, 28.10.1965, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 673–696; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, Dekret o apostolskich zadaniach biskupów Kościoła *Christus Dominus*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 362–407, tu nr 30.

§ 1–2, kan. 529 § 1, kan. 532, kan. 536 § 1, kan. 543 § 1, kan. 535 § 1, kan. 851 nr 2, kan. 958 § 1, kan. 1282, kan. 1284 § 1, kan. 1307 § 1). W zakresie przedmiotowym obowiązków i uprawnień proboszcza mieszają się więc sprawy i tych duchowe, i materialne⁴.

Proboszcz wykonuje urząd kościelny proboszcza pod władzą biskupa diecezjalnego (*sub auctoritate Episcopi dioecisani*), który mu ten urząd powierzył (kan. 515 § 1).

Powyższe uregulowania oznaczają to m.in., że proboszcz nie może dowolnie sprawować swojego urzędu, przykładowo arbitralnie wybierając kompetencje związane z urzędem, z których chce skorzystać; aczkolwiek posiada on „pewną autonomię w zakresie działania”⁵.

Jednym z zadań proboszcza jest reprezentowanie parafii jako osoby prawnej. Proboszcz ma działać w jej imieniu jako jej prawny przedstawiciel (kan. 118, kan. 532)⁶. Ta reprezentacja może obejmować przyjmowanie oświadczeń wiedzy lub woli, żądań, a także pytań kierowanych do parafii. Zakres reprezentacji parafii, z uwagi na dobro samej parafii i Kościoła, należy rozmieć szeroko. Parafia bowiem działa przez swój organ – proboszcza. W zakres obowiązków związanych z reprezentowaniem parafii wchodzi z pewnością prowadzenie korespondencji, w tym jej odbieranie.

2. Delikty dyscyplinarne

Niewykonywanie przedstawionych obowiązków, w tym odbierania korespondencji może być kanonicznym deliktem dyscyplinarnym popełnianym przez proboszcza.

Po pierwsze, nie odbierając poczty, proboszcz narusza obowiązek wiernego (*fideliter*), czyli uczciwego⁷ wykonywania przez siebie zadania (*munus*)⁸. Taki obowiązek ma proboszcz na mocy kan. 274 § 2.

4 Zob. P. Kroczyk, *Parafia w optyce katolickiej i luterańskiej. Studium teologiczno-prawne*, Kraków 2017, s. 103–109.

5 E. Szałafowski, *Pozycja proboszcza w prawie kodeksowym*, „Prawo Kanoniczne” 35 (1992) nr 1–2, s. 50.

6 Według prawa polskiego przedstawicielem ustawowym parafii jest proboszcz (art. 7 ust. 3 pkt 5 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1966).).

7 *Fideliter*, w: A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1958, s. 260.

8 Zadanie (*munus*) jest pojęciem szerszym niż urząd (*oficjum*), to drugie bowiem jest zadaniem ustanowionym na stałe (kan. 145 § 1).

Po drugie, proboszcz jako organ osoby prawnej ma obowiązek, zawarty w kan. 532, występowania w imieniu parafii we „wszystkich czynnościach prawnych” (*omnibus negotiis iuridicis*) na forum kościelnym i poza nim. Przedmiotowe czynności mogą być dokonywane w dowolnej procedurze, w tym także kanonicznej, i mieć na celu jakikolwiek zgodny z prawem skutek. Czynności te obejmują więc także procedurę związaną z ochroną danych na forum Kościoła.

Po trzecie, proboszcz nie odbierając przesyłki od Kościelnego Inspektora Ochrony Danych, narusza obowiązek zawarty w art. 38 ust. 1 dekretu z 2018 roku, który nakazuje mu współpracę z Kościelnym Inspektorem Ochrony Danych poprzez udzielanie informacji związanych z przetwarzaniem i ochroną danych.

Sankcją dyscyplinarną za powyższe delikty, jeżeli będą one zakwalifikowane jako „poważne zaniedbywanie lub naruszanie obowiązków parafialnych”, może być odwołanie proboszcza z parafii (kan. 1741 nr 4).

3. Delikty karne

Niezależnie od wyżej przedstawionych kanonicznych deliktów dyscyplinarnych, niedobieranie korespondencji może być także: a) przestępstwem nadużycia urzędu albo b) przestępstwem zaniedbania urzędu.

Jeżeli stwierdzi się, że zachowanie proboszcza polegające na nieodbieraniu korespondencji było celowe, może zostać zakwalifikowane także jako przestępstwo nadużycia urzędu kościelnego (kan. 1378 § 1). Przestępstwo to „oznacza, najogólniej rzecz biorąc, świadome i chciane przekroczenie zakresu i granic ustawowych”⁹ wykonywania urzędu kościelnego przez proboszcza – „tak co do istoty, jak i sposobu ich wykonywania”¹⁰. Nadużyciem jest w omawianym przypadku zaniechanie proboszcza, zmierzające do celów odmiennych niż te, które powinien on realizować oraz odrzucenie przez niego kompetencji, które ma z mocy prawa i z których ma obowiązek korzystać¹¹. Poprzez to zaniechanie proboszcz nie wykonuje obowiązków związanych z urzędem proboszcza, np. obowiązku reprezentowania parafii

9 P. Skonieczny, *Przestępstwo kanoniczne naruszenia przepisów Kościoła w Polsce o ochronie danych osobowych. Komentarz do art. 42 ust. 2–4 dekretu KEP z 13 marca 2018 roku*, „Annales Canonici” 16 (2020) nr 1, s. 71.

10 P. Skonieczny, *Przestępstwo kanoniczne naruszenia przepisów*, s. 71.

11 Por. F. Lempa, *Przestępne nadużycie władzy kościelnej w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego*, Lublin 1991, s. 280.

jako jej organ. Dodatkowo, proboszcz jako sprawca utrudnia innemu urzędowi kościelnemu, czyli Kościelnemu Inspektorowi Ochrony Danych wykonywanie jego obowiązków i uprawnień, a przez to działa na szkodę publiczną i uniemożliwia Kościołowi wykonywanie misji i stosowanie własnego prawa¹².

Do stwierdzenia przestępstwa nadużycia konieczne jest przypisanie winy umyślnej sprawcy. Oznacza to, że sprawca działał z zamiarem bezpośrednim (*cum dolo*), świadomie i dobrowolnie (*deliberate*), chcąc naruszyć obowiązujące go normy w zakresie jego urzędu (kan. 1321 § 2).

Przestępstwo nadużycia jest przestępstwem formalnym.

Stwierdzenie zaistnienia tego przestępstwa może przynieść, stosownie do wagi zaniechania, konsekwencje w postaci kary nałożonej na proboszcza, np. kary grzywny, a nawet kary pozbawienia urzędu, oraz może łączyć się z obowiązkiem naprawienia przez proboszcza szkody.

Jednakże, w sytuacji, gdy proboszcz nie miał woli naruszenia swoich obowiązków, o których była mowa, poprzez niedobieranie przesyłki, to i tak mógł dopuścić się czynu naruszającego obowiązki swojego urzędu i przez to mógł popełnić przestępstwo zaniechania (kan. 1378 § 2). Przestępstwo to może (wyjątkowo na tle innych przestępstw zawartych w kodeksie) zostać popełnione z winy nieumyślnej (*ex culpa*).

W omawianym przypadku zawinionym zaniechaniem (łac. *culpabili neglegentia*) jest brak zachowania wymaganej zapobiegliwości, staranności czy pilności w wykonywaniu obowiązków urzędu czy też uczciwości i wierności (*fideliter*), której domaga się prawo np. w kan. 274 § 2 przy realizacji zadania (a więc i urzędu¹³) przez proboszcza. Czynem przestępnym będzie więc niedobieranie poczty z powodu niedbalstwa, czyli np. nieznajomości przez proboszcza swoich obowiązków, czy zapomnienie o nich, względnie nieświadome uchybienie terminu.

Trzeba zaznaczyć, że przestępstwo zaniechania jest przestępstwem skutkowym, czyli zaniechanie proboszcza musi doprowadzić do zaistnienia szkody lub zgorznięcia (*cum damno alieno vel scandalo*). Szkoda może być materialna, moralna czy duchowa i nie musi być ona znaczna¹⁴. Nie może budzić wątpliwości to, że nie

¹² Por. J. Krukowski, P. Kaleta, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 4: *Księga VI. Sankcje karne w Kościele*, red. J. Krukowski, Poznań 2022, s. 254.

¹³ Zob. przypis 7.

¹⁴ G. Millot, *La négligence dans l'exercice des charges. Approche en droit canonique penal*, Roma 2014, s. 212–213 i 228.

odbierając poczty, proboszcz wyrządza szkodę urzędowi kościelnemu, czyli Kościelnemu Inspektorowi Ochrony Danych.

Proboszcz, któremu udowodniono to przestępstwo, powinien być sprawiedliwie ukarany (np. grzywną) i powinien zostać zobowiązany do naprawienia szkody lub zgorzenia. W sytuacji, gdyby poważnie zaniedbał lub naruszył obowiązki parafialne, może zostać z tej parafii odwołany. Stwierdzenie przestępstwa zaniedbania może być przesłanką do podważenia zdatności proboszcza do pełnienia tego urzędu (zob. kan. 521 § 2 oraz kan. 1741 nr 1).

Zachowanie proboszcza polegające na niepodejmowaniu listów poleconych wysyłanych na adres parafii przez Kościelnego Inspektora Ochrony Danych jest niezgodne z prawem kanonicznym. Taki czyn może mieć daleko idące konsekwencje, wykraczające poza zakres działalności administracyjnej parafii i dotyczące realizacji praw osób, których dane dotyczą. Nie można tracić z pola widzenia także tego, że proboszcz jako reprezentujący (*sensu largo*) Kościół ma działać legalnie, uczciwie i sprawiedliwie, dając dowód swojej prawości, nienaganności i wierności¹⁵. Proboszcz ma bez wątplenia obowiązek takiego działania, aby „cenny urząd proboszczowski”¹⁶ był należycie sprawowany.

Kościelny Inspektor Ochrony Danych zetknąwszy się z kazusem, który stał się kanwą dla przedstawienia tych analiz, powinien powiadomić ordynariusza proboszcza (np. w trybie kan. 1717 § 1), prosząc o podjęcie stosowych czynności przepisanych prawem kanonicznym, co *nota bene* uczynił.

¹⁵ Por. P. Skonieczny, *Przestępstwo kanoniczne naruszenia przepisów*, s. 63 i przywołana w przyp. 9 literatura.

¹⁶ Wstęp, w: Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej. Instrukcja*, 4.08.2002, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_cclergy_doc_20020804_istruzione-presbitero_pl.html#_ftnref65, Wstęp.

ABSTRACT

Canonical consequences of a parish priest's failure to collect registered mail using a case example

The paper deals with the canonical consequences of the pastor's failure to collect registered mail addressed to the parish. The purpose of the article is to evaluate from the point of view of canon law such omission of this organ and representative of the parish. The authors point out the disciplinary torts (failure to fulfill duties faithfully, failure to represent the parish, failure to cooperate with the Data protection officer for the Church) and criminal torts (the crime of abuse or neglect of office) that can be attributed to the pastor. The conclusion is that the pastor's failure to collect mail can bring negative consequences for him.

Keywords: church administration, data protection, Data protection officer for the Church, correspondence, disciplinary torts, criminal torts

ABSTRAKT

Kanoniczne konsekwencje nieodbierania przesyłek poleconych przez proboszcza na przykładzie przypadku

Artykuł dotyczy kanonicznych konsekwencji związanych z nieodbieraniem przez proboszcza przesyłek poleconych adresowanych do parafii. Celem artykułu jest ocena z punktu widzenia prawa kanonicznego takiego zaniechania tego organu i reprezentanta parafii. Autorzy wskazują na delikty dyscyplinarne (niewypełnianie wiernie obowiązków, niereprezentowanie parafii, brak współpracy z Kościelnym Inspektorem Ochrony Danych) oraz karne (przestępstwo nadużycia albo zaniedbania urzędu), które można przypisać proboszczowi. Wniosek jest następujący: nieodbieranie poczty przez proboszcza może skutkować dla niego negatywnymi konsekwencjami.

Słowa kluczowe: administracja kościelna, ochrona danych, Kościelny Inspektor Ochrony Danych, korespondencja, delikty dyscyplinarne, delikty karne

BIBLIOGRAFIA

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–317, tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.
2. Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim wydany przez Konferencję Episkopatu Polski, w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2018) nr 30, s. 31–54.
3. Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1958.
4. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej. Instrukcja*, 4.08.2002, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cclergy/documents/rc_con_cclergy_doc_20020804_istruzione-presbitero_pl.html.
5. Kroczek P., *Parafia w optyce katolickiej i luterańskiej. Studium teologiczno-prawne*, Kraków 2017.
6. Krukowski J., Kaleta P., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 4: *Księga VI. Sankcje karne w Kościele*, red. J. Krukowski, Poznań 2022.
7. Lempa F., *Przestępne nadużycie władzy kościelnej w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego*, Lublin 1991.
8. Millot G., *La négligence dans l'exercice des charges. Approche en droit canonique penal*, Roma 2014.
9. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum Christus Dominus de pastorali Episcoporum*, 28.10.1965, „Acta Apostolicae Sedis” 58 (1966), s. 673–696; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Dekret o apostolskich zadaniach biskupów Kościoła „Christus Dominus”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 362–407.
10. Skonieczny P., *Przestępstwo kanoniczne naruszenia przepisów Kościoła w Polsce o ochronie danych osobowych. Komentarz do art. 42 ust. 2–4 dekretu KEP z 13 marca 2018 roku*, „Annales Canonici” 16 (2020) nr 1, s. 59–106.
11. Szafronowski E., *Pozycja proboszcza w prawie kodeksowym*, „Prawo Kanoniczne” 35 (1992) nr 1–2, s. 35–69.
12. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1966.

Dyscyplina sprawowania liturgii z 1962 roku według motu proprio „Traditionis custodes” papieża Franciszka oraz „Responsa ad dubia” Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (cz. 2)

Poprzez list apostolski motu proprio *Traditionis custodes* papieża Franciszka z 16 lipca 2021 roku znacznie ograniczono prawo wiernych do rzymskiej liturgii sprawowanej według ksiąg z 1962 roku, całkowicie zmieniając dyscyplinę zawartą wcześniej w liście apostolskim motu proprio *Summorum Pontificum* Benedykta XVI z 7 lipca 2007 roku. Natomiast 4 grudnia 2021 roku wydano *Responsa ad dubia* Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Analiza kanoniczna wykazała, że odpowiedzi dykasterii należy rozumieć w kategoriach ustawy i jako autentyczną interpretację papieskiego motu proprio, pod warunkiem publikacji ich treści w „Acta Apostolicae Sedis”. Jest to istotne szczególnie przy odpowiedziach, wykraczających poza motu proprio *Traditionis custodes*, co uwzględnione będzie poniżej.

Po określeniu w części pierwszej statusu prawnego oraz przyczyn wprowadzenia omawianych dokumentów, celem tego opracowania będzie ukazanie prawa w nich zawartego oraz analiza kanoniczna norm. Wskazane będą także najistotniejsze zmiany w kontekście motu proprio *Summorum Pontificum*. Opracowanie to będzie także wyjściem naprzeciw potrzebom środowisk wiernych przywiązanych do *wcześniejszego rytu* obecnych w diecezjach i może stanowić pomoc dla biskupów diecezjalnych i proboszczów przy realizacji papieskiej ustawy.

1. Liturgia zreformowana po *Vaticanum II* jedynym wyrazem *lex orandi* rytu rzymskiego

1.1. Księgi posoborowe jedynym wyrazem *lex orandi*

Najistotniejszą zmianą wprowadzoną przez papieża Franciszka było dookreślenie liturgii zreformowanej po *Vaticanum II* mianem jedynego wyrazu (*l'unica espressione*) *lex orandi* rytu rzymskiego. Łączyło się to z uchynieniem (*abrogatio*) wszystkich dotychczasowych norm, instrukcji, zezwoleń i zwyczajów sprzecznych z wydanym motu proprio *Traditionis custodes*. Zostało to wyartykułowane w pierwszym i ostatnim punkcie samego motu proprio, w liście do biskupów oraz w *Responsa ad dubia* (Prot. N. 620/21)¹. W konsekwencji papieskiej decyzji, od czasu wejścia w życie motu proprio *Traditionis custodes*, a więc od 16 lipca 2021 roku nie można mówić

¹ „I libri liturgici promulgati dai santi Pontefici Paolo VI e Giovanni Paolo II, in conformità ai decreti del Concilio Vaticano II, sono l'unica espressione della *lex orandi* del Rito Romano” (Francesco, Lettera apostolica in forma di „motu proprio” sull'uso della liturgia romana anteriore alla riforma del 1970 *Traditionis custodes*, 16.07.2021, „Ephemerides Liturgicae” 135 [2021], s. 486–488; tekst polski: List apostolski w formie motu proprio Jego Świątobliwości papieża Franciszka *Traditionis custodes* w sprawie stosowania liturgii rzymskiej sprzed reformy z 1970 r., „Anamnesis” 107 [2021], s. 7–9, nr 1); „Le norme, istruzioni, concessioni e consuetudini precedenti, che risultino non conformi con quanto disposto dal presente *motu proprio*, sono abrogate” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 8); „Rispondendo alle vostre richieste, prendo la ferma decisione di abrogare tutte le norme, le istruzioni, le concessioni e le consuetudini precedenti al presente motu proprio, e di ritenerei libri liturgici promulgati dai santi Pontefici Paolo VI e Giovanni Paolo II, in conformità ai decreti del Concilio Vaticano II, come l'unica espressione della *lex orandi* del Rito Romano” (Francesco, Lettera ai vescovi di tutto il mondo per presentare il motu proprio *Traditionis custodes* sull'uso della liturgia romana anteriore alla riforma del 1970, 16.07.2021, „Ephemerides Liturgicae” 135 [2021], s. 492–498; tekst polski: List Ojca Świętego Franciszka do Biskupów całego świata w celu przedstawienia motu proprio *Traditionis custodes* o stosowaniu liturgii rzymskiej sprzed reformy z 1970 r., „Anamnesis” 107 [2021], s. 13–18); „[...] si esprime riconoscendo nei libri liturgici promulgati dai santi Pontefici Paolo VI e Giovanni Paolo II, in conformità ai decreti del Concilio Vaticano II, l'unica espressione della *lex orandi* del Rito Romano (cf. *Traditionis custodes*, n. 1)” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* su alcune disposizioni della Lettera apostolica in forma di motu proprio *Traditionis custodes*, 4.12.2021, „Communicationes” 53 [2021], s. 515–526; tekst polski: Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Odpowiedzi na wątpliwości w sprawie niektórych postanowień Listu apostolskiego w formie motu proprio *Traditionis custodes* papieża Franciszka, „Anamnesis” 109 [2022], s. 29–38 [List]); *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski*, Poznań 2022, kan. 20 [dalej: CIC 1983]. Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma rytu rzymskiego. Status prawny liturgii i wspólnot*, Dębogóra 2021, s. 523–524; J. Geldhof,

o dwóch formach rytu rzymskiego, a o wcześniejszej liturgii jako nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego. Tak bowiem na mocy motu proprio *Summorum Pontificum* z 7 lipca 2007 roku Benedykta XVI zostało dookreślone prawo powszechne, w świetle którego cała liturgia Kościoła łacińskiego według ksiąg żywotnych w 1962 roku (*anno 1962 vigentibus*), a więc obowiązujących wtedy edycji typicznych, mogła być stosowana jako *usus antiquior*².

1.2. Możliwość stosowania ksiąg z 1962 roku

W związku z regulacjami zawartymi w motu proprio *Traditionis custodes* pojawiło się pytanie o możliwość dalszego stosowania ksiąg liturgicznych, takich jak *Rituale Romanum*, *Pontificale Romanum* czy *Breviarium Romanum* z 1962 roku, które używane były obok *Missale Romanum* Jana XXIII³. Do tej kwestii Stolica Apostolska ustosunkowała się w *Responsa ad dubia*. Na postawione pytanie kongregacja

A. Join-Lambert, *L'ancien et l'actuel rite liturgique romain peuvent-ils coexister sans conséquence?*, „La Documentation Catholique” 108 (2011), s. 893–894.

2 Benedictus XVI, *Litterae apostolicae „motu proprio” datae de usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani Summorum Pontificum*, 7.07.2007, „Acta Apostolicae Sedis” 99 (2007), s. 777–781; tekst polski: List papieża Benedykta XVI do biskupów z okazji publikacji motu proprio *Summorum Pontificum*, „Anamnesis” 51 (2007), s. 9–12, nr 1; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio [Universae Ecclesiae] ad exsequendas Litteras apostolicas Summorum Pontificum* a S.S. Benedicto PP. XVI motu proprio datas, 30.04.2011, „Acta Apostolicae Sedis” 103 (2011), s. 413–420; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary. Papieska Komisja *Ecclesia Dei*, *Instrukcja [Universae Ecclesiae] dotycząca zastosowania Listu apostolskiego motu proprio „Summorum Pontificum” Jego Świątobliwości Benedykta XVI*, w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz i inni, Lublin 2013, s. 655–669, nr 2, 6, 8a, 29–32, 34–35. Por. F. M. Arocena Solano, *Libros sobre el motu proprio „Summorum Pontificum” y la liturgia tridentina*, Madrid 2009; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 67, 77–84, 263–333.

3 *Missale Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*, Editio typica 1962, red. M. Sodi, A. Toniolo, Libreria Editrice Vaticana 2007 (Monumenta Liturgica Piana, 1); *Rituale Romanum Pauli v Pontificis Maximi iussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum atque ad normam Codicis Iuris Canonici accommodatum, ss-mi D.N. Pii Papae XII auctoritate ordinatum et auctum*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1952; *Pontificale Romanum*, Editio typica 1961–1962, red. M. Sodi, A. Toniolo, Libreria Editrice Vaticana 2008 (Monumenta Liturgica Piana, 3); *Breviarium Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini restitutum, Summorum Pontificum cura recognitum, cum textu Psalmorum e versione Pii Papae XII auctoritate edita*, Editio typica, vol. 1–2, Typis Polyglottis Vaticanis 1961; *Breviarium Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii v Pontificis Maximi iussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum, Pii Papae X auctoritate reformatum, cum nova versione Pii Papae XII iussu edita*, vol. 1–4, Romae–Tornaci–Parisiis 1947.

odpowiedziała przecząco i wyjaśniła, że użycie *Rituale Romanum* możliwe jest jedynie w parafiach personalnych erygowanych dla *wcześniejszych form liturgicznych* za zezwoleniem biskupa diecezjalnego. W tej odpowiedzi zastrzeżono też, że biskup diecezjalny nie może wydać zezwolenia na używanie *Pontificale Romanum*⁴. Dykasteria podkreśliła ponadto, że formuła bierzmowania została zmieniona przez papieża Pawła VI w konstytucji apostołskiej *Divinae consortium naturae* z 15 sierpnia 1971 roku⁵. W rezultacie zezwolenie na użycie *Pontificale Romanum*, na przykład przy bierzmowaniu, zostało zastrzeżone dla Stolicy Apostołskiej. Zawężono więc prawo biskupów do używania dawnego pontyfikału rzymskiego, którego na mocy motu proprio *Summorum Pontificum* można było używać

4 „È possibile, secondo quanto disposto dal motu proprio *Traditionis custodes*, celebrare i Sacramenti con il *Rituale Romanum* e con il *Pontificale Romanum* precedenti alla riforma liturgica del Concilio Vaticano II? *Si risponde*: Negativamente. Solo alle parrocchie personali canonicamente erette che, secondo quanto disposto dal motu proprio *Traditionis custodes*, celebrano con il *Missale Romanum* del 1962, il Vescovo diocesano è autorizzato a concedere la licenza di usare solo il *Rituale Romanum* (ultima editio typica 1952) e non il *Pontificale Romanum* precedente alla riforma liturgica del Concilio Vaticano II. [...] Questa Congregazione, esercitando, per la materia di sua competenza, l'autorità della Santa Sede (cf. *Traditionis custodes*, n. 7), ritiene che, volendo progredire nella direzione indicata dal motu proprio, non si debba concedere la licenza di usare il *Rituale Romanum* e il *Pontificale Romanum* precedenti alla riforma liturgica, libri liturgici che, come tutte le norme, le istruzioni, le concessioni e le consuetudini precedenti, sono stati abrogati (cf. *Traditionis custodes*, n. 8). Solo alle parrocchie personali canonicamente erette che, secondo quanto disposto dal motu proprio *Traditionis custodes*, celebrano con il *Missale Romanum* del 1962, il Vescovo diocesano è autorizzato a concedere la licenza di usare solo il *Rituale Romanum* (ultima editio typica 1952) e non il *Pontificale Romanum* precedente alla riforma liturgica del Concilio Vaticano II” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 1, 8]). Por. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio de Sacra Liturgia *Sacrosanctum concilium*, 4.12.1963, „Acta Apostolicae Sedis” 56 (1964), s. 97–138; tekst polski: Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 48–78, nr 59–82; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 284–299, 307–318.

5 „Occorre ricordare che la formula per il Sacramento della Confermazione è stata cambiata per tutta la Chiesa latina da san Paolo VI con la Costituzione apostolica *Divinae consortium naturae* (15 agosto 1971)” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 1, 8]); Paulus VI, Constitutio apostolica de Sacramento Confirmationis *Divinae consortium naturae*, 15.08.1971, „Acta Apostolicae Sedis” 63 (1971), s. 657–664; tekst polski: Paweł VI, Konstytucja apostołska *Divinae consortium naturae* o sakramencie bierzmowania, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 4, z. 1, Warszawa 1972, s. 62–77. Por. J. J. Foster, *Canonical Reflections on „Universae Ecclesiae”, the Instruction on the Application of „Summorum Pontificum”, „The Jurist”* 73 (2013), s. 119–120; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 316.

nieskrępowanie poza udzielaniem święceń, co było zarezerwowane w odniesieniu do wspólnot podległych Papieskiej Komisji *Ecclesia Dei*⁶.

Należy także zaznaczyć, że księgi z 1962 roku nadal mogą być stosowane na mocy prawa specjalnego, które posiadają wspólnoty erygowane przez Papieską Komisję *Ecclesia Dei*. Te kleryckie stowarzyszenia życia apostołskiego, instytuty życia konsekrowanego, a także stowarzyszenia wiernych we własnych konstytucjach, statutach czy dekretach erygowania mają dookreślone używanie ksiąg z 1962 roku na zasadzie – można powiedzieć – *własnego rytu*. Papież Franciszek, wydając 11 lutego 2022 roku dekret dla Bractwa Kapłańskiego Świętego Piotra (FSSP) potwierdził, że poprzez motu proprio *Traditionis custodes* nie uchylono tych norm. Zaznaczono jednak, że użycie tych ksiąg poza własnymi kościołami i oratoriami wspólnoty (za wyjątkiem prywatnej celebracji) powinno dokonywać się za zezwoleniem ordynariusza miejsca⁷.

Wysuwana jest również kwestia używania *Breviarium Romanum* oraz ksiąg z 1962 roku innych rytów łacińskich (ambrozjański i mozarabski) i zwyczajów

6 Zob. Benedictus XVI, Litterae apostolicae *Summorum Pontificum*, nr 9 § 2; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 29–31.

7 „Sanctus Pater Franciscus, omnibus et singulis sodalibus Instituti vitae consecratae «Fraternitas Sancti Petri» nuncupati, die 18 iulii 1988 erecti et a Sancta Sede pontificii iuris declarati, facultatem concedit celebrandi sacrificium Missae, sacramentorum necnon alios sacros ritus, sicut et persolvendi Officium divinum, iuxta editiones typicas librorum liturgicorum, scilicet Missalis, Ritualis, Pontificalis et Breviarii, anno 1962 vigentium. Qua facultate uti poterunt in ecclesiis vel oratoriis propriis, alibi vero nonnisi de consensu Ordinarii loci, excepta Missae privatae celebratione. Quibus rite servatis, Sanctus Pater etiam suadet ut sedulo cogitetur, quantum fieri potest, de statutis in litteris apostolicis motu proprio datis Traditionis Custodes” (Franciscus, Decretum, 11.02.2022, w: *Ordo Administrativus ad usum Cleri Fraternalitatis Sacerdotalis Sancti Petri 2023*, Fribourg 2023, s. 150; tekst polski: Dekret papieża Franciszka o prawach FSSP, <https://fssp.pl/2022/02/21/dekret-papieza-franciszka-o-prawach-fssp/> [14.03.2023]); „Sodalibus Fraternalitatis Sacerdotalis Sancti Petri necnon aliis sacerdotibus, qui in domibus Fraternalitatis hospites sint vel in ipsius ecclesiis ministerium sacrum exerceant, usus conceditur librorum liturgicorum iam anno 1962 vim habentium” (Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, Decretum erectionis *Fraternalitatis Sacerdotalis Sancti Petri*, 18.10.1988, „Archiv für katholisches Kirchenrecht” 157 [1988], s. 467 [Prot. N. 234/88]); „[...] sed lex universalis minime derogat iuri particulari aut speciali, nisi aliud in iure expresse caveatur” (kan. 20 CIC 1983); kan. 586–587 CIC 1983. Por. W. Necel, *Prawo własne instytutu życia konsekrowanego jako funkcja charyzmatycznego obdarowania Kościoła: Studium teologiczno-prawne*, Poznań 2006; J. Kałowski, *Konstytucje i inne zbiory prawne instytutów życia konsekrowanego według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Prawo Kanoniczne” 29 (1986) nr 1–2, s. 149–184; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 335–396; D. Pietras, *The Pontifical Commission „Ecclesia Dei” (1988–2019). Competences, Structure, and Activity*, Kraków 2023, s. 38–44, 78–83. Wśród tych wspólnot są m.in. Instytut Dobrego Pasterza (IBP) czy Instytut Chrystusa Króla Najwyższego Kapłana (ICRSS).

(*usus*) w rycie rzymskim (ryt dominikański, karmelitański, kartuski, cysterski, premonstratański, franciszkański, lyoński, bragański)⁸. W *Responsa* wyjaśniono bowiem, że zniesione zostały dekrety i instrukcje, a więc motu proprio *Summorum Pontificum* wraz z instrukcją *Universae Ecclesiae* już nie obowiązują. Dlatego należy założyć, że publiczne stosowanie *Breviarium Romanum* z 1962 roku pozostaje możliwe jedynie we wspólnotach, które celebują liturgię na mocy prawa specjalnego⁹. Podobnie, wydaje się, że używanie innych ksiąg rytów łacińskich nie jest już możliwe, gdyż zniesione zostało prawo powszechne zawarte w tych dokumentach, a w motu proprio *Traditionis custodes* mowa jest jedynie o *Missale Romanum* Jana XXIII z 1962 roku. Wyjątkiem jednak będą wspólnoty, które posiadają prawo specjalne do celebracji z wcześniejszych ksiąg własnego rytu albo Kościoły partykularne na mocy prawa partykularnego¹⁰.

2. Kompetencje i zadania biskupów diecezjalnych

2.1. Miejsca i dni celebracji z „*Missale Romanum*” z 1962 roku

Papież Franciszek bardzo silnie wyartykułował, że biskup diecezjalny jako odpowiedzialny za życie liturgiczne w diecezji, ma się upewnić, że obecne w jego Kościele partykularnym grupy przywiązane do dawnej liturgii nie wykluczają ważności i prawowierności posoborowej reformy liturgicznej, nauki II Soboru Watykańskiego oraz Magisterium papieży¹¹.

Ponadto jego zadaniem jest wyznaczyć jedno lub więcej miejsc, w których wierni mogą gromadzić się na mszy świętej oraz określić dni celebracji. Papież jednak zastrzegł, że nie mogą to być kościoły parafialne¹². Zostało więc zniesione

⁸ Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 41–63, 84–90, 322–326.

⁹ Por. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio Sacrosanctum concilium*, nr 83–101.

¹⁰ Por. kan. 20 CIC 1983; Francesco, *Lettera apostolica Traditionis custodes*, nr 8.

¹¹ „Accerti che tali gruppi non escludano la validità e la legittimità della riforma liturgica, dei dettati del Concilio Vaticano II e del Magistero dei Sommi Pontefici” (Francesco, *Lettera apostolica Traditionis custodes*, nr 3 § 1). Por. *Congregatio pro Doctrina Fidei*. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 19.

¹² „Indichi, uno o più luoghi dove i fedeli aderenti a questi gruppi possano radunarsi per la celebrazione eucaristica (non però nelle chiese parrocchiali [...])” (Francesco, *Lettera apostolica Traditionis custodes*, nr 3 § 2); „Stabilisca nel luogo indicato i giorni in cui sono consentite le celebrazioni

prawo *stabilnej grupy wiernych (coetus fidelium)* do obrzędów Mszału rzymskiego Jana XXIII przy parafii lub kościele rektoralnym¹³. Po ukazaniu się motu proprio *Traditionis custodes* niektórzy biskupi diecezjalni wydali dyspensy od tej regulacji, wyznaczając kościoły parafialne do celebracji mszy według tego mszału, gdyż dyspensa ta nie była zarezerwowana dla Stolicy Apostolskiej¹⁴. Sprawa ta została zmieniona w *Responsa ad dubia*, według których biskup diecezjalny może poprosić o dyspensę Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów jedynie na czas niemożności skorzystania przez wiernych z innego kościoła lub kaplicy. W odpowiedziach wyjaśniono też, że Eucharystia według *Missale Romanum* z 1962 roku nie należy do zwykłego życia parafialnego. Dlatego – decyzją dykasterii – celebracji tej nie powinno się włączać do planu mszy parafialnych¹⁵. Zakładając, że *Responsa ad dubia* mają walor ustawy, dokonano *interpretacji zawężającej*, tworząc nowe

eucaristiche con l'uso del Messale Romano promulgato da san Giovanni XXIII nel 1962" (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 3).

¹³ Por. Benedictus XVI, Litterae apostolicae *Summorum Pontificum*, nr 5; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 15–18; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 203–223.

¹⁴ Por. kan. 87 § 1 CIC 1983. Zob. np. T. J. Paprocki, *Decree Implementing the Motu Proprio „Traditionis Custodes” in the Diocese of Springfield in Illinois*, 19.07.2021, nr 3, https://www.dio.org/uploads/files/Worship/Decree_Implementing_the_Motu_Proprio_Traditionis_Custodes_7-19-2021.pdf (06.04.2022); S. Gądecki, Dekret ws. wprowadzenia w życie zapisów motu proprio papieża Franciszka *Traditionis custodes* w Archidiecezji Poznańskiej, 28.11.2021, nr 1, 3, <http://www.tradycjapoznan.pl/wp-content/uploads/2021/12/Kalendarz-poznanski-2022.pdf> (06.04.2022) (Prot. N. 6842/2021). Por. W. L. Daniel, *The singular administrative act in canon law*, „*Studia Canonica*” 50 (2016), s. 238–242; G. Dzierżon, *Dyspensa w kanonicznym porządku prawnym. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2020, s. 97–101.

¹⁵ „Laddove non vi sia la possibilità di individuare una chiesa od oratorio o cappella disponibile per accogliere i fedeli che celebrano con il *Missale Romanum* (editio typica 1962), il Vescovo diocesano può chiedere alla Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti la dispensa dalla disposizione del motu proprio *Traditionis custodes* (art. 3 § 2), e, quindi, permettere la celebrazione nella chiesa parrocchiale? *Si risponde*: Affermativamente. [...] L'esclusione della chiesa parrocchiale vuole affermare che la celebrazione eucaristica secondo il rito precedente, essendo una concessione limitata ai suddetti gruppi, non fa parte dell'ordinarietà della vita della comunità parrocchiale. Questa Congregazione, esercitando, per la materia di sua competenza, l'autorità della Santa Sede (cf. *Traditionis custodes*, n. 7), può concedere, su richiesta del Vescovo diocesano, che venga utilizzata la chiesa parrocchiale per la celebrazione secondo il *Missale Romanum* del 1962 solo nel caso in cui sia accertata l'impossibilità di utilizzare un'altra chiesa, od oratorio o cappella. La valutazione di tale impossibilità deve essere fatta con scrupolosa attenzione. Inoltre, tale celebrazione non è opportuno che venga inserita nell'orario delle Messe parrocchiali essendo partecipata solo dai fedeli aderenti al gruppo. Infine, si eviti che vi sia concomitanza con le attività pastorali della comunità parrocchiale. Resta inteso che nel momento in cui dovesse essere disponibile un altro luogo, tale licenza sarà ritirata” (Congregatio

prawo, które nie działa retroaktywnie. W rezultacie dopiero od wejścia w życie *Responsa ad dubia* biskup diecezjalny nie może wydać dyspensy w omawianej sprawie¹⁶. Kwestię tę podniesiono także w *Rescriptum ex Audientia Ss.mi* Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zatwierdzonym przez papieża Franciszka 20 lutego 2023 roku, o którym nadmieniono w pierwszym artykule podjętej tematyki. W dokumencie podkreślono, że biskupi diecezjalni, którzy udzielili dyspensy od zakazu korzystania z kościoła parafialnego, są zobowiązani o poinformowaniu od tym wyżej wymienioną dykasterię, która rozpatrzy ten przypadek¹⁷.

Papież postanowił również, że nie powinno się erygować nowych parafii personalnych dla tej liturgii, co – jak wspomniał w liście do biskupów – jest raczej pragnieniem poszczególnych prezbiterów niż rzeczywistą potrzebą Ludu Bożego. W rezultacie w swoim motu proprio zobligował biskupów diecezjalnych do sprawdzenia przydatności istniejących już parafii personalnych dla rozwoju życia duchowego oraz do oceny, czy należy je utrzymać czy nie¹⁸. W wspomnianym powyżej *Rescriptum* zobligowano biskupów diecezjalnych do poinformowania Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów o fakcie erygowania takiej parafii na mocy wydanej przez nich dyspensy¹⁹. Ponadto według wprowadzonych

de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 3 § 2]).

¹⁶ Por. kan. 16 § 2 CIC 1983; G. Dzierżon, *Interpretacja autentyczna ustaw kościelnych*, „Seminare” 24 (2007), s. 199–201.

¹⁷ „Sono dispense riservate in modo speciale alla Sede Apostolica (cfr. C.I.C. can. 87 § 1): – l'uso di una chiesa parrocchiale [...] per la celebrazione eucaristica usando il *Missale Romanum* del 1962 (cfr. *Traditionis custodes* art. 3 § 2); [...] Qualora un Vescovo diocesano avesse concesso dispense [...] è obbligato ad informare il Dicastero per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti che valuterà i singoli casi” (Dicasterium de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Rescriptum ex audientia Ss.mi*, 20.02.2023, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20230220_rescriptum-traditioniscustodes_it.html [21.02.2023]).

¹⁸ „([...] senza erigere nuove parrocchie personali)” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 2); „Interrompere dall'altra l'erezione di nuove parrocchie personali, legate più al desiderio e alla volontà di singoli presbiteri che al reale bisogno del «santo Popolo fedele di Dio»” (Francesco, Lettera ai vescovi); „Proceda, nelle parrocchie personali canonicamente erette a beneficio di questi fedeli, a una congrua verifica in ordine alla effettiva utilità per la crescita spirituale, e valuti se mantenerle o meno” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 5); kan. 383, 518 CIC 1983. Por. Benedictus XVI, *Litterae apostolicae Summorum Pontificum*, nr 10; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 397–403; J. Dohnalik, *Parafia personalna w Kościele tacińskim. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2022, s. 162–165, 189–190.

¹⁹ „Sono dispense riservate in modo speciale alla Sede Apostolica (cfr. C.I.C. can. 87 § 1): – [...] l'erezione di una parrocchia personale per la celebrazione eucaristica usando il *Missale Romanum* del

regulacji zadaniem biskupa diecezjalnego jest dopilnować, by nie powstawały nowe grupy skupione wokół celebracji liturgii mszy świętej według *Missale Romanum* Jana XXIII²⁰. Mimo wprowadzonych ograniczeń dalej istnieje możliwość wyznaczenia kościoła rektoralnego lub mianowania kapelana dla istniejącej już grupy wiernych przywiązanych do wcześniejszej liturgii, o czym wspomniano w motu proprio *Summorum Pontificum*²¹.

2.2. Warunki i procedura uzyskania zezwolenia na używanie „*Missale Romanum*” z 1962 roku

Podejmując decyzję o zmianach w dyscyplinie liturgicznej, papież Franciszek wyposażył biskupów diecezjalnych w upoważnienie związane z urzędem, by – jako moderatorzy, promotorzy i stróże życia liturgicznego – wydawali zezwolenia na użycie Mszału rzymskiego z 1962 roku²². Jest to istotna zmiana, gdyż według motu proprio *Summorum Pontificum* każdy kapłan regularny kanonicznie posiadał upoważnienie do celebracji mszy świętej *sine populo* (i *sine populo* z udziałem wiernych²³)²⁴. W rezultacie prócz Stolicy Apostolskiej jedynie biskup diecezjalny (i zrównani z nim w prawie) stał się kompetentny do wydawania zezwoleń na użycie wcześniejszego

1962 (cfr. *Traditionis custodes*, art. 3 § 2); [...] Qualora un Vescovo diocesano avesse concesso dispense [...] è obbligato ad informare il Dicastero per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti che valuterà i singoli casi” (Dicasterium de Culto Divino et Disciplina Sacramentorum, *Rescriptum ex audientia Ss.mi*).

20 „Avrà cura di non autorizzare la costituzione di nuovi gruppi” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 6). Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 203–217, 219–220, 403–410.

21 Benedictus XVI, Litterae apostolicae *Summorum Pontificum*, nr 10. Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 396–397.

22 „Al vescovo diocesano, quale moderatore, promotore e custode di tutta la vita liturgica nella Chiesa particolare a lui affidata, spetta regolare le celebrazioni liturgiche nella propria diocesi. Pertanto, è sua esclusiva competenza autorizzare l’uso del *Missale Romanum* del 1962 nella diocesi, seguendo gli orientamenti dalla Sede Apostolica” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 2); „Spetta perciò a Voi autorizzare nelle vostre Chiese, in quanto Ordinari del luogo, l’uso del Messale Romano del 1962, applicando le norme del presente motu proprio” (Francesco, Lettera ai vescovi).

23 Według dokumentów Stolicy Apostolskiej *missa sine populo* z udziałem jednego ministranta była czymś innym niż *missa sine populo* z udziałem wiernych. Była to bowiem celebrazione bez publicznego ogłaszania, do której *sua sponte* dołączali się wierni.

24 Benedictus XVI, Litterae apostolicae *Summorum Pontificum*, nr 2, 4, 5 § 4; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 20, 23; Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio Sacrosanctum concilium*, nr 27, 31. Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 190–203.

Missale Romanum Jana XXIII. Wyłączono więc ordynariuszy personalnych, wikariuszy generalnych oraz wikariuszy biskupich²⁵. Kongregacja w wydanych odpowiedziach doprecyzowała, że zezwolenie to obowiązuje na terenie danej diecezji. Ponadto zezwolenia potrzebują prezbiterzy zastępujący nieobecnego prezbitera oraz diakoni, a także pełniący podczas tej liturgii posługę lektora i akolity²⁶.

Istotną normą wprowadzoną poprzez papieskie motu proprio *Traditionis custodes* jest instytucja delegata, którego biskup diecezjalny powinien wyznaczyć, by w jego imieniu troszczył się o celebrowanie tej liturgii i opiekę duszpasterską nad wiernymi. Wyznaczony prezbiter powinien posiadać umiejętność stosowania mszału Jana XXIII, znać język łaciński w stopniu pozwalającym na zrozumienie rubryk *Missale Romanum* oraz odznaczać się miłością pasterską i poczuciem komunii kościelnej²⁷.

Ponadto w swoim motu proprio papież Franciszek stanowi, że prezbiterzy, którzy przed 16 lipca 2021 roku celebrowali z Mszału rzymskiego z 1962 roku powinni poprosić biskupa diecezjalnego o dalsze zezwolenie (*autorizzazione*) na celebrowanie²⁸. W tej kwestii Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów wyjaśniła,

²⁵ Zob. kan. 134, 368, 381 § 2 CIC 1983. Por. Benedictus XVI, *Litterae apostolicae Summorum Pontificum*, nr 3; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 34; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 220–223.

²⁶ „La facoltà di celebrare con l'uso del *Missale Romanum* del 1962 concessa dal Vescovo diocesano vale solo per il territorio della sua diocesi? *Si risponde*: Affermativamente”; „In caso di assenza o di impossibilità del sacerdote autorizzato, anche chi lo sostituisce deve avere una formale autorizzazione? *Si risponde*: Affermativamente”; „I diaconi e i ministri istituiti che partecipano alla celebrazione con l'uso del *Missale Romanum* del 1962 devono essere autorizzati dal Vescovo diocesano? *Si risponde*: Affermativamente” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 5]); kan. 230, 381 § 1 CIC 1983; *Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II*, *Constitutio Sacrosanctum concilium*, nr 28–29.

²⁷ „Nomini, un sacerdote che, come delegato del vescovo, sia incaricato delle celebrazioni e della cura pastorale di tali gruppi di fedeli. Il sacerdote sia idoneo a tale incarico, sia competente in ordine all'utilizzo del *Missale Romanum* antecedente alla riforma del 1970, abbia una conoscenza della lingua latina tale che gli consenta di comprendere pienamente le rubriche e i testi liturgici, sia animato da una viva carità pastorale, e da un senso di comunione ecclesiale. È infatti necessario che il sacerdote incaricato abbia a cuore non solo la dignitosa celebrazione della liturgia, ma la cura pastorale e spirituale dei fedeli” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 4). Por. Benedictus XVI, *Litterae apostolicae Summorum Pontificum*, nr 5 § 4; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 19–20; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 190–196.

²⁸ „I presbiteri i quali già celebrano secondo il *Missale Romanum* del 1962, richiederebbero al Vescovo diocesano l'autorizzazione per continuare ad avvalersi della facoltà” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 5).

że zezwolenie to może być wydane przez biskupa diecezjalnego *ad tempus*, co jest zalecane. W opinii dykasterii umożliwia to biskupowi ocenę o przedłużeniu upoważnienia lub jego odwołaniu, kiedy prezbiter nie podziela kierunku wyznaczanego przez papieża w motu proprio *Traditionis custodes*²⁹. Rodzi się tutaj pytanie, co z prezbiterami wyświęconymi przed 16 lipca 2021 roku, którzy nie celebrowali z *Missale Romanum* z 1962 roku, a chcieliby się tego podjąć. Nie zostało to wyjaśnione w omawianych odpowiedziach. Biorąc jednak pod uwagę cel i okoliczności papieskiej ustawy oraz myśl prawodawcy – papieża Franciszka, należy przyjąć, że i oni potrzebują zezwolenia biskupa diecezjalnego³⁰.

Inna kwestia dotyczy prezbiterów wyświęconych po promulgacji motu proprio *Traditionis custodes*. Według włoskiego tekstu promulgacji motu proprio biskup diecezjalny musi się skonsultować (*consulterà*) ze Stolicą Apostolską zanim zezwoli tym prezbiterom na sprawowanie liturgii z *Missale Romanum* z 1962 roku. Ci zaś muszą się zwrócić o to do biskupa diecezjalnego z formalną prośbą³¹. Fakt konsultacji jest konieczny do ważności aktu administracyjnego, ale opinia dykasterii nie obliuguje biskupa diecezjalnego do podjęcia pozytywnej lub negatywnej decyzji. W *Responsa ad dubia* natomiast kongregacja, powołując się na łaciński tekst motu proprio (według tego tekstu potrzebna jest *licentia*), stanowi o potrzebnym zezwoleniu (*necessaria autorizzazione*), jakie należy otrzymać od Stolicy Apostolskiej, by upoważnić prezbitera wyświęconego po wejściu w życie papieskiej

²⁹ „La facoltà di celebrare con l'uso del *Missale Romanum* del 1962 può essere concessa ad tempus? *Si risponde*: Affermativamente. [...] La scelta di concedere l'uso del *Missale Romanum* del 1962 per un tempo definito – della durata che il Vescovo diocesano riterrà opportuna – non solo è possibile ma è anche raccomandata: il termine del periodo definito offre la possibilità di verificare che tutto sia in sintonia con l'orientamento stabilito dal motu proprio. L'esito di tale verifica potrà fornire le motivazioni per prolungare o per sospendere la concessione” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 5]); Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 1; Francesco, Lettera ai vescovi. Por. P. Grad, Zrozumieć „*Traditionis custodes*”. Analiza listu Ojca Świętego Franciszka do biskupów całego świata prezentującego list apostolski motu proprio „*Traditionis custodes*” dotyczący użycia liturgii rzymskiej sprzed reformy roku 1970, „*Christianitas*” 85 (2021), s. 35–133.

³⁰ Por. kan. 17 CIC 1983.

³¹ „I presbiteri ordinati dopo la pubblicazione del presente motu proprio, che intendono celebrare con il *Missale Romanum* del 1962, devono inoltrare formale richiesta al Vescovo diocesano il quale prima di concedere l'autorizzazione consulterà la Sede Apostolica” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 4); kan. 59–60, 124 § 1, 127 § 2 nr 2 CIC 1983.

ustawy³². Podobnie jak przy dyspensie od zakazu celebracji w kościele parafialnym – przy założeniu, że *Responsa ad dubia* mają walor ustawy – zastosowano interpretację zawężającą papieskiej ustawy, co nie działa retroaktywnie. Dlatego dopiero od dnia wejścia w życie *Responsa ad dubia* biskupi diecezjalni potrzebują w tej sytuacji upoważnienia Stolicy Apostolskiej³³. Kwestia ta została poruszona również we wspomnianym *Rescriptum ex Audientia Ss.mi* z 20 lutego 2023 roku. Zaznaczono w nim, że upoważnienie wydane przez biskupa diecezjalnego dla prezbitera wyświęconego po opublikowaniu motu proprio *Traditionis custodes* bez licencji Stolicy Apostolskiej łączy się z uzyskaniem dyspensy od Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów³⁴.

W *Responsa ad dubia* doprecyzowano, że kapłan celebrujący z *Missale Romanum* z 1962 roku musi uznawać ważność i prawowitość koncelebracji sakramentalnej i nie może odmawiać udziału w niej szczególnie w trakcie mszy krzyżma. W przeciwnym wypadku należy mu cofnąć upoważnienie. Łączy się to z warunkiem uznawania ważności i godziwości liturgii mszału Pawła VI. Kongregacja podkreśla, że przed cofnięciem upoważnienia biskup diecezjalny powinien podjąć rozmowę z prezbiterem oraz dać mu czas na zrozumienie wymiaru koncelebracji

³² „Il Vescovo diocesano per poter concedere ai presbiteri ordinati dopo la pubblicazione del Motu Proprio *Traditionis custodes* di celebrare con il *Missale Romanum* del 1962 deve essere autorizzato dalla Sede Apostolica (cf. *Traditionis custodes*, n. 4)? *Si risponde*: Affermativamente. [...] Il testo latino (testo ufficiale di riferimento) all'art. 4 così recita: «Presbyteri ordinati post has Litteras Apostolicas motu proprio datas promulgatas, celebrare volentes iuxta *Missale Romanum* anno 1962 editum, petitionem formalem Episcopo diocesano mittere debent, qui, ante concessionem, a Sede Apostolica licentiam rogabit». Non si tratta di un semplice parere consultivo, ma di una necessaria autorizzazione data al Vescovo diocesano da parte della Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti, la quale esercita, per la materia di sua competenza, l'autorità della Santa Sede (cf. *Traditionis custodes*, n. 7). Solo avendo ricevuto tale licenza il Vescovo diocesano potrà autorizzare i presbiteri ordinati dopo la pubblicazione del motu proprio (16 luglio 2021) a celebrare con il *Missale Romanum* del 1962. Questa norma vuole offrire un aiuto al Vescovo diocesano nel valutare tale richiesta: il suo discernimento verrà tenuto in debita considerazione da parte della Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 4]). Por. W. L. Daniel, *The singular administrative act*, s. 242–246.

³³ Por. kan. 16 § 2 CIC 1983; G. Dzierżon, *Interpretacja autentyczna*, s. 199–201.

³⁴ „Sono dispense riservate in modo speciale alla Sede Apostolica (cfr. C.I.C. can. 87 § 1): [...] la concessione della licenza ai presbiteri ordinati dopo la pubblicazione del motu proprio *Traditionis custodes* di celebrare con il *Missale Romanum* del 1962 (cfr. *Traditionis custodes*, art. 4)” (Dicasterium de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Rescriptum Rescriptum ex Audientia Ss.mi*).

sakramentalnej³⁵. Należy zauważyć, że już w 1999 roku Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w *Responsa officialia* (Prot. N. 1411/99) zobowiązywała kapłanów, którzy otrzymali zezwolenie na celebrację z mszału Jana XXIII, do koncelebracji sakramentalnej w mszy krzyżma. Dokonywało się to w świetle wytycznych konstytucji soborowej *Sacrosanctum concilium*³⁶.

35 Zob. Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 1; „Nel caso in cui un presbitero al quale sia stato concesso l'uso del Missale Romanum del 1962 non riconosca la validità e la legittimità della concelebrazione – rifiutandosi di concelebrazare, in particolare, nella Messa Crismale – può continuare ad usufruire di tale concessione? *Si risponde*: Negativamente. Tuttavia, prima di revocare la concessione di utilizzare il *Missale Romanum* del 1962, il Vescovo abbia cura di stabilire con il presbitero un confronto fraterno, di accertarsi che tale atteggiamento non escluda la validità e la legittimità della riforma liturgica, dei dettati del Concilio Vaticano II e del Magistero dei Sommi Pontefici e di accompagnarlo verso la comprensione del valore della concelebrazione, in particolare nella Messa Crismale. [...] L'esplicita volontà di non partecipare alla concelebrazione, in particolare nella Messa Crismale, sembra esprimere una mancanza sia di accoglienza della riforma liturgica sia di comunione ecclesiale con il Vescovo, requisiti necessari per poter usufruire della concessione di celebrare con il *Missale Romanum* del 1962. Tuttavia, prima di revocare la concessione di utilizzare il *Missale Romanum* del 1962, il Vescovo offra al presbitero il tempo necessario per un sincero confronto sulle più profonde motivazioni che lo portano a non riconoscere il valore della concelebrazione, in particolare nella Messa presieduta dal Vescovo, invitandolo a vivere nel gesto eloquente della concelebrazione quella comunione ecclesiale che è condizione necessaria per poter partecipare alla mensa del sacrificio eucaristico” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 3 § 1]); *Papież o obowiązku koncelebry dla księży tradycjonalistów*, <https://www.ekai.pl/papiez-o-obowiazku-koncelebry-dla-ksiezy-tradycjonalistow/> (27.04.2022); kan. 902, 951 § 2 CIC 1983; *Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio Sacrosanctum concilium*, nr 57–58. Por. J. Pascher, „Konzelebrazion” bei der Oelweihe am Gruendonnerstag in der Roemischen Ueberlieferung?, „Ephemerides Liturgicae” 76 (1962), s. 285–295; G. Derville, *Eucharistic Concelebration: From Symbol to Reality*, Montréal 2011; G. Boselli, *Concelebrazione eucaristica e ministero presbiterale*, „La Rivista Liturgica” 97 (2010), s. 67–80; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 251; M. Pastuszko, *Koncelebrazja Eucharystii*, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984) nr 1–2, s. 73–98.

36 „[...] indultum sacerdotibus non aufert commune ius liturgicum ritus romani celebrandi iuxta Missale Romanum vigens, ideoque non potest nec debet ipsi a Superiore vel ab Ordinario loci concelebrationem prohibi. Laudabile, enim, est ut praedicti sacerdotes libere concelebrent, praesertim in Missa feriae v Hebdomadae Sanctae, Episcopo dioecetano praeside. Quamvis «semper sit cuique sacerdoti facultas Missam singularem celebrandi, non vero eodem tempore in eadem ecclesia, nec feria v in Cena Domini» (cf. Conc. Vat. II, Const. de sacra Liturgia *Sacrosanctum Concilium*, n. 57, § 2, 2), signum communionis, in concelebratione insitum, tam peculiare est quam omitti non debet, nisi gravibus rationibus, in Missa chrismali (cf. *ibidem*, n. 57, § 1, 1a)” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa officialia Post liturgicam*, 3.07.1999, „Notitiae” 35 [1999], s. 307–309, nr 3).

3. Zmiany w kompetencjach dykasterii Kurii Rzymskiej

Poprzez motu proprio *Traditionis custodes* papież Franciszek dokonał także istotnych zmian w kwestii kompetencji dykasterii Kurii Rzymskiej. W wyniku papieskiej decyzji przestała istnieć IV sekcja Kongregacji Nauki Wiary, która posiadała wszystkie kompetencje istniejącej w latach 1988–2019 Papieskiej Komisji *Ecclesia Dei*. Jej kompetencje w odniesieniu do liturgii z 1962 roku przejęła Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, a w odniesieniu do wspólnot erygowanych wcześniej przez tę komisję – Kongregacja ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego³⁷. W konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* z 19 marca 2022 roku, w wyniku której dokonano reformy Kurii Rzymskiej, wyartykułowano tę kompetencję w ramach omawiania zadań Dykasterii ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów³⁸. Uczyniono to ponownie w omówionym już *Rescriptum* z 20 lutego 2023 roku³⁹.

37 Zob. Benedictus XVI, *Litterae apostolicae Summorum Pontificum*, nr 7–8, 11–12; Congregatio pro Doctrina Fidei, *Pontificia Commissio Ecclesia Dei, Instructio Universae Ecclesiae*, nr 9–11; Francesco, *Lettera apostolica in forma di motu proprio circa la Pontificia Commissione Ecclesia Dei*, 17.01.2019, „Communicationes” 51 (2019), s. 12–14; „Gli Istituti di vita consacrata e le Società di vita apostolica, a suo tempo eretti dalla Pontificia Commissione Ecclesia Dei passano sotto la competenza della Congregazione per gli Istituti di Vita Consacrata e le Società di Vita Apostolica” (Francesco, *Lettera apostolica Traditionis custodes*, nr 6); „La Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti e la Congregazione per gli Istituti di Vita Consacrata e le Società di Vita Apostolica, per le materie di loro competenza, eserciteranno l'autorità della Santa Sede, vigilando sull'osservanza di queste disposizioni” (Francesco, *Lettera apostolica Traditionis custodes*, nr 7). Por. D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 101–122; D. Pietras, *The Pontifical Commission*, s. 105–120; P.-M. Berthe, *La suppression de la commission „Ecclesia Dei”: un choix théologiquement cohérent*, „Revue de droit canonique” 68 (2018), s. 157–175; P.-M. Berthe, *La fin de la Commission Pontificale „Ecclesia Dei”: une décision au service de l'unité catholique*, „Studia Canonica” 53 (2019), s. 347–367; *Zadania komisji „Ecclesia Dei” przejmują Kongregacja Nauki Wiary*, „Anamnesis” 97 (2019), s. 86–87.

38 „Il Dicastero si occupa della regolamentazione e della disciplina della sacra liturgia per quanto riguarda l'uso – concesso secondo le norme stabilite – dei libri liturgici precedenti alla riforma del Concilio Vaticano II” (Francesco, *Costituzione apostolica sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa nel mondo Praedicate Evangelium*, 19.03.2022, „Communicationes” 54 [2022], s. 9–81, nr 93); kan. 360–361 CIC 1983.

39 „Come stabilito dall'art. 7 del motu proprio *Traditionis custodes*, il Dicastero per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti esercita nei casi sopra menzionati l'autorità della Santa Sede, vigilando sull'osservanza di quanto disposto” (Dicasterium de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Rescriptum Il Santo Padre*).

Należy także założyć, że te dwie dykasterie przejęły kompetencje wobec Bractwa Kapłańskiego Świętego Piusa X od strony liturgicznej i dyscyplinarnej, zostawiając Kongregacji Nauki Wiary kompetencje nad dialogiem o charakterze doktrynalnym⁴⁰.

4. Inne regulacje

Inną regulacją dotyczącą obrzędów liturgii mszy świętej jest wymóg proklamacji czytań w języku narodowym. Według papieskiego motu proprio należy do tego używać przekładów Pisma Świętego do użytku liturgicznego, zatwierdzonych przez właściwą konferencję biskupów⁴¹. W *Responsa ad dubia* doprecyzowano, że należy wybierać perykopy odpowiadające tekstom czytań w *Missale Romanum* z 1962 roku. Ponadto kongregacja stwierdziła, że nie będzie możliwe publikowanie lekcjonarzy w języku ojczystym zawierających cykl czytań tej liturgii⁴².

⁴⁰ Por. C. J. Glendinning, *The Priestly Society of St. Pius X: The Past, Present, and Possibilities for the Future*, „*Studia Canonica*” 48 (2014), s. 331–372; P. M. Reyes Vizcaino, *Relevancia canónica de los sacramentos y actos jurídicos realizados por sacerdotes de la Fraternidad Sacerdotal de San Pío X*, „*Forum Canonicum*” 10 (2015) nr 2, s. 71–98; A. Soria Jiménez, *Los principios de interpretación del motu proprio „Summorum Pontificum”*, Madrid 2014, s. 363–385; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 415–487; D. Pietras, *Udział wiernych we Mszy św. sprawowanej przez kapłanów Bractwa Kapłańskiego Świętego Piusa X (FSSPX) w świetle aktualnych wytycznych Stolicy Apostolskiej*, „*Poznańskie Studia Teologiczne*” 41 (2022), s. 95–118; D. Pietras, *Status kanoniczny małżeństw zawieranych przy asystowaniu kapłanów Bractwa Kapłańskiego Świętego Piusa X (FSSPX) po wydaniu listu Papieskiej Komisji „Ecclesia Dei” z 27 marca 2017 r.*, „*Ius Matrimoniale*” 33 (2022) nr 1, s. 79–116; D. Pietras, *Problematyka ważności i godziwości sakramentu pokuty sprawowanego w Bractwie Kapłańskim Świętego Piusa X (FSSPX) według regulacji wydanych z okazji Nadzwyczajnego Jubileuszu Roku Miłosierdzia 2015/2016*, „*Teologia i Moralność*” 18 (2023) nr 1, s. 137–152.

⁴¹ „In queste celebrazioni le letture siano proclamate in lingua vernacola, usando le traduzioni della sacra Scrittura per l’uso liturgico, approvate dalle rispettive Conferenze Episcopali” (Francesco, Lettera apostolica *Traditionis custodes*, nr 3 § 3). Por. Benedictus XVI, *Litterae apostolicae Summorum Pontificum*, nr 6; Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio Universae Ecclesiae*, nr 26; D. Pietras, *Nadzwyczajna forma*, s. 231–238.

⁴² „Nella celebrazione eucaristica con l’uso del *Missale Romanum* del 1962 è possibile utilizzare per le letture il testo integrale della Bibbia scegliendo le pericopi indicate nello stesso Messale? *Si risponde*: Affermativamente. [...] Poiché i testi delle letture sono contenuti nel Messale stesso e non esistendo quindi il libro del Lezionario, per osservare quanto disposto dal motu proprio, si deve necessariamente ricorrere al libro della Sacra Scrittura nella traduzione approvata dalle singole Conferenze Episcopali per l’uso liturgico, scegliendo le pericopi indicate nel *Missale Romanum* del 1962. Non potrà essere autorizzata nessuna pubblicazione di Lezionari in lingua vernacola che riporti il ciclo di letture del

Dwie ostatnie odpowiedzi kongregacji dotyczą binacji. *Stolica Apostolska* przyjęła, że prezbiter, który sprawuje w danym dniu powszednim liturgię mszy z *Missale Romanum* Pawła VI, nie powinien odprawiać drugiej mszy z *Missale Romanum* Jana XXIII ani w grupie, ani indywidualnie. Ponadto dykasteria orzekła, że nie ma możliwości zezwolenia na binację, gdyż nie następuje tu przypadek słusznej przyczyny czy konieczności duszpasterskiej przewidzianej przez ustawodawcę kodeksowego. Wierni bowiem mogą wziąć udział we mszy celebrowanej według obrzędów liturgii zreformowanej, która stanowi teraz jedyny wyraz *lex orandi* rytu rzymskiego. Prezbiter nie może także odprawiać tego samego dnia dwóch mszy z Mszału rzymskiego z 1962 roku dla dwóch różnych grup, które otrzymały zezwolenie⁴³.

Zakończenie

Papieskie motu proprio *Traditionis custodes* z 16 lipca 2021 roku oraz *Responsa ad dubia* Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z 4 grudnia 2021 roku przyniosły całościowe zmiany dyscypliny kościelnej dotyczącej celebracji liturgii z 1962 roku w Kościele katolickim obrządku łacińskiego. W konsekwencji

rito precedente” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* (dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 3 § 3). Por. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio Sacrosanctum concilium*, nr 24–25, 35–36, 51–52.

43 „Un presbitero autorizzato a celebrare con il Missale Romanum del 1962, che a motivo del suo ufficio (parroco, cappellano...) celebra nei giorni feriali anche con il Missale Romanum della riforma del Concilio Vaticano II, può binare utilizzando il Missale Romanum del 1962? *Si risponde*: Negativamente. [...] Il parroco o il cappellano che – nel compimento del suo ufficio – celebra nei giorni feriali con l'attuale *Missale Romanum*, unica espressione della *lex orandi* del Rito Romano, non può binare celebrando con il Missale Romanum del 1962, né con un gruppo né privatamente”; „Un presbitero autorizzato a celebrare con il Missale Romanum del 1962, può nello stesso giorno celebrare con lo stesso Messale per un altro gruppo di fedeli che ha ricevuto l'autorizzazione? *Si risponde*: Negativamente. [...] Non è possibile concedere la binazione a motivo del fatto che non si configura il caso della «giusta causa» o della «necessità pastorale» richieste dal can. 905 § 2: il diritto dei fedeli alla celebrazione eucaristica non viene in alcun modo negato essendo offerta la possibilità di partecipare all'Eucaristia nell'attuale forma rituale” (Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia* [dotyczące motu proprio *Traditionis custodes*, nr 5]); kan. 905 CIC 1983. Por. *Rituale Romanum*, tit. v, cap. 5; J. Kodzia, *Obowiązek sprawowania Mszy świętej oraz jej częstotliwość* (kan. 904–905 KPK/1983), „Colloquia Theologica Ottoniana” 2 (2013), s. 147–164; P. Majer, „Non licet sacerdoti plus semel in die celebrare” – znaczenie normy kan. 905 § 1 KPK o jednokrotnym sprawowaniu Eucharystii w ciągu dnia, „Anamnesis” 19 (1998–1999), s. 85–101.

jedynym wyrazem *lex orandi* rytu rzymskiego stała się liturgia zreformowana przez Pawła VI i Jana Pawła II. Dlatego znacznie ograniczono możliwość stosowania innych ksiąg rytu rzymskiego w ich wcześniejszej formie.

Wskutek wprowadzonych regulacji biskupi diecezjalni stali się kompetentni do wydawania w swoich diecezjach upoważnienia do używania *Missale Romanum* z 1962 roku. W myśl papieża Franciszka biskupi mają także podjąć działania mające na celu przejście tych wspólnot wiernych do celebracji liturgii zreformowanej po *Vaticanum II*. Ponadto uwzględniając opisywane *Responsa ad dubia* oraz *Rescriptum ex Audientia Ss.mi* Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z 20 lutego 2023 roku, do upoważnienia prezbitera wyświęconego po 16 lipca 2021 roku potrzebne jest zezwolenie Stolicy Apostolskiej. Biskupi mają także wyznaczyć miejsca i dni celebracji mszy dawnego rytu, przy czym do wyznaczenia kościoła parafialnego potrzebna jest dyspensa Kurii Rzymskiej. Używanie innych ksiąg z 1962 roku zostało zarezerwowane dla parafii personalnych i dla wspólnot posiadających prawo specjalne. Nad tym wszystkim kompetencje przejęła Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz Kongregacja ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, przejmując zadania IV sekcji Kongregacji Nauki Wiary (kompetencje wcześniej istniejącej Papieskiej Komisji *Ecclesia Dei*).

ABSTRACT

The discipline of celebrating the liturgy of 1962 according to the motu proprio Pope Francis's "Traditionis custodes" and "Responsa ad dubia" of the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments (part 2)

By Pope Francis's July 16, 2021 general decree motu proprio *Traditionis custodes*, the liturgy reformed after *Vaticanum II* became the Roman Rite's unique expression of the *lex orandi*. These norms were specified in the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments' *Responsa ad dubia*, made on December 4, 2021. Roman Catholic bishops have been authorized to issue permits for the celebration of the Holy Mass of the 1962 Roman Missal and indicate the places and days of celebration for this liturgy. The other books have been reserved only for personal parishes and the communities which have the

special right to use them. The competences have been assumed by the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments and the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life.

Keywords: *Traditionis custodes*, *Responsa ad dubia*, liturgia of 1962, traditional liturgy

ABSTRAKT

Dyscyplina sprawowania liturgii z 1962 roku według motu proprio „Traditionis custodes” papieża Franciszka oraz „Responsa ad dubia” Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (cz. 2)

W wyniku wydania listu apostolskiego motu proprio *Traditionis custodes* z 16 lipca 2021 roku papieża Franciszka liturgia zreformowana po *Vaticanum II* stała się jedynym wyrazem *lex orandi* rytu rzymskiego. Normy te zostały dookreślone w *Responsa ad dubia* z 4 grudnia 2021 roku Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Na mocy wydanych regulacji biskupi zostali upoważnieni do wydawania zezwoleń na celebrowanie mszy świętej z Mszału rzymskiego z 1962 roku oraz do wyznaczania miejsc i dni celebrowania tej liturgii. Użycie innych ksiąg zarezerwowano jedynie dla parafii personalnych oraz wspólnot posiadających do tego prawo specjalne. Kompetencje nad tym przejęła Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz Kongregacja ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego.

Słowa kluczowe: *Traditionis custodes*, *Responsa ad dubia*, liturgia z 1962 roku, liturgia tradycyjna

BIBLIOGRAFIA

1. Arocena Solano F. M., *Libros sobre el motu proprio „Summorum Pontificum” y la liturgia tridentina*, Madrid 2009.
2. Benedictus XVI, Litterae apostolicae „motu proprio” datae de usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani *Summorum Pontificum*, 7.07.2007, „Acta Apostolicae Sedis” 99 (2007), s. 777–781; tekst polski: List papieża Benedykta XVI do biskupów z okazji publikacji motu proprio *Summorum Pontificum*, „Anamnesis” 51 (2007), s. 9–12.

3. Berthe P.-M., *La fin de la Commission Pontificale „Ecclesia Dei”: une décision au service de l’unité catholique*, „*Studia Canonica*” 53 (2019), s. 347–367.
4. Berthe P.-M., *La suppression de la commission „Ecclesia Dei”: un choix théologiquement cohérent*, „*Revue de droit canonique*” 68 (2018), s. 157–175.
5. Boselli G., *Concelebrazione eucaristica e ministero presbiterale*, „*La Rivista Liturgica*” 97 (2010), s. 67–80.
6. *Breviarium Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii v Pontificis Maximi iussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum, Pii Papae X auctoritate reformatum, cum nova versione Pii Papae XII iussu edita*, vol. 1–4, Romae–Tornaci–Parisiis 1947.
7. *Breviarium Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini restitutum, Summorum Pontificum cura recognitum, cum textu Psalmorum e versione Pii Papae XII auctoritate edita*, Editio typica, vol. 1–2, Typis Polyglottis Vaticanis 1961.
8. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski*, Poznań 2022.
9. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa ad dubia su alcune disposizioni della Lettera apostolica in forma di motu proprio Traditionis custodes*, 4.12.2021, „*Communicationes*” 53 (2021), s. 515–526; tekst polski: Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Odpowiedzi na wątpliwości w sprawie niektórych postanowień Listu apostolskiego w formie motu proprio Traditionis custodes* papieża Franciszka, „*Anamnesis*” 109 (2022), s. 29–38.
10. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Responsa officialia Post liturgicam*, 3.07.1999, „*Notitiae*” 35 (1999), s. 307–309.
11. Congregatio pro Doctrina Fidei. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, *Instructio [Universae Ecclesiae] ad exsequendas Litteras apostolicas Summorum Pontificum a S.S. Benedicto PP. XVI motu proprio datas*, 30.04.2011, „*Acta Apostolicae Sedis*” 103 (2011), s. 413–420; tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary. Papieska Komisja *Ecclesia Dei*, *Instrukcja [Universae Ecclesiae] dotycząca zastosowania Listu apostolskiego motu proprio „Summorum Pontificum” Jego Świątobliwości Benedykta XVI*, w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz i inni, Lublin 2013, s. 655–669.
12. Daniel W. L., *The singular administrative act in canon law*, „*Studia Canonica*” 50 (2016), s. 175–247.
13. Derville G., *Eucharistic Concelebration: From Symbol to Reality*, Montréal 2011.

14. Dicasterium de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, *Rescriptum ex audientia Ss.mi*, 20.02.2023, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20230220_rescriptum-traditioniscustodes_it.html (21.02.2023).
15. Dohnalik J., *Parafia personalna w Kościele łacińskim. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2022.
16. Dzierżon G., *Dyspensa w kanonicznym porządku prawnym. Studium prawno-historyczne*, Warszawa 2020.
17. Dzierżon G., *Interpretacja autentyczna ustaw kościelnych*, „Seminare” 24 (2007), s. 191–204.
18. Foster J. J., *Canonical Reflections on „Universae Ecclesiae”, the Instruction on the Application of „Summorum Pontificum”*, „The Jurist” 73 (2013), s. 89–129.
19. Francesco, *Costituzione apostolica sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa nel mondo Praedicate Evangelium*, 19.03.2022, „Communicationes” 54 (2022), s. 9–81.
20. Francesco, *Lettera apostolica in forma di „motu proprio” sull’uso della liturgia romana anteriore alla riforma del 1970 Traditionis custodes*, 16.07.2021, „Ephemerides Liturgicae” 135 (2021), s. 486–491; tekst polski: *List apostolski w formie motu proprio Jego Świątobliwości papieża Franciszka Traditionis custodes w sprawie stosowania liturgii rzymskiej sprzed reformy z 1970 r.*, „Anamnesis” 107 (2021), s. 7–9.
21. Francesco, *Lettera ai vescovi di tutto il mondo per presentare il motu proprio Traditionis custodes sull’uso della liturgia romana anteriore alla riforma del 1970*, 16.07.2021, „Ephemerides Liturgicae” 135 (2021), s. 492–498; tekst polski: *List Ojca Świętego Franciszka do Biskupów całego świata w celu przedstawienia motu proprio Traditionis custodes o stosowaniu liturgii rzymskiej sprzed reformy z 1970 r.*, „Anamnesis” 107 (2021), s. 13–18.
22. Francesco, *Lettera apostolica in forma di motu proprio circa la Pontificia Commissione Ecclesia Dei*, 17.01.2019, „Communicationes” 51 (2019), s. 12–14.
23. Franciscus, *Decretum*, 11.02.2022, w: *Ordo Administrativus ad usum Cleri Fraternitatis Sacerdotalis Sancti Petri 2023*, Fribourg 2023, s. 150; tekst polski: *Dekret papieża Franciszka o prawach FSSP*, <https://fssp.pl/2022/02/21/dekret-papieza-franciszka-o-prawach-fssp/> (14.03.2023).
24. Gądecki S., *Dekret ws. wprowadzenia w życie zapisów motu proprio papieża Franciszka Traditionis custodes w Archidiecezji Poznańskiej*, 28.11.2021, <http://www.tradycjapoznan.pl/wp-content/uploads/2021/12/Kalendarz-poznanski-2022.pdf> (06.04.2022).

25. Geldhof J., Join-Lambert A., *L'ancien et l'actuel rite liturgique romain peuvent-ils coexister sans conséquence?*, „La Documentation Catholique” 108 (2011), s. 893–894.
26. Glendinning C. J., *The Priestly Society of St. Pius x: The Past, Present, and Possibilities for the Future*, „Studia Canonica” 48 (2014), s. 331–372.
27. Grad P., *Zrozumieć „Traditionis custodes”*. Analiza listu Ojca Świętego Franciszka do biskupów całego świata prezentującego list apostolski motu proprio „Traditionis custodes” dotyczący użycia liturgii rzymskiej sprzed reformy roku 1970, „Christianitas” 85 (2021), s. 35–133.
28. Kałowski J., *Konstytucje i inne zbiory prawne instytutów życia konsekrowanego według Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.*, „Prawo Kanoniczne” 29 (1986) nr 1–2, s. 149–184.
29. Kodzia J., *Obowiązek sprawowania Mszy świętej oraz jej częstotliwość (kan. 904–905 KPK/1983)*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2 (2013), s. 147–164.
30. Majer P., *„Non licet sacerdoti plus semel in die celebrare” – znaczenie normy kan. 905 § 1 KPK o jednokrotnym sprawowaniu Eucharystii w ciągu dnia*, „Anamnesis” 19 (1998–1999), s. 85–101.
31. *Missale Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*, Editio typica 1962, a cura di M. Sodi, A. Toniolo, Libreria Editrice Vaticana 2007 (Monumenta Liturgica Plana, 1).
32. Necel W., *Prawo własne instytutu życia konsekrowanego jako funkcja charzmatycznego obdarowania Kościoła: studium teologiczno-prawne*, Poznań 2006.
33. *Papież o obowiązku koncelebry dla księży tradycjonalistów*, <https://www.ekai.pl/papiez-o-obowiazku-koncelebry-dla-ksiezy-tradycjonalistow/> (27.04.2022).
34. Paprocki T. J., *Decree Implementing the Motu Proprio „Traditionis Custodes” in the Diocese of Springfield in Illinois*, 19.07.2021, https://www.dio.org/uploads/files/Worship/Decree_Implementing_the_Motu_Proprio_Traditionis_Custodes_7-19-2021.pdf (06.04.2022).
35. Pascher J., *„Konzelebration” bei der Oelweihe am Gruendonnerstag in der Römischen Ueberlieferung?*, „Ephemerides Liturgicae” 76 (1962), s. 285–295.
36. Pastuszko M., *Koncelebracja Eucharystii*, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984) nr 1–2, s. 73–98.
37. Pietras D., *Nadzwyczajna forma rytu rzymskiego. Status prawny liturgii i wspólnot*, Dębogóra 2021.
38. Pietras D., *Problematyka ważności i godziwości sakramentu pokuty sprawowanego w Bractwie Kapłańskim Świętego Piusa X (FSSPX) według regulacji wydanych*

z okazji Nadzwyczajnego Jubileuszu Roku Miłosierdzia 2015/2016, „Teologia i Moralność” 18 (2023) nr 1, s. 137–152.

39. Pietras D., *Status kanoniczny małżeństw zawieranych przy asystowaniu kapłanów Bractwa Kapłańskiego Świętego Piusa X (FSSPX) po wydaniu listu Papieskiej Komisji „Ecclesia Dei” z 27 marca 2017 r.*, „Ius Matrimoniale” 33 (2022) nr 1, s. 79–116.

40. Pietras D., *The Pontifical Commission „Ecclesia Dei” (1988-2019). Competences, Structure, and Activity*, Kraków 2023.

41. Pietras D., *Udział wiernych we Mszy św. sprawowanej przez kapłanów Bractwa Kapłańskiego Świętego Piusa X (FSSPX) w świetle aktualnych wytycznych Stolicy Apostolskiej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 41 (2022), s. 95–118.

42. *Pontificale Romanum*, Editio typica 1961–1962, a cura di M. Sodi, A. Toniolo, Libreria Editrice Vaticana 2008 (Monumenta Liturgica Pia, 3).

43. Pontificia Commissio *Ecclesia Dei*, Decretum erectionis *Fraternitatis Sacerdotalis Sancti Petri*, 18.10.1988, „Archiv für katholisches Kirchenrecht” 157 (1988), s. 467–468.

44. Paulus VI, *Constitutio apostolica de Sacramento Confirmationis Divinae consortium naturae*, 15.08.1971, „Acta Apostolicae Sedis” 63 (1971), s. 657–664; tekst polski: Paweł VI, *Konstytucja apostolska Divinae consortium naturae o sakramencie bierzmowania*, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 4 z. 1, Warszawa 1972, s. 62–77.

45. Reyes Vizcaíno P. M., *Relevancia canónica de los sacramentos y actos jurídicos realizados por sacerdotes de la Fraternidad Sacerdotal de San Pío X*, „Forum Canonicum” 10 (2015) nr 2, s. 71–98.

46. *Rituale Romanum Pauli v Pontificis Maximi iussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum atque ad normam Codicis Iuris Canonici accomodatum, ss-mi D.N. Pii Papae XII auctoritate ordinatum et auctum*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1952.

47. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio de Sacra Liturgia Sacrosanctum concilium*, 4.12.1963, „Acta Apostolicae Sedis” 56 (1964), s. 97–138; tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 48–78.

48. Soria Jiménez A., *Los principios de interpretación del motu proprio „Summorum Pontificum”*, Madrid 2014.

49. *Zadania komisji „Ecclesia Dei” przejmują Kongregacja Nauki Wiary*, „Anamnesis” 97 (2019), s. 86–87.

ks. Marek Story

<https://orcid.org/0000-0003-3637-9684>

WYŻSZA SZKOŁA PRAWA I ADMINISTRACJI RZESZOWSKA SZKOŁA WYŻSZA

Sakrament małżeństwa w dziewiętnastej księdze Dekretu biskupa Burcharda z Wormacji

Jednym z pośrednich źródeł poznania prawa kanonicznego, zwłaszcza prawa karnego są zbiory prawa specjalnego, do których oprócz sakramentarzy zaliczamy także tzw. księgi pokutne, zwane też penitencjałami¹. Są one związane przede wszystkim z tradycją Kościoła iroszkockiego oraz brytyjskiego, ale spotyka się w nich również wpływy galijskie i italskie, które zapewne przenikały do tradycji monastycznej wczesnośredniowiecznych mnichów².

Jak zauważa Peter Erdő: „dyscyplina i literatura penitencjalna są, jak widać, doskonałym wyrażeniem kultury i mentalności ludów celtyckich i germańskich, zakotwiczonych w systemie wartości, który łączył w tym samym czasie prawo, moralność i wiarę, nie będąc związany ani z separacją pomiędzy prawem a moralnością, ani z jasnym rozróżnieniem między prawem cywilnym a kościelnym”³.

Księgi pokutne miały służyć pomocą spowiednikom, zwłaszcza w zakresie nakładania pokuty. Określały zatem kary i pokuty publiczne, jakie należało nałożyć za różnego rodzaju grzechy i występki. Były przede wszystkim drobiazgowym zbiorem przepisów i zasad, jakimi winny się kierować osoby wyznaczające grzesznikowi pokutę⁴.

Księgi pokutne rozpoczynają nowy okres w historii praktyki pokutnej w Kościele. Kwestią najbardziej oryginalną w odniesieniu do praktyki pokutnej na kontynencie

¹ Por. I. Subera, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Warszawa 1977, s. 62–65.

² Por. M. Kieling, *Zasady ogólne dotyczące praktyk pokutnych na podstawie „Libri Poenitentiales”*, „Vox Patrum” 37 (2017) t. 67, s. 226; B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 2, Lublin 1973, s. 25.

³ P. Erdő, *Storia delle fonti del diritto canonico*, Venezia 2008, s. 61.

⁴ Por. E. Szaflrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985, s. 49–50.

wydaje się to, że pokuta zaczyna mieć charakter prywatny, a nie tylko publiczny. Grzechy zasadniczo zaczęto wyznawać wtedy w sposób sekretny⁵.

Ponadto pewną nowością tej praktyki pokutnej było zastosowanie precyzyjnych taryfikacji zaciągniętych win i zadośćuczynienia za nie. Pokuta sprowadzała się w świetle penitencjałów do dokładnego wypełnienia pokuty przypisanej do każdego grzechu oraz do umartwienia określonego pod względem rodzaju (post, odmówienie modlitw, leżenie krzyżem, zadawanie sobie razów, jałmużna), ilości i jakości (długość postu liczona w dniach, tygodniach, miesiącach i latach). Pewnym *novum* jest także możliwość *commutationes*, czyli możliwość zastosowania zamiennika pokuty. Zamienniki umożliwiały penitentowi zamianę wyznaczonej mu przez spowiednika pokuty na inną, lepiej dostosowaną do sytuacji życiowej pokutnika.

Celem artykułu jest wyjaśnienie kwestii prawnych związanych z sakramentem małżeństwa w świetle dziewiętnastej księgi – o pokucie – stanowiącej część Dekretu biskupa wormackiego Burcharda, któremu w XI wieku sławę przyniosła działalność kodyfikacyjna w zakresie prawa kanonicznego⁶.

1. Dekret Burcharda

Dzieło biskupa Burcharda cieszyło się w średniowieczu wielką popularnością i powagą nie tylko w Niemczech, lecz także w wielu krajach europejskich, np. we Włoszech i Galii. Obowiązywało również na terenie Polski w pierwszych wiekach istnienia Kościoła na naszych ziemiach⁷.

5 Por. P. Erdő, *Storia delle fonti del diritto canonico*, s. 61.

6 Por. E. Szaftrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, s. 55. Dekret (łac. *decretum*) biskupa Burcharda z Wormacji powstał między rokiem 1007 a 1022. Składał się z 20 różnych tematycznie ksiąg, obejmujących szerokie spectrum zagadnień. Dekret ten jest czasem tytułowany: *Decretorum Libri Viginti*, *Liber Decretorum*, *Collectarium canonum*, a także *Brocardus*. Autor niniejszego artykułu korzystał z tłumaczenia dzieła biskupa z Wormacji, które znajduje się w *Księgach pokutnych [Dekrety Burcharda, biskupa Kościoła w Wormacji, Księga dziewiętnasta: o pokucie (ok. 1008–1012)]*, w: *Księgi pokutne. Tekst łaciński, grecki i polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 367–402 (Synody i Kolekcje Praw, 5)], gdzie analizowana *Księga dziewiętnasta: o pokucie* z niewiadomego powodu została przetłumaczona i nazwana *Dekrety Burcharda, biskupa Kościoła w Wormacji*. Stąd też w przypisach, przy cytowaniu dzieła biskupa z Wormacji, używana jest forma liczby mnogiej „dekrety”, a nie liczby pojedynczej „dekret”. Por. W. Góralski, *Księga xv – „De laicis” w Dekrecie Burcharda z Wormacji*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 28 (2015), s. 59–62.

7 Por. Muszala, *Sposoby rozwiązywania małżeńskich kwestii „nieregularnych” w Kościele starożytnym i wczesnośredniowiecznym*, „Teologia i Moralność” (2018) nr 1, s. 149.

We wstępie do księgi dziewiętnastej wyjaśniona jest treść i cel jej powstania. Biskup z Wormacji pisze:

Księga nazywana jest Korektorem lub Lekarzem, bo zawiera w pełni sposób poprawy ciała i lekarstwa dla duszy, a także poucza każdego kapłana, nawet prostego, w jaki sposób przychodzić z pomocą każdemu, zakonnikowi i świeckiemu, biednemu, bogatemu, dziecku, młodzieńcowi, starcowi, umierającemu, zdrowemu, choremu, w każdym wieku i obojga płci⁸.

Ponadto już na samym początku zgodnie z penitencjałem rzymskim czytamy, że prezbiterzy powinni w ostatnim tygodniu przed rozpoczęciem m.in. Wielkiego Postu zaprosić do siebie powierzonych wiernych i „grzeszników pojednać na mocy kanonicznej władzy, wszystkie spory załagodzić, wyznaczyć pokutę wszystkim wyznającym grzechy w ten sposób, aby przed początkiem postu wszyscy spowiadający się przyjęli pokutę”⁹.

W analizowanej księdze w sposób precyzyjny zostały opisane poszczególne etapy spowiedzi¹⁰, która miała mieć charakter indywidualny i uszny¹¹. Spowiednik, przed pytaniami do penitenta i skierowanym do niego pouczeniem, był zobowiązany odmówić za niego następującą modlitwę:

Panie, Ty, który chcesz zbawienia wszystkich ludzi, aby doszli do poznania prawdy, Ty, który nie chcesz śmierci grzeszników, ale aby się nawrócili i żyli, przyjmij moją modlitwę, którą składam przed obliczem twojej łaskawości, za sługi i służebnice, którzy przychodzą po pokutę, abyś dał im ducha skruchy. Niech wyrwani z siideł diabła, które ich mocno trzymają, zwrócą się ku Tobie przez godne zadośćuczynienie¹².

⁸ *Dekrety Burcharda*, s. 367.

⁹ *Dekrety Burcharda*, s. 367.

¹⁰ Przed przystąpieniem do spowiedzi spowiednik miał obowiązek polecić petentowi, „aby odczekał trochę nim wejdzie do kościoła, albo do swojego pokoju, by się modlić. Natomiast jeśli miejsce nie jest do tego odpowiednie, niech tę modlitwę odmówi w swoim sercu” (*Dekrety Burcharda*, s. 368).

¹¹ Spowiedź uszna istniała od co najmniej V wieku w Kościele iroszkockim. Stamtąd przedostała się na kontynent.

¹² *Dekrety Burcharda*, s. 368. Księga pokutna z Merseburga, która pochodzi z północnej Italii i powstała pod koniec VIII wieku, również nakazywała odmówienie jednej z modlitw za penitenta. Oto jedna z nich: „Przyjmij, Panie, drachmę, która zginęła i znalazła się, odwróć wieczną skargę, oddaj jej radość zbawienia, odnow w jej wnętrzu ducha słodczy, powiedz jej duszy: Zbawieniem twoim ja jestem

W czasie spowiedzi należało zwrócić uwagę na to, kim jest penitent. Spowiednik miał więc uwzględnić niektóre fakty i okoliczności, takie jak: wiek, płeć, wykształcenie grzesznika oraz „jak jest dzielny, jaki kłopot go przywiódł do grzechu, jakie cierpienie go dręczy, jak długi czas trwał w przyjemnościach, jaki smutek i trud go trapią i jak odsuwa się od spraw świata”¹³.

Po odmówieniu modlitwy nad penitentem spowiednik miał obowiązek zapytać osobę przystępującą do spowiedzi o podstawowe prawdy wiary, w kogo wierzy i w jaki sposób swoją wiarę wypełnia. Miało mieć to charakter dialogu pomiędzy spowiednikiem a penitentem¹⁴.

Po takim wstępie duchowny miał życzliwie przemówić do penitenta i zachęcić go do szczerzej i dokładnej spowiedzi, zaznaczając, że wszyscy jesteśmy grzesznikami: „bracie, nie wstydź się wyznać swoich grzechów, bo i ja jestem grzesznikiem, a być może czynię gorsze rzeczy niż ty. Mówię o tym dlatego, bo grzechy są wrodzone ludzkiemu rodzajowi”¹⁵. Ponadto spowiednik miał za zadanie ukazać penitentowi, że tylko poprzez szczerą i dobrowolną spowiedź oraz przyznanie się do popełnionych grzechów uniknie kary wiecznego potępienia. Jednocześnie zwracano uwagę, że spowiednik nie tylko może, ale powinien napomnieć i pouczyć osobę przystępującą do spowiedzi.

Gdy spowiednik zauważył, że penitent jest nieśmiały lub ma trudności z przypomnieniem sobie popełnionych grzechów, miał do niego zwrócić się następującymi słowami: „być może, bracie, nie wszystko, co uczyniłeś, możesz sobie przypomnieć. Zatem ja będę cię pytał, ty zaś bacz, abyś za namową diabła, nie ważył się czegoś ukryć”¹⁶.

i pozwól jej pozostać w zagrodzie Twych owiec, aby przyjąwszy teraz, święty Ojcze na ołtarzach łaskę Sakramentu Pańskiego, ten Twój sługa zasłużył na zażywanie wiecznej radości z Twymi wiernymi” (*Księga pokutna z Merseburga* a [VIII wiek], w: *Księgi pokutne*, s. 289).

¹³ *Penitencjał zwany Bigotianum*, w: *Księgi pokutne*, s. 249. Księga ta została zredagowana na przełomie VIII i IX wieku we Francji.

¹⁴ Por. *Dekrety Burcharda*, s. 368–369.

¹⁵ *Dekrety Burcharda*, s. 369.

¹⁶ *Dekrety Burcharda*, s. 369.

2. Małżonkobójstwo

Pierwsza seria pytań kierowanych do penitenta dotyczyła grzechu zabójstwa. Spowiednik pytał: „czy zabiłeś człowieka z własnej woli, nie z konieczności, nie wroga, ale z powodu twojej żądz, aby wziąć, co jego?”¹⁷. Życie ludzkie jest bowiem jedną z najcenniejszych wartości. Prawodawca kościelny od zawsze stawał w obronie tego dobra w różnych obszarach życia społecznego, w tym również w sferze życia małżeńskiego¹⁸.

Wśród pytań dotyczących tej kategorii grzechu oprócz pytania: „czy nie zabiłeś swoich rodziców, kogoś z członków rodziny, czy też nie dopuściłeś się przypadkowego zabójstwa”, znajdowało się również zapytanie: „czy nie zabiłeś lub zamierzałeś pozbawić życia swojej małżonki”, która uważana była jako „część swojego ciała”?

Jeśli ktoś popełnił ten grzech, mógł wybrać jedną z dwóch zaproponowanych pokut. Pierwsza z nich nakazywała porzucić ten „kruchy świat”, wstąpić do klasztoru i wypełniać posłusznie postanowienia władzy zakonnej. Druga natomiast składała się z szeregu licznych nakazów i zakazów, które obejmowały różne dziedziny życia, włącznie z zakazem przyjmowania Komunii Świętej:

Odłóż broń, porzuć wszystkie doczesne zajęcia, nie jedz mięsa ani tłuszczu przez wszystkie dni swojego życia, poza dniem Zmartwychwstania Pańskiego, Pięćdziesiątnicy i Bożego Narodzenia. Pozostałe dni pokutuj o chlebie i wodzie, jedząc czasem jarzyny i kaszę. Trwaj w postach, czuwaniach, modlitwach, jałmużnie przez cały czas. Nigdy nie pij wina, miodu ani piwa, chyba, że w podanych wyżej trzech dniach. Nie bierz żony, nie miej konkubiny, nie uprawiaj nierządu, do końca życia pozostań bez nadziei na małżeństwo. Nie kąp się nigdy w łaźni, nie wsiadaj na konia, nie przedstawiaj swojej lub cudzej sprawy na zgromadzeniu. Nie zasiadaj nigdy na ucztach wesołków. W kościele oddzielony od innych chrześcijan pokornie stój za drzwiami, polecaj się modlitwie wchodzących i wychodzących. Do końca dni uważaj się za niegodnego

¹⁷ Dekrety Burcharda, s. 369. Większość pytań odnosiła się zarówno do mężczyzn, jak i kobiet, tylko niektóre wyłącznie do mężczyzn, a niektóre wyłącznie do kobiet. Takim przykładem jest np. pytanie dotyczące dokonania aborcji: „czy usunęłaś swój płód, zanim został ożywiony? Jeśli to uczyniłaś, powinnaś pokutować rok w przepisane dni. Jeśli uczyniłaś to, gdy płód otrzymał duszę, powinnaś pokutować 3 lata w przepisane dni”.

¹⁸ Por. G. Dzierżon, *Przeszkoda występku* (kan. 1090 §§ 1–2 KPK), „Ius Matrimoniale” (2006) nr 11, s. 79.

komunii świętego Ciała i Krwi Pana. W ostatnim momencie życia, jeśli przestrzegałeś rady, pozwalamy ci przyjąć wiatyk¹⁹.

Wśród kar przypisanych do tego grzechu znalazł się przede wszystkim zakaz ponownego zawarcia małżeństwa przez małżonkobójcę²⁰. Osoba, która dokonała

¹⁹ *Dekrety Burcharda*, s. 373.

²⁰ Przeszkoda występku, czyli małżonkobójstwa, na przestrzeni wieków ulegała w prawie kościelnym pewnej ewolucji. Występuje ona zarówno w kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku (*Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2 [dalej: CIC 1917]), jak i w obecnie obowiązującym z 1983 roku (*Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984 [dalej: KPK 1983]). Początkowo jej źródłem było cudzołóstwo, karane publiczną pokutą, która zabraniała zawarcia nowego małżeństwa i pożycia w już istniejącym. Potem cudzołóstwo zostało połączone z małżonkobójstwem lub z obietnicą czy usiłowaniem zawarcia małżeństwa. W XII wieku papież dodali zamach dwóch stron na życie współmałżonka, choćby nie doszło wcześniej do cudzołóstwa. Kodeks z 1917 roku wymieniał 13 przeszkód zrywających i wśród nich omawianą przeszkodę występku, która obejmowała trzy postacie: 1) popełnione podczas trwania prawnego małżeństwa cudzołóstwo i wzajemna obietnica zawarcia małżeństwa lub usiłowanie zawarcia go, choćby tylko przez związek cywilny; 2) popełnione podczas trwania prawnego małżeństwa cudzołóstwo i małżonkobójstwo dokonane przez jedną z osób, które to cudzołóstwo popełniły; 3) małżonkobójstwo dokonane przez wzajemne działanie fizyczne lub moralne mężczyzny i kobiety (kan. 1075 CIC 1917). Widzimy, że w myśl rozwiązania kodyfikacji Pio-Benedyktyńskiej przeszkoda występku mogła również zaistnieć w wyniku cudzołóstwa połączonego z obietnicą wzajemnego zawarcia związku małżeńskiego po śmierci małżonka, bądź też cudzołóstwa związanego z usiłowaniem zawarcia małżeństwa nawet cywilnego, a także cudzołóstwa złączonego z małżonkobójstwem dokonanym przez jedną ze stron. Obecny kodeks o przeszkodzie małżonkobójstwa mówi w kan. 1090. Przeszkoda ta uległa zdecydowanej zmianie w porównaniu do poprzedniego kodeksu i dotyczy jedynie sytuacji, w których ma miejsce faktyczna śmierć małżonka. Przeszkodę stanowi obecnie fakt występku, polegający na zabójstwie współmałżonka w celu zawarcia związku małżeńskiego z inną osobą. Ustawodawca mówi także, że nieważnie próbuje zawrzeć związek małżeński osoba, która zadaje śmierć współmałżonkowi własnemu lub tego, z kim chce zawrzeć umowę małżeńską. Nieważne jest również małżeństwo zawierane przez dwoje, którzy z premedytacją fizycznie lub moralnie brali udział w czynie, powodując śmierć współmałżonka któregośkolwiek z nich. Ważne jest więc, by stwierdzając o zaistnieniu tej przeszkody, wykazać intencję, że zabójstwa dokonano po to, by wziąć ślub z inną osobą. Zatem najistotniejszym elementem przeszkody nie jest sam fakt dokonania zabronionego czynu, czyli zabójstwa, lecz intencja, z jaką ten czyn popełniono. Skutki prawne, jak zauważa Ginter Dzierżon, następują jedynie wówczas, gdy czyn przestępczy został dokonany, tzn. doprowadzono do śmierci osoby, którą zamierzano zamordować. A zatem takich warunków nie spełniłoby usiłowanie popełnienia zabójstwa, zabójstwo chybione, bądź też wystąpienie zgonu w wyniku innej przyczyny, np. wskutek nieudolnego działania lekarza. Dyspozycja zawarta w paragrafie pierwszym kan. 1090 KPK 1983, w którym jest mowa o przestępstwie indywidualnym, ma więc wyraźnie charakter prewencyjny, ta natomiast, którą zamieszczono w paragrafie drugim tego kanonu, gdzie prawodawca traktuje o współudziale w przestępstwie, ewidentnie

małżonkobójstwa, miała do wyboru drogę życia zakonnego lub życia w samotności i pokutowania za swoje postępowanie poprzez post, jałmużnę oraz modlitwę. Ponadto do końca życia nie mogła nie tylko przystępować do Komunii Świętej, lecz nawet wchodzić do świątyni. Natomiast, gdy taka osoba zbliżała się do końca swojego ziemskiego życia mogła otrzymać wiatyk, czyli w najbardziej decydującym, a zarazem delikatnym momencie swojego życia, tzn. w chwili przejścia z tego świata do wieczności, a przynajmniej w bliskiej perspektywie tego momentu²¹.

Była to bardzo surowa kara, jeśli porównać ją z karą za pozbawienie życia kogoś ze swoich bliskich krewnych. W swym dekrete biskup Wormacji zaliczał do bliskich krewnych: ojca, matkę, brata, siostrę, stryja, ciotkę. Jeśli penitent dopuścił się przypadkowego zabójstwa w odniesieniu do którejś z tych osób, miał wypełnić następującą pokutę: pościć przez 40 dni o chlebie i wodzie przez siedem kolejnych lat. Ponadto w pierwszym roku po tych 40 dniach powinien powstrzymać się w ogóle od wina, miodu, sera i tłustych ryb z wyjątkiem dni świątecznych, czasu podróży, choroby oraz zaproszenia na dwór królewski, gdzie po spełnieniu określonych wymogów mógł je spożywać²². W kolejnych sześciu latach dodatkowe pokuty

ma zabarwienie represyjne. Przeszkoda ta jest pochodzenia kościelnego i ma za zadanie pomóc w zachowaniu jedności małżeństwa, wierności małżeńskiej i bezpieczeństwa małżonków. Ustaje przez bardzo rzadko udzielaną dyspensę zastrzeżoną dla Stolicy Apostolskiej, ale nigdy w wypadkach, kiedy sprawa jest publiczna. Por. G. Dzierżon, *Przeszkoda występku (kan. 1090 §§ 1–2 KPK)*, s. 80; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 115–116; W. Góralski, *Kanoniczne przeszkody małżeńskie – zarys problematyki*, „Ius Matrimoniale” (2015) nr 4, s. 36; W. Góralski, *Prawo do zawarcia małżeństwa. Perspektywa kanonisty*, „Zeszyty Naukowe KUL” (2015) nr 4, s. 28–29; J. Krajczyński, *Przeszkody małżeńskie wynikające z godności osoby*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 55 (2012) nr 3, s. 70; L. Krzyżak, *Przeszkody tytułami nieważności małżeństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” (2016) nr 4, s. 151; C. Suchocki, *Możliwości i skutki zawarcia małżeństwa mimo istnienia przeszkód w prawie kanonicznym i polskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 8 (1998), s. 344–348.

21 W starożytności terminem *viaticum* Rzymianie nazywali posiłek przyrządzany tym, którzy udawali się w podróż, lub pieniądze zabierane w drogę. Z czasem wyraz ten nabrał znaczenia religijnego. Pierwsi chrześcijanie nazywali wiatykiem wszystko, co pomagało w zbawieniu chrześcijaninowi znajdującemu się w niebezpieczeństwie śmierci, w tym przyjmowanie Najświętszej Eucharystii. Natomiast już Sobór Nicejski I z 325 roku wiatykiem nazywał Komunię Świętą udzielaną wiernym, którym zagrażało niebezpieczeństwo utraty życia. Por. R. Kaszak, *Komunia święta na sposób wiatyku*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 22 (2015), s. 107–108, <https://doi.org/10.18276/skk.2015.22-07>.

22 „Jeśli byłbyś w dalekiej podróży, w kraju wroga, na królewskim dworze albo skłoniony jakąś chorobą, wtedy wolno ci za jednego denara, albo za cenę jednego denara, albo nakarmienie trzech ubogich, wykupić post we wtorek, czwartek, sobotę, jednak w taki sposób, że używasz tylko jednego pokarmu z wyżej wymienionych, to znaczy, pijesz wino albo miód, albo słodkie piwo. Gdy wrócisz do domu, lub wyzdrowiejesz, nie możesz w żaden sposób sobie pobrażać. Po upływie roku wrócisz do kościoła, gdzie przyjmiesz pocałunek pokoju” (*Dekrety Burcharda*, s. 370).

były sukcesywnie redukowane. Natomiast w sytuacji, gdy doszło do celowego lub spowodowanego gniewem pozbawienia życia kogoś z rodziny, zabójca miał przez rok trwać na modlitwie przed drzwiami kościoła, a po upływie tego czasu mógł wejść do kościoła, zajmując jednak mało widoczne miejsce w świątyni. Po tym okresie mógł jednak przyjmować Komunię Świętą, jeśli uznano, że dotychczasowa pokuta przyniosła efekty, i – dodatkowo – aby nie „upadł w braku nadziei”. Oprócz tego pokutnik nie mógł spożywać mięsa przez wszystkie dni swego życia, był zobowiązany pościć o chlebie i wodzie codziennie do godziny dziewiątej, z wyjątkiem dni świątecznych i niedziel, ponadto powstrzymywać się od wina, miodu i piwa przez trzy dni w ciągu tygodnia. Co ciekawe, pokutujący zabójca miał do przemieszczania się używać wyłącznie własnych nóg. Jeśli chodzi o czas pokuty za umyślne zabicie kogoś ze swoich bliskich, to mógł on być skrócony lub też wydłużony w wyniku decyzji biskupa.

3. Przeszkoda węzła małżeńskiego

Dziewiętnasta księga Dekretu biskupa Burcharda mówi także, że spowiednik miał obowiązek zadać pytanie, czy penitent nie zdradził swojej żony i czy jej nie oddalił, biorąc za żonę inną kobietę. Przewidywano za to następującą pokutę: „[...] jeśli oddaliłeś swoją żonę i wzięłeś inną, przyjmij z powrotem pierwszą i pokutuj o chlebie i wodzie 40 dni przez następne 70 lat, ponieważ napisano: «co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela»²³. W odniesieniu do rozstania małżonków Dekret precyzował:

Nikomiu nie wolno oddalić swojej żony chyba, że w przypadku nierządu, to znaczy, jeśli ona sama dopuści się nierządu z innym mężczyzną, wtedy wolno ją oddalić z powodu nierządu, ale za jej życia nie można wziąć drugiej żony. Ale jeśli każde z nich pragnie pozostać w tym małżeństwie i żadne nie ogłasza drugiemu zerwania, niech pozostanie. Jeśli ogłasza zerwanie, wtedy najpierw biskup, gdy odbędą siedmioletnią pokutę, gdyby tego pragnęli, powinien ich pojednać. To samo prawo ma mąż wobec żony, jeśli on sam dopuści się cudzołóstwa, a jeśli ona chciałaby z powodu nierządu, może go opuścić, na tej samej zasadzie dotyczącej żony, która dopuściła się cudzołóstwa²⁴.

²³ Mt 19, 6.

²⁴ Dekrety Burcharda, s. 377.

Powyższy tekst potwierdza nierozzerwalność małżeństwa. Co prawda, pozwalano oddalić od siebie współmałżonka w wyniku cudzołóstwa²⁵, ale zdradzony współmałżonek nie miał możliwości ponownego zawarcia małżeństwa dopóki przy życiu pozostawała osoba, która dopuściła się zdrady²⁶. Jednocześnie zachęcano, aby strona zdradzona przebaczyła współmałżonkowi zdradę i aby nadal trwali w małżeństwie. Z pomocą w tej materii powinien za każdym razem przyjść biskup, który jest odpowiedzialny za powierzoną mu wspólnotę wiernych.

4. Zaręczyny i publiczne zaślubiny

Zgodnie ze wskazówkami księgi o pokucie biskupa Burcharda spowiednik miał w czasie spowiedzi zapytać penitenta również o to, czy nie wziął sobie za żonę kobiety, która była już zaręczona z innym mężczyzną. Pokuta za taki czyn była następująca: „Wypuść ją. Ponieważ wedle prawa nigdy nie będzie twoją żoną. Pokutuj o chlebie i wodzie przez 40 dni przez 7 kolejnych lat”²⁷.

Instytucja zaręczyn ma bardzo dawną i bogatą historię. Była ona znana już w Izraelu (Stary Testament) oraz w Grecji. Natomiast Rzymianie, którzy bardzo wysoko cenili instytucję małżeństwa, chcieli, aby przy zawieraniu związków małżeńskich zachowane było to wszystko, co w oczach ogółu uchodziło za zgodne z ogólnymi zasadami przyzwoitości. Z tego powodu ustawodawstwo rzymskie

²⁵ Cudzołóstwo, czyli niedochowanie wierności małżeńskiej, jest to obcowanie cielesne z osobą inną niż współmałżonek.

²⁶ Przeszkoda węzła małżeńskiego w prawie kanonicznym jest analogiczna do przeszkody bigamii, swoje pochodzenie zawdzięcza nie tylko prawu Bożemu naturalnemu, ale również prawu pozytywnemu. Ważny węzeł małżeński charakteryzuje się cechą nierozzerwalności. Nie ma możliwości ważnego zawarcia kolejnego małżeństwa, jeżeli poprzedni węzeł nadal istnieje i „dopóki nie stwierdzi się, zgodnie z prawem i w sposób pewny, nieważności lub rozwiązania pierwszego” (kan. 1085 § 2 KPK 1983). Przeszkoda węzła małżeńskiego jako taka obowiązuje zarówno ochrzczonych, jak i nieochrzczonych. Nie można dopuścić do tego, by wierni w dobrej czy złej wierze zawierali nowe związki, jeśli są związani poprzednim węzłem małżeństwa naturalnego lub kościelnego. Zakaz ten obowiązuje nawet przy istnieniu wątpliwości, czy poprzednie małżeństwo było zawarte ważnie (zob. kan. 1060 KPK 1983). Z tego powodu osoby pragnące zawrzeć małżeństwo są zobowiązane do udokumentowania swojego stanu wolnego. Por. D. Cicha, *Unieważnienie małżeństwa cywilnego a stwierdzenie nieważności małżeństwa w procesie kanonicznym – analiza porównawcza*, „Kościół i Prawo” (2019) nr 1, s. 139; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 104.

²⁷ *Dekrety Burcharda*, s. 378.

zawsze odróżniało instytucję zaręczyn od instytucji małżeństwa, i to nie tylko pojęciowo, czy też ze względu na ich różne skutki, ale przede wszystkim w odniesieniu do woli działających. Zaręczyny polegały na przyrzeczeniu zawarcia małżeństwa składanym przez ojców narzeczonych lub przez samych narzeczonych za przyzwoleniem ich ojców²⁸.

Sposób wyrażenia zgody zaręczynowej nie był przez prawo określony. Nie ma też w ustawodawstwie rzymskim nakazu zawierania zaręczyn przed wstąpieniem w związek małżeński, dlatego małżeństwa zawarte bez uprzednich zaręczyn były ważne. Chociaż prawo rzymskie dokładnie odróżnia instytucję zaręczyn od instytucji małżeństwa, to jednak w praktyce nieraz bywały trudności w rozróżnieniu obu tych instytucji. Przyczyniał się do tego brak przypisanej formy ich zawierania. Wprawdzie uroczyste formy zawierania małżeństw były znane Rzymianom, ale te stosowane były tylko w odniesieniu do małżeństw, przez których zawarcie małżonka przechodziła pod władzę swego męża (*matrimonium cum manu*). Obok nich zaś istniały także małżeństwa, w których małżonka nie podlegała władzy męża (*matrimonium sine manu*), i te nie miały żadnej formy zawarcia. Tu też zapewne należy widzieć przyczynę zacierania się niektórych różnic prawnych między zaręczynami i małżeństwem. Prawo normowało stosunek zaręczyn do małżeństwa (*sine manu*) w ten sposób, że poprzez akt zaręczynowy została wyrażona zgoda małżeństwa odnośnie do przyszłości, w związku z tym podczas zawierania małżeństwa nie wymagano już żadnego nowego aktu woli.

Z tego też zapewne wypływają dwie właściwości zaręczyn, które upodabniają je do małżeństwa: przynależność zaręczonego do rodziny zaręczonej i zaręczonej do rodziny zaręczonego oraz przypisywanie zaręczynom skutków prawnych na równi z małżeństwem. W związku z tym uważano za bigamię nie tylko zawarcie małżeństwa przez kogoś pozostającego w związku małżeńskim, lecz także zawarcie zaręczyn po wcześniejszych zaręczynach z inną osobą. Te właściwości przypisywano jedynie zaręczynom ważnie zawartym²⁹.

Również w historii Kościoła były okresy, kiedy to zaręczyny odgrywały bardzo ważną rolę, np. na Wschodzie łączono je z błogosławieństwem kapłana. Z czasem

²⁸ Por. A. Woroniecki, *Przeszkoda małżeńskiej przyzwoitości publicznej w rozwoju historycznym*, Łódź 1935, s. 11.

²⁹ Nie mogli zawrzeć ważnych zaręczyn: pozbawieni używania rozumu, dzieci przed ukończeniem siódmego roku życia oraz ci wszyscy, którzy nie chcieli wyrazić konsensu zaręczynowego.

stały się one również źródłem jednej z przeszkód do zawarcia małżeństwa, od której mógł dyspensować tylko papież³⁰.

Ponadto spowiednik miał także obowiązek zapytać penitenta, czy nie mieszka z kobietą, którą traktuje jak żonę bez wcześniejszych publicznych zaślubin, które miały mieć miejsce w kościele i wiązały się także z przyjęciem Bożego błogosławieństwa udzielanego z tej okazji przez kapłana. Publiczna forma ślubu pozwalała bowiem każdemu członkowi społeczności na zgłoszenie sprzeciwu, jeżeli jego zdaniem istniały okoliczności uniemożliwiające zawarcie małżeństwa. Spowiednik ponadto miał również zweryfikować, czy poślubiona kobieta otrzymała od męża posag w formie: „ziemi, majątku ruchomego, złota, srebra, służby, zwierząt, albo wedle jego możliwości, w końcu, czy to w denarze, czy wartości denara, albo wartości obola, tyle, aby była odpowiednio wyposażona”³¹. Jeśli penitent nie dopełnił powyższych zobowiązań, miał trzykrotnie przez 40 dni pokutować o chlebie i wodzie.

5. Urowadzenie

Wśród licznych pytań zadawanych w czasie spowiedzi jedno związane było z kwestią urowadzenia kobiety w celu zawarcia z nią małżeństwa. Co ciekawe, nie zakładano sytuacji odwrotnej, że to kobieta porywa mężczyznę w celu zawarcia z nim małżeństwa. Spowiednik zobowiązany był zapytać szczegółowo penitenta, w celu wyeliminowania takich niewłaściwych zachowań wśród wiernych: „czy porwałeś swoją żonę i urowadziłeś ją siłą wbrew woli jej lub rodziców, w których domu mieszkała?” Ten czyn był karany surową pokutą:

³⁰ Obecnie obowiązujące przepisy kodeksowe stanowią, że zaręczyny regulowane są wyłącznie prawem partykularnym ustanowionym przez Konferencję Episkopatu, z uwzględnieniem zwyczajów oraz prawa świeckiego. Prawodawca nie podaje formy zawarcia zaręczyn. Normy takie i zalecenia wydała Konferencja Episkopatu Polski w Instrukcji o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim z dnia 5 września 1986 roku. Rola i znaczenie instytucji zaręczyn bardzo mocno została podkreślona w 2016 roku przez papieża Franciszka w adhortacji *Amoris laetitia*. Por. W. Abraham, *Formy zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym*, Lwów 1913, s. 77–79; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 49–51; J. Gręźlikowski, *Kanoniczne i duszpasterskie znaczenie instytucji zaręczyn*, „Teologia i Człowiek” (2017) nr 1, s. 128.

³¹ *Dekrety Burcharda*, s. 378.

Jeśli to uczyniłeś, nie powinieneś jej mieć za żonę, wedle powagi kanonów, które zabraniają ci wziąć kiedykolwiek za żonę inną. Jeśli ona nie zgadzała się na to uprowadzenie, może mieć możliwość małżeństwa w Panu. Ty zaś pokutuj 40 dni o chlebie i wodzie przez 7 lat, bo prawne małżeństwa ustanowione są z nakazu Boga i z dwóch ciał z Jego rozkazu staje się jedno, a ponieważ nie powinno zaistnieć prawne małżeństwo bez zgody obojga u rodziców, ty, który sprzeniewierzyłeś się temu postanowieniu, pozostaniesz bez nadziei na małżeństwo³².

Uprowadzenie kobiety zawsze stanowiło w Kościele przeszkodę zrywającą, było ono karane, ale nie wszędzie powodowało nieważność małżeństwa z uprowadzoną. Podstawą unormowania tej kwestii, tzn. uprowadzenia lub zatrzymania przemocą kobiety, jest m.in. godność osoby ludzkiej oraz prawo kobiety do swobodnego wyboru małżonka. Porwanie jest bowiem przejawem bezprawnego zachowania, które cechuje się użyciem przymusu do zabrania osoby, a następnie wykorzystania jej w celu osiągnięcia określonego celu³³.

³² *Dekrety Burcharda*, s. 378.

³³ Sobór Trydencki uznał uprowadzenie już nie za przejaw przymusu, jak dotąd, lecz za osobną przeszkodę powodującą nieważność małżeństwa. Kodeks z 1917 roku utrzymał tę przeszkodę, a obecnie obowiązujący zmienił brzmienie przepisu dotyczącego samej przeszkody uprowadzenia, nie zmieniając jej treści. Zrywająca przeszkoda uprowadzenia zachodzi wówczas, gdy mężczyzna „porywa” lub zatrzymuje kobietę w celu zawarcia z nią małżeństwa również wtedy, gdy dokonał tego z wykorzystaniem przemocy moralnej (groźba, szantaż, podstęp itp.), chyba że później ta kobieta, już uwolniona od porywacza, znajduje się na wolności i sama pragnie zawrzeć z nim małżeństwo (zob. kan. 1089 KPK 1983). Przeszkoda zachodzi także wówczas, kiedy użyta przemoc nie wywołała u uprowadzonej lub przetrzymywanej bojaźni albo kiedy kobieta, np. narzeczona, godziła się na zawarcie małżeństwa, a sprzeciwiała uprowadzeniu i zatrzymaniu. Istotne jest to, że przeszkodę małżeńską rodzi tylko takie uprowadzenie lub zatrzymanie, które zostało podjęte z zamiarem zawarcia małżeństwa z uprowadzoną lub zatrzymaną; gdyby akty te zostały dokonane w innych celach, np. lubieżnym czy wymuszenia okupu, przeszkoda nie miałaby miejsca. Przeszkoda ta ma pochodzenie kościelne. Ordynariusz miejsca może udzielić dyspensy od przeszkody uprowadzenia tylko wtedy, gdy ma pewność moralną co do swobodnej i niezależnej decyzji kobiety uprowadzonej lub zatrzymanej. Dyspensa w przypadku uprowadzenia zachodzi praktycznie tylko w niebezpieczeństwie śmierci, gdy uprowadzona nie została uwolniona od uprowadzającego i ściśle w takich okolicznościach podjęła decyzję o jego poślubieniu. Por. P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 114; J. Krajczyński, *Przeszkody małżeńskie wynikające z godności osoby*, s. 67; F. Lempa, *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele Katolickim*, Białystok 2013, s. 193–194; A. Sarmiento, *Małżeństwo chrześcijańskie*, Kraków 2002, s. 213.

6. Pokrewieństwo i powinowactwo

W czasie dialogu podczas spowiedzi spowiednik miał też wykluczyć ewentualne pokrewieństwo i powinowactwo między osobami, które zawarły małżeństwo: „czy wzięłeś za żonę twoją krewną lub tę, która była żoną krewnego?” Wedle biskupa Burcharda penitentowi, który się tego dopuścił, nakazywano: „Powinieneś oddalić się od niej i pokutować w zależności od pokrewieństwa, ponieważ święci Ojcowie i ich statuty nie pobłazniają nieczystym związkom, a nie określają stopnia pokrewieństwa. Postanawiają, że żadnemu chrześcijaninowi nie wolno wziąć za żonę żadnej krewnej, aż do czasu, gdy trwa pamięć o danym pokoleniu. Św. Grzegorz mówi: «Jeśli ktoś bierze za żonę krewną albo tę, która była żoną krewnego, niech będzie wyklęty»”³⁴.

W konsekwencji, w świetle analizowanej księgi o pokucie ten, kto zawarł małżeństwo z osobą krewną lub powinowatą, powinien nie tylko oddalić taką osobę od siebie, ale również pokutować. Pokuta w tej sytuacji była uzależniona od stopnia pokrewieństwa. Analizowany dokument nie określał natomiast precyzyjnie stopnia pokrewieństwa, który czynił małżeństwo nieważnym, i obliżował do pokuty; podobnie było w przypadku powinowactwa.

Należy podkreślić, że przeszkoda pokrewieństwa jest jedną z najstarszych przeszkód małżeńskich, zarówno w prawie kanonicznym, jak i w innych porządkach prawnych. Ma ona swoje źródło we wspólnocie krwi, czyli w bezpośrednim lub pośrednim pochodzeniu od wspólnego przodka. Zakazy zawierania małżeństwa pomiędzy osobami spokrewnionymi w określonym stopniu zawarte są w różnych księgach Starego i Nowego Testamentu, można je odnaleźć także w zbiorach prawa babilońskiego, greckiego czy rzymskiego. Przeszkoda powinowactwa, podobnie jak pokrewieństwa, ma długą historię i ma swoje źródło w więzi, która powstaje pomiędzy małżonkiem a rodziną współmałżonka. Kościół, szanując poczucie przyzwoitości, miał wzgląd na moralność i ochronę świętości węzła małżeńskiego. W Kościele początkowo – za prawem rzymskim – przyjmowano przeszkodę powinowactwa tylko w linii prostej. W IV wieku przyjęto także przeszkodę powinowactwa w linii bocznej, z czasem aż do 7 stopnia³⁵.

³⁴ *Dekrety Burcharda*, s. 378–379.

³⁵ W obecnym kodeksie analizowana przeszkoda została uregulowana w kan. 1091. Zgodnie z nim przeszkoda pokrewieństwa czyni nieważnym małżeństwo między wszystkimi wstępnymi i zstępnymi w linii prostej, zarówno prawnego pochodzenia, jak i naturalnymi. W linii bocznej nieważne jest małżeństwo do czwartego stopnia włącznie. Pokrewieństwo w trzecim i czwartym stopniu linii bocznej

7. Zdrada małżeńska

W księdze o pokucie biskupa Burcharda padają też pytania dotyczące ewentualnej zdrady małżeńskiej. Odnotowano między innymi następujące pytania i pokuty:

- a) o zdradę ze szwagierką: „Jeśli tak, nie masz żadnej z nich. Jeśli twoja żona nie była świadoma zbrodni, a nie chce się powstrzymywać, może poślubić w Panu, kogo chce. Ty i cudzołożnica pozostajecie bez nadziei na małżeństwo i do końca życia czynicie pokutę wedle wskazań kapłana”³⁶.
- b) o zdradę z pasierbicą: „Jeśli to uczyniłeś, nie możesz mieć ani matki, ani córki, nie możesz wziąć żony, ani ona męża, ale powinniście pokutować aż do śmierci. A twoja żona, jeśli po tym, gdy się dowiedziała, że dopuściłeś się nierządu z jej córką, nie żyła już z tobą, może zaślubić kogoś w Panu, jeśli zechce”³⁷.
- c) o zdradę z macochą: „Jeśli to uczyniłeś, ani ty, ani ona nie możecie zawrzeć innego małżeństwa. A twój ojciec, gdyby chciał, może wziąć za żonę inną kobietę”³⁸.

W czasie spowiedzi spowiednik miał także obowiązek ustalić, czy penitent nie dopuszczał się zdrady z narzeczoną swojego syna, która później zawarła z nim małżeństwo. W takim przypadku należało pokutować „aż do śmierci i pozostawać

ma pochodzenie czysto kościelne. Nie udziela się nigdy dyspensy na zawarcie małżeństwa: gdy zachodzi pewna przeszkoda pokrewieństwa w linii prostej i w drugim stopniu linii bocznej, oraz wtedy, gdy istnieje wątpliwość, czy strony są spokrewnione w jakimś stopniu w linii prostej lub w drugim stopniu linii bocznej (kan. 1091 § 4 KPK 1983). Obecnie przeszkoda zrywająca powinowactwa, powstająca z ważnego małżeństwa, nawet niedopełnionego (kan. 109 § 1 KPK 1983), obejmuje tylko wszystkie stopnie linii prostej (kan. 1092). Zachodzi ona między ojczymem a pasierbicą, macochą a pasierbem, teściem a synową, teściową a zięciem. Przeszkoda ta jest ustanowienia kościelnego, co oznacza, że można od niej dyspensować i ustaje ona wyłącznie przez dyspensę (nie ustaje przez śmierć jednej ze stron; gdy natomiast stwierdzono nieważność małżeństwa, przeszkoda powinowactwa była pozorna, nie istniała od początku). Por. P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 121; H. Stawniak, *Przeszkody małżeńskie wynikające z węzła etyczno-prawnego*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3, s. 23; M. Woźnicki, *Ewolucja przeszkód pokrewieństw i powinowactwa w prawie kanonicznym i świeckim – od prawa biblijnego i rzymskiego do początków XX wieku*, „Studia Elbląskie” 27 (2016), s. 195–205; M. Woźnicki, *Przeszkoda pokrewieństwa w prawie kanonicznym i polskim prawie rodzinnym*, w: *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, red. I. Jaroszevska, G. Ćwikliński, Olsztyn 2017, s. 138–141.

³⁶ Dekrety Burcharda, s. 386.

³⁷ Dekrety Burcharda, s. 386.

³⁸ Dekrety Burcharda, s. 386.

bez nadziei na małżeństwo”³⁹. Penitent był także pytany, czy nie namawiał swojej żony do zdrady z innym mężczyzną, chociaż ona tego nie chciała i było to wbrew jej woli. Jeśli się tego dopuścił miał pokutować do końca swojego życia, z czego o chlebie i wodzie 40 dni przez 7 lat⁴⁰.

W powyższych rozstrzygnięciach pojawia się dożywotnia kara ekskomunikacji za zdradę małżeńską z zakazem ponownego zawarcia małżeństwa; podobna sankcja dotyka współuczestnictwa w zdradzie małżeńskiej. Natomiast kara ta nie dotyczyła zdradzonej kobiety lub zdradzonego mężczyzny; jako skrzywdzeni uważani byli za niewinnych i mogli powtórnie zawrzeć małżeństwo.

Należy podkreślić, że w obecnym prawie kościelnym zdrada sama w sobie nie powoduje stwierdzenia nieważności małżeństwa sakramentalnego, chociaż jest często traktowana przez strony jako bardzo poważny argument i w pewnych okolicznościach może przyczynić się do stwierdzenia nieważności tego sakramentu⁴¹.

8. Wnioski

Celem artykułu było wyjaśnienie kwestii prawnych związanych z sakramentem małżeństwa w świetle dziewiętnastej księgi – o pokucie – stanowiącej część Dekretu biskupa Burcharda.

Biskup z Wormacji w swoim dziele, które pierwotnie miało być skierowane tylko do duchowieństwa jemu podległego, a później stało się znane w całej Europie, podejmuje liczne tematy związane z sakramentem małżeństwa, jednocześnie stając na jego straży i otaczając go ochroną prawną. W swoim nauczaniu i kierowaniu diecezją nie tylko broni nierozzerwalności małżeństwa, lecz także wykazuje głęboką troskę o właściwe przygotowanie przez narzeczonych do jego zawarcia.

Zauważa bowiem szerzący się upadek obyczajów, chociażby w kwestii wierności małżeńskiej, a przede wszystkim problemy z dyscypliną prawno-moralną u wiernych, którzy nie zawsze przestrzegali przykazań Bożych oraz przepisów ustanowionych przez władzę kościelną.

³⁹ *Dekrety Burcharda*, s. 386.

⁴⁰ Por. *Dekrety Burcharda*, s. 387.

⁴¹ Por. K. Leonowicz, *Niedopuszczalność rozwodów w prawie kanonicznym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” (2015) nr 2, s. 145–146.

Biskup Burchard zobowiązywał duszpasterzy, aby w czasie spowiedzi czuwali i zwracali uwagę na sprawę nierozzerwalności małżeństwa, z którą wierni mieli coraz większy problem: zdarzały się bowiem przypadki wielożeństwa, czy nawet małżonkobójstwa w celu zawarcia nowego związku małżeńskiego. Biskup wormacki nie tylko zauważa w powierzonej mu wspólnotie wiernych niewłaściwe zachowania seksualne z członkami własnej rodziny (współżycie ze szwagierką lub macochą), czy też namawianie współmałżonka do zdrady, ale poprzez nałożenie surowych kar za takie postępowanie stara się wyeliminować powyższe postawy.

W czasie spowiedzi duszpasterze mieli także wykluczyć istnienie ewentualnych przeszkód do zawarcia małżeństwa, które powodowałyby w konsekwencji jego nieważność. Wśród nich wyróżniano chociażby przeszkodę pokrewieństwa, powinowactwa, czy też uprowadzenia kobiety w celu zawarcia z nią związku małżeńskiego.

W księdze o pokucie biskupa z Wormacji dość szczegółowo została także omówiona kwestia zaręczyn, która w starożytności odgrywała bardzo ważną rolę, co nie raz powodowało trudności w rozróżnieniu tej instytucji od instytucji małżeństwa. Należy podkreślić, że Kościół na przestrzeni wieków co prawda nie uzależniał małżeństwa od zaręczyn, jednakże przypisywał im wielkie znaczenie wychowawcze. Uważano, że przez zaręczyny narzeczeni mają szczególną okazję poznać się i przygotować do sakramentu małżeństwa. Dlatego Kościół dążył, aby zawierano zaręczyny publicznie, wobec świadków, przez wręczenie pierścionka lub przez pocałunek, albo też przez ogłaszanie zaręczyn w kościele.

Omawiany dokument, jak i pozostałe penitencjały Kościoła zachodniego próbowały rozwiązywać podniesione problemy poprzez nakładanie na osoby dopuszczające się takich czynów bardzo surowych pokut, niekiedy mających charakter zakazów lub nakazów dożywotnich. Jednocześnie należy podkreślić, że był to wyraz troski o ustanowiony przez Chrystusa sakrament, odpowiedzialności zań i jego obrony przed nadużyciami, które mogły się zdarzyć wśród ówczesnych chrześcijan.

Konkludując, należy podkreślić, że w przeciwieństwie do jasnej wykładni odnośnie do sakramentu małżeństwa zawartego w dziele biskupa Bucharda, w ostatnich czasach zdaje się być przez wielu marginalizowana zasada nierozzerwalności małżeństwa, ustanowiona nie z zamysłu człowieka, lecz z woli samego Boga, wyrażona w słowach wypowiedzianych przez Chrystusa wobec faryzeuszy: „co więc Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela” (Mk 10, 9; Mt 19, 6).

ABSTRACT

The sacrament of marriage in Book XIX of the Decree of Bishop Burchard of Worms

Handbooks of penance created in the late ancient Christianity period and early Medieval times are proofs of a forming penance practice in the Church. The aim of this article is to show inappropriate practices related to entering into and fulfilling the sacrament of marriage, in the light of the Decree of Bishop Burchard of Worms who was known for the codification of the canon law. These practices caused significant penalties for those who committed them – penances requiring appropriate atonement which were often difficult to fulfill.

The bishop of Worms who noticed an increasing breakdown of morality in regards to marital fidelity, obliged confessors to be vigilant during the sacrament of confession and point out the indissolubility of marriage, which deteriorated at the time – there were cases of plural marriage or even murder of the spouse in order to enter into another marriage. Through penance, priests were also obliged to help eliminate inappropriate sexual practices with members of families (sexual intercourses with sister in law or stepmother) or such acts as encouraging the spouse to cheat.

During the sacrament of confession, priests also referred to impediments to marriage which included consanguinity, affinity or abduction of the woman in order to enter into marriage with her. They also highlighted the importance of engagement as an important period leading to marriage.

Keywords: sacrament, marriage, minister of the sacrament, penance, handbook of penance, declaration of invalidity

ABSTRAKT

Sakrament małżeństwa w dziewiętnastej księdze Dekretu biskupa Burcharda z Wormacji

Księgi pokutne, które powstały w epoce późnej starożytności chrześcijańskiej i wczesnego średniowiecza, są świadectwem kształtowania się praktyki pokutnej w Kościele. Celem artykułu jest ukazanie w świetle dziewiętnastej księgi Dekretu biskupa wormackiego Burcharda niewłaściwych zachowań godzących w sakrament małżeństwa, które powodowały obciążenie winnych dotkliwymi karami – pokutami wymagającymi odpowiedniego za-dośćuczynienia, często trudnego do realizacji.

Biskup z Wormacji, dostrzegając szerzący się upadek obyczajów w kwestii wierności małżeńskiej, zobowiązał spowiedników, aby w czasie spowiedzi zwracali uwagę na sprawę nierozzerwalności małżeństwa – zdarzały się bowiem przypadki wielożeństwa, czy nawet małżonkobójstwa w celu zawarcia nowego związku. Duszpasterze mieli także dążyć do tego, by poprzez pokutę wyeliminować niewłaściwe zachowania seksualne penitentów z członkami rodzin (współżycie ze szwagierką lub macochą), czy też namawianie współmałżonka do zdrady.

W czasie sprawowania sakramentu pokuty odnoszono się ponadto do zagadnień związanych z przeszkodami do zawarcia małżeństwa, do których zaliczano chociażby przeszkodę pokrewieństwa, powinowactwa, czy też uprowadzenia kobiety w celu zawarcia z nią związku małżeńskiego oraz podkreślano znaczenie zaręczyn jako ważnego etapu do zawarcia małżeństwa.

Słowa kluczowe: sakrament, małżeństwo, szafarz sakramentu, pokuta, księga pokutna, stwierdzenie nieważności

BIBLIOGRAFIA

1. Abraham W., *Formy zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym*, Lwów 1913.
2. Cicha D., *Unieważnienie małżeństwa cywilnego a stwierdzenie nieważności małżeństwa w procesie kanonicznym – analiza porównawcza*, „Kościół i Prawo” 8 (2019) nr 1, s. 135–156.
3. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984.
4. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–593.
5. *Dekrety Burcharda, biskupa Kościoła w Wormacji, Księga dziewiętnasta o pokucie (ok. 1008–1012)*, w: *Księgi pokutne. Tekst łaciński, grecki i polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 367–402 (Synody i Kolekcje Praw, 5).
6. Dzierżon G., *Przeszkoda występku (kan. 1090 §§ 1–2 KPK)*, „Ius Matrimoniale” 11 (2006), s. 79–89.
7. Erdő P., *Storia delle fonti del diritto canonico*, Venezia 2008.
8. Gajda P., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000.
9. Góralski W., *Kanoniczne przeszkody małżeńskie – zarys problematyki*, „Ius Matrimoniale” 26 (2015) nr 4, s. 29–52.

10. Góralski W., „Księga xv – *De laicis*” w Dekrecie Burcharda z Wormacji, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” 28 (2015), s. 59–78.
11. Góralski W., *Prawo do zawarcia małżeństwa. Perspektywa kanonisty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59 (2015) nr 4, s. 23–38.
12. Gręźlikowski J., *Kanoniczne i duszpasterskie znaczenie instytucji zaręczyn*, „Teologia i Człowiek” 37 (2017) nr 1, s. 123–143.
13. Kaszak R., *Komunia święta na sposób wiatyku*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzezkie” 22 (2015), s. 107–114, <https://doi.org/10.18276/skk.2015.22-07>.
14. Kieling M., *Zasady ogólne dotyczące praktyk pokutnych na podstawie „Libri Poenitentiales”*, „Vox Patrum” 37 (2017) t. 67, s. 225–240.
15. Krajczyński J., *Przeszkody małżeńskie wynikające z godności osoby*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 55 (2012) nr 3, s. 53–72.
16. Krzyżak L., *Przeszkody tytułami nieważności małżeństwa*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” (2016) nr 4, s.149–153.
17. *Księga pokutna z Merseburga a (VIII wiek)*, w: *Księgi pokutne. Tekst łaciński, grecki i polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 285–305 (Synody i Kolekcje Praw, 5).
18. Kumor B., *Historia Kościoła*, cz. 2, Lublin 1973.
19. Lempa F., *Kompetencje, uprawnienia i obowiązki w Kościele Katolickim*, Białystok 2013.
20. Leonowicz K., *Niedopuszczalność rozwodów w prawie kanonicznym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” (2015) nr 2, s. 142–147.
21. Muszala A., *Sposoby rozwiązywania małżeńskich kwestii „nieregularnych” w Kościele starożytnym i wczesnośredniowiecznym*, „Teologia i Moralność” 13 (2018) nr 1 (23), s. 141–151.
22. *Penitencjał zwany Bigotianum*, w: *Księgi pokutne. Tekst łaciński, grecki i polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 249–259 (Synody i Kolekcje Praw, 5).
23. Sarmiento A., *Małżeństwo chrześcijańskie. Podręcznik teologii i małżeństwa i rodziny*, Kraków 2002.
24. Stawniak H., *Przeszkody małżeńskie wynikające z węzła etyczno-prawnego*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3, s. 19–33.
25. Subera I., *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Warszawa 1977.
26. Suchocki C., *Możliwości i skutki zawarcia małżeństwa mimo istnienia przeszkód w prawie kanonicznym i polskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 8 (1998), s. 343–357.
27. Szałafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985.

28. Woroniecki A., *Przeszkoda małżeńskiej przyzwoitości publicznej w rozwoju historycznym*, Łódź 1935.
29. Woźnicki M., *Ewolucja przeszkód pokrewieństw i powinowactwa w prawie kanonicznym i świeckim – od prawa biblijnego i rzymskiego do początków XX wieku*, „Studia Elbląskie” 27 (2016), s. 191–210.
30. Woźnicki M., *Przeszkoda pokrewieństwa w prawie kanonicznym i polskim prawie rodzinnym*, w: *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, red. I. Jaroszevska, G. Ćwikliński, Olsztyn 2017, s. 138–151.

Znaczenie dopełnienia małżeństwa naturalnego, czyli (jeszcze) niesakramentalnego

Zgodnie z kan. 1055 kodeksu prawa kanonicznego¹ każde prawdziwe małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi jest sakramentem. Każde zatem prawdziwe małżeństwo, w którym jedna lub obie strony są nieochrzczone będzie w sensie ścisłym „małżeństwem niesakramentalnym”. Ponieważ w historii Magisterium Kościoła i w konkretnych decyzjach dotyczących konkretnych spraw małżeńskich zdecydowanie dominuje problem sakramentalnego dopełnienia małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi oraz jego konsekwencji prawnych, problem dopełnienia małżeństwa niesakramentalnego nie był zasadniczo przedmiotem większego zainteresowania. Powodem jest zapewne fakt, że owo dopełnienie nie skutkuje tym, co proklamuje norma kanonu 1141², mająca wielowiekową tradycję i potwierdzenie także we współczesnym Magisterium³.

1 Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 [dalej: KPK 1983].

2 „Małżeństwo zawarte i dopełnione (*ratum et consummatum*) nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci (kan. 1141 KPK 1983).

3 Jan Paweł II w swoim przemówieniu do członków Trybunału Roty Rzymskiej z 2000 roku, w którym przytacza wypowiedzi swoich poprzedników, stwierdza, konkludując, że „nauczanie, że władza papieska nie rozciąga się na sakramentalne małżeństwa zawarte i dopełnione (*ratione et consummati*) głoszone jest przez Magisterium Kościoła jako nauka, którą należy uznać za ostateczną (*de tenore definitivamente*), nawet jeśli nie została ona sformułowana w sposób uroczysty poprzez akt definiujący (*in atto definitorio*)” (Ioannes Paulus PP. II, *Ad Romanae Rotae iudices et administratos*, 21.01.2000, „Acta Apostolicae Sedis” 92 [2000], s. 355).

Ów mniejszy brak zainteresowania wynika również z faktu, że małżeństwo *non ratum* może być rozwiązane, w zależności od przypadku, albo na mocy różnych wariantów przywileju Pawłowego, albo przez biskupa Rzymu na mocy przywileju wiary. Można natrafić także na pogląd, że sformułowanie kanonu 1142 KPK 1983⁴, które przewiduje (podobnie jak w kodeksie z 1917 roku⁵) rozwiązanie przez papieża małżeństwa niedopełnionego pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą, jest nieadekwatne. Według tego poglądu niepotrzebny jest tam zapis o niedopełnieniu małżeństwa niesakramentalnego, skoro papież i tak może je rozwiązać na mocy przywileju wiary⁶. Dla niektórych zatem nie istnieje w ogóle pojęcie *dopełnienia* małżeństwa niesakramentalnego. Kanon 1142 KPK 1983 nie traktowałby w tej perspektywie o jednorodnym problemie rozwiązania przez papieża małżeństwa niedopełnionego, ale raczej o szeroko rozumianej jego władzy rozwiązania różnych wariantów małżeństw, które nie są *ratum et consummatum*.

Brak istotnego znaczenia dopełnienia w małżeństwie *non ratum* zdaje się potwierdzać wybitny kanonista hiszpański Javier Hervada, pisząc, że „prawna kategoria małżeństwa dopełnionego nie jest możliwa do zastosowania w odniesieniu do małżeństwa niesakramentalnego. Bez sakramentalności aktualnej akt małżeński jest prawnie nieistotny w odniesieniu do prawnej skuteczności węzła...”⁷. W odniesieniu do kategorii *małżeństwa dopełnionego* oraz *dopełnienia* podkreśla, że mogą one być stosowane wyłącznie do małżeństwa-sakramentu, natomiast w odniesieniu do małżeństwa niesakramentalnego może być zastosowana jedynie kategoria *małżeństwa niedopełnionego* bez względu na to, czy miał w nim miejsce akt małżeński⁸.

4 „Niedopełnione małżeństwo między ochrzczoneymi lub między stroną ochrzczoneą i stroną nieochrzczoneą może być ze słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego, na prośbę obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się sprzeciwiała” (kan. 1142 KPK 1983).

5 „Matrimonium non consummatum inter baptizatos vel inter partem baptizatam et partem non baptizatam, dissolvitur tum ipso iure per sollemnem professionem religiosam, tum per dispensationem a Sede Apostolica ex iusta causa concessam, utraque parte rogante vel alterutra, etsi altera sit invita” (*Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1940, can. 1119 [dalej: CIC 1917]).

6 Por. C. Seco Caro, *El texto y el contexto del canon 1142 del nuevo Código de Derecho Canónico*, „Revista Española de Derecho Canónico” 40 (1984) nr 115, s. 35.

7 J. Hervada, *El derecho del Pueblo de Dios*, w: *Una caro. Escritos sobre el matrimonio*, Pamplona 2000, s. 244.

8 Por. J. Hervada, *El derecho del Pueblo de Dios*, s. 244.

Skoro jednak przepis kan. 1142 KPK 1983 mówi o niedopełnionym małżeństwie pomiędzy stronami ochrzczonej i nieochrzczonej, zdaje się wprowadzać tym samym, przynajmniej pośrednio, kategorię małżeństwa niesakramentalnego (pomiędzy stroną ochrzczonej i nieochrzczonej) dopełnionego, które nie mieści się w zakresie zastosowania normy. Inaczej mówiąc, małżeństwo niesakramentalne dopełnione można rozwiązać wyłącznie na mocy przywileju wiary, nie zaś na mocy kan. 1142 KPK 1983. Ma to swoje konsekwencje dotyczące zarówno różnic w powodach, dla których małżeństwo może zostać rozwiązane, jak i dykasterii, która się będzie zajmować tym rozwiązaniem oraz oczywiście procedury przewidzianej dla danego typu rozwiązania małżeństwa⁹.

W tej perspektywie podejmiemy w niniejszym artykule próbę ustalenia przede wszystkim antropologicznego znaczenia dopełnienia w małżeństwie naturalnym i odpowiedzi na pytanie, czy prawodawca był nieprecyzyjny, umieszczając pośrednio owo dopełnienie (a właściwie jego brak) w treści kan. 1142 KPK 1983.

1. Uwagi metodologiczne

W realizacji tego celu posłużę się treścią katechez Jana Pawła II, znaną powszechnie jako „teologia ciała”. Można na jej podstawie wyprowadzić wniosek, że z antropologicznego punktu widzenia struktura małżeństwa naturalnego i sakramentalnego jest taka sama. Nie da się zatem zrozumieć sakramentalności małżeństwa bez analizy jego wymiaru naturalnego. Tenże wymiar naturalny jest bowiem „od początku” przewidziany przez Boga jako nośnik tejże sakramentalności.

Jeśli małżonkowie są ochrzczeni, węzeł, który ich łączy, będzie zawsze sakramentalny¹⁰, ponieważ sam w sobie – jako naturalny – ma „od początku” konkretne znaczenie, czyli *significatio*, która pomiędzy nupturientami ochrzczonej staje się sakramentalna.

Jeśli tak jest, to metodologicznie uzasadniony będzie również odwrotny kierunek analizy, a więc nie tylko od wymiaru naturalnego do wymiaru sakramentalnego, ale i od wymiaru sakramentalnego do naturalnego. Jan Paweł II w swojej *teologii*

⁹ Traktuję o tym problemie w: A. Wójcik, *Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Analecta Cracoviensia” 44 (2012), s. 307–319.

¹⁰ „Z tej racji między ochrzczonej nie może istnieć ważna umowa małżeńska, który tym samym nie byłaby sakramentem” (kan. 1055 § 2 KPK).

ciała wskazuje na *analogiczny* związek pomiędzy relacją mąż–żona a Chrystus–Kościół, twierdząc, że „analogia ta działa, jak widać, w obu kierunkach. Jeśli z jednej strony pozwala nam bliżej zrozumieć istotę związku Chrystusa z Kościołem, to równocześnie pozwala też głębiej wniknąć w istotę tego małżeństwa, do jakiego powołani są chrześcijanie”¹¹. Trzeba podkreślić, że owa istota jest w analizach papieża po prostu *matżeńska*, a nie eksklusywnie *chrześcijańska*. Zarówno charakterystyka naturalna, jak i chrześcijańska tejsze istoty opisują jedną i tę samą rzeczywistość, wzajemnie się tłumacząc. Tak będzie zatem również – z punktu widzenia metodologicznego – z dopełnieniem małżeństwa niesakramentalnego i dopełnieniem sakramentalnym. Kanonistyczna i teologiczna analiza tego ostatniego może posłużyć do odpowiedzi na pytanie o znaczenie aktu małżeńskiego i tym samym dopełnienia każdego małżeństwa.

Jan Paweł II, odwołując się do tekstu biblijnego, używa w odniesieniu zarówno do małżeństwa jako takiego, jak i od aktu małżeńskiego pojęcia „jedno ciało”. Ów paralelizm jest obecny w wielu miejscach papieskich rozważań komentujących tekst Księgi Rodzaju 2, 24 oraz Ewangelii św. Mateusza 10, 6–8. Stanie się „jednym ciałem” oznacza zarówno stanie się małżeństwem – które można, używając języka kanonistycznego, nazwać małżeńskim węzłem – jak i sam akt małżeński. Poszukując znaczenia owego aktu, a więc dopełnienia małżeństwa, należy zatem poszukiwać znaczenia węzła małżeńskiego. Obie rzeczywistości będą wzajemnie siebie tłumaczyć. W obu kluczowe jest zatem odnalezienie znaczenia ciała w jego relacyjnym wymiarze męskości i kobiecości. Ważnym metodologicznym aspektem jest również możliwość korzystania z antropologicznych analiz tekstów opisujących sytuację człowieka – kobiety i mężczyzny – przed grzechem, czyli w stanie pierwotnej niewinności. Mimo zasadniczej zmiany, jaka dokonała się wraz z grzechem, metodologicznie poprawne i adekwatne będzie stosowanie wniosków z tych analiz do człowieka „historycznego”¹².

¹¹ Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*, Città del Vaticano 1986, s. 348–349.

¹² Papież pisze: „Kiedy Chrystus, odwołując się do «początku», skierowuje swoich rozmówców do słów zapisanych w Rdz 2, 24, każe im poniekąd przekroczyć tę granicę, która przebiega w obrębie «jahwistycznego» tekstu pomiędzy pierwszą i drugą sytuacją człowieka w Księdze Rodzaju. Nie akceptuje tego, na co – «przez wzgląd na zatwardziałość serc» – zezwolił Mojżesz, i odwołuje się do słów pierwszego Bożego ustanowienia, które w tym kontekście związane jest wyraźnie ze stanem pierwotnej niewinności człowieka. Znaczy to, iż owo ustanowienie nie straciło swej mocy wiążącej, chociaż człowiek utracił pierwotną niewinność. Odpowiedź Chrystusa jest stanowcza i jednoznaczna. Wobec tego musimy wyciągnąć z niej wnioski, które posiadają zasadnicze znaczenie nie tylko dla etyki – wnioski

2. Kluczowe pojęcia w teologii ciała charakteryzujące akt małżeński

2.1. „Poznanie”

Jan Paweł II odwołuje się do tekstu Księgi Rodzaju 4, 1 („Mężczyzna zbliżył się do swej żony Ewy, a ona poczęła i urodziła Kaina...”) i przypomina oryginalne, literalne znaczenie czasownika tłumaczonego w najnowszej wersji Biblii Tysiąclecia jako „zbliżył się”. Znaczeniem tym jest „poznać”. Abstrahując od ściśle filologicznego kontekstu znaczeniowego tego czasownika, papież stwierdza, że termin ten wprowadza współzycie małżeńskie w wymiar właściwy dla osób. Mamy tutaj do czynienia bowiem z ludzką intencjonalnością, ponieważ każde ludzkie poznanie łączy się z nią konstytutywnie. W ramach tego intencjonalnego spotkania kobieta i mężczyzna „w szczególnie sposób «doświadczają sensu swojego ciała»”¹³.

Termin „poznać” zawiera w sobie w papieskich analizach: aspekt uświadomienia sobie czegoś, czyli odwołuje się do samoświadomości człowieka; aspekt chcenia czegoś, czyli odwołuje się do wolnego samostanowienia człowieka; oraz aspekt doświadczenia, czyli przeżycia czegoś. Wszystkie te aspekty łączą się ściśle razem. Jan Paweł II umiejscawia owo „poznanie” na tej samej linii, na której wcześniej umieszcza doświadczanie przez człowieka pierwotnej samotności (przed stworzeniem kobiety), wyrażające się w poznaniu siebie jako sprawcy swojego świadomego działania podczas uprawiania ziemi oraz w poznaniu siebie w relacji do innych istot żyjących, którym nadawał imiona. Człowiek uświadamiał sobie i przeżywał jednocześnie zasadniczą różnicę pomiędzy sobą a nimi¹⁴. Owo poznanie dokonywało się poprzez i dzięki ciału, które już wtedy wyrażało osobę¹⁵, czyli świadomy siebie podmiot, który panuje nad sobą i jest sprawcą specyficznego ludzkiego działania. Poznanie to streszczało się w biblijnym stwierdzeniu, że człowiek „jest sam”. Ów negatywny aspekt poznania wskazywał, że ma ono dojść do swoistej pełni, czyli kresu, której brakuje w stanie pierwotnej samotności.

normatywne – ale przede wszystkim dla teologii człowieka i teologii ciała, która jako szczególny profil teologicznej antropologii konstituuje się na gruncie słowa objawiającego” (Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 18–19).

13 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 82.

14 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 88.

15 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 31.

Proces zmierzający do pełni genezyjskiego poznania jest paralelny do procesu wyłaniania się męskości i kobiecości z ciała człowieka „samotnego”. Sekwencja: ciało–płeć jawi się jako miejsce – jak to ujmuje papież – „od-poznania” swojego własnego człowieczeństwa „przy pomocy” drugiego¹⁶.

2.2. Dojście do kresu „przedmiotowości” ciała

Aby ukazać, że to „od-poznanie” dokonuje się w szczególny sposób poprzez małżeński akt, stosowne będzie przytoczenie w całości jednego z kluczowych papieskich tekstów dotyczących znaczenia tego aktu. Jan Paweł II pisze:

Zawiera się w owym „poznaniu” spełnienie małżeństwa, swoiste „consummation”, jakby **dojście do kresu ukrytej w somatycznych możliwościach mężczyzny i kobiety „przedmiotowości” ciała, a zarazem przedmiotowości człowieka, który „jest” tym ciałem** [podkr. A. W.]. Przez ciało ów człowiek jest „mężem” i „żoną” w tym szczególnym akcie „poznania”, gdy zarazem przez swą osobową kobiecość i męskość zdaje się oczekiwać wciąż na odkrycie „czystej” podmiotowości daru – na wzajemne spełnienie siebie w tym darze¹⁷.

Pojęcie „przedmiotowości ciała” ściśle wiąże się z koncepcją osoby ludzkiej, która jest w sobie samej zarówno podmiotem, jak i „przedmiotem” samo-posiadanym przez ów podmiot i niejako przez niego zarządzanym, czyli samostanowiącym o sobie¹⁸. W tym kontekście termin „przedmiotowość” w odniesieniu do człowieka nie jest redukcjonistyczny i nie mówi bynajmniej o jakimś urzeczowieniu. Mówi raczej o tym, co kryje się w poprawnie rozumianym terminie „ciało”.

Jeśli człowiek ma być rozpatrywany jako „przedmiot”, to tylko w kontekście niepodzielności tego „przedmiotu”. Nie można go bowiem traktować w wyizolowany sposób jako „rzeczy”. Niepodzielność owego „przedmiotu” jest zapewniona wtedy,

¹⁶ Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 51.

¹⁷ Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 86.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 62. Problem podmiotowo-przedmiotowej struktury osoby ludzkiej rozwija Karol Wojtyła w swoim dziele *Osoba i czyn*. Podejmuję temat znaczenia tej struktury w: *Konsens małżeński w świetle antropologii adekwatnej Jana Pawła II jako perspektywa rozumienia relacji pomiędzy człowiekiem a fenomenem prawa*, „Annales Canonici” 17 (2021) nr 2, s. 159–172.

kiedy jest on nierozzerwalnie złączony z osobowym „ja”, czyli z podmiotem. Człowiek nie tyle „ma” ciało, ile „jest” ciałem. Nieustanna i nierozzerwalna łączność z osobowym podmiotem sprawia, że ciało, czyli ów „przedmiot”, jest zawsze traktowane w sposób niepodzielny i całościowy. Nie tyle jest „narzędziem”, „własnością” czy „zasłoną” dla podmiotu, ile ten podmiot, czyli osobowe „ja”, w całej pełni wyraża. Jan Paweł II mówi w tej perspektywie o *przenikliwości* ciała, które nie zasłania osobowego ja, lecz je odsłania i wyraża¹⁹.

Dla potrzeb niniejszych rozważań można utożsamić osobowe „ja” z pojęciem *duszy* człowieka²⁰. Dzięki temu możemy korzystać w niniejszych analizach z prawomocnej analogii pomiędzy relacją duszy i ciała w człowieku a relacją bóstwa i człowieczeństwa w Chrystusie²¹. Unia hipostatyczna jest „nierozzerwalna” w sposób analogiczny do „nierozzerwalności” pomiędzy ciałem a duszą. Ciało Chrystusa jest Ciałem Boga, nie będąc dla tego bóstwa zasłoną, ale pełnym wyrazem i sposobem przekazu²². Jego Ciało jest także w tej perspektywie „przenikliwe”, niepodzielne i nierozdzielne od bóstwa. Dzięki wcześniej wspomnianej dwukierunkowej analogii teologia tłumaczy antropologię, a antropologia pomaga w zrozumieniu konkluzji teologicznych.

Co w tym kontekście oznaczać więc będzie „dojście do kresu „przedmiotowości” ciała i człowieka, który tym ciałem „jest”? W akcie małżeńskim ciało wyraża w sposób całościowy męskość i kobiecość. Jest to akt *par excellence* komplementarny, ponieważ kobiecość i męskość oraz relacja między nimi są dla niego konstytutywne. Żaden inny akt lub relacja pomiędzy mężczyzną i kobietą nie angażują tak konstytutywnie i całościowo, do samych korzeni, kobiecości i męskości. Prawdziwe będzie w tym kontekście zdanie, że z punktu widzenia antropologicznego w akcie małżeńskim konkretny mężczyzna jest nim „dla” i „dzięki” tej konkretnej kobiecie,

19 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 30–31.

20 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 30.

21 Święty Leon Wielki w swoim liście skierowanym do Juliana z Kos *Licet per nostros* widzi możliwość stosowania tej analogii: „Cur autem inconveniens aut impossibilile videatur, ut Verbum et caro atque anima unus Iesus Christus et unus Dei hominisque sit Filius, si caro et anima, quae dissimilium naturarum sunt, unam faciunt etiam sine Verbi incarnatione? [...] Nec Verbum igitur in carnem nec in Verbum caro mutata est, sed utrumque in uno manet et unus in utroque est, non diversitate divisus, non permixtione confusus” (H. Denzinger, P. Hünermann, *El Magisterio de la Iglesia. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcelona 2000, nr 297).

22 Por. analizę tekstów Cyryla Aleksandryjskiego w: T. Kelly, *Christ and the Church: „Duo in Carne Una”. A study of the union of Christ and the members of His Mystical Body from the vantage point of its Bodiliness*, Fribourg 2010, s. 71–74, <https://folia.unifr.ch/unifr/documents/301777> (02.07.2023).

ona zaś nią jest „dla” i „dzięki” temu konkretnemu mężczyźnie. Ciało jako „przedmiot” jest w tej relacji objęte „całe” – do kresu swojej „przedmiotowości” – ponieważ „całe” jest darem i przyjęciem daru. W rezultacie podmiotowość mężczyzny i kobiety w tej relacji staje się szczególnie ujawniona i odsłonięta. Jedność ciał jest tworzywem dla jedności-komunii podmiotowych „ja”, dla komunii osób.

Jan Paweł II ujmuje tę antropologiczną prawidłowość, pisząc, że w akcie małżeńskim kobieta i mężczyzna są „jakby jednym podmiotem aktu i przeżycia, a przecież w tej jedności pozostają dwoma realnie odrębnymi podmiotami”²³. Papież stwierdza, że wówczas „odslaniają się dla siebie wzajemnie *tą szczególną głębią własnego ludzkiego «ja», o której stanowi właśnie ich płęć: kobiecość–męskość*”²⁴. Dokonuje się wtedy, według Jana Pawła II, „definitywne odkrycie sensu ludzkiego ciała w konstytutywnej dla niego męskości i kobiecości”²⁵. Płęć stanowi o osobowej konkretności człowieka. W tej konkretności podczas aktu małżeńskiego zostaje on „poznany”. Poznanie to – według twórcy teologii ciała – „dosięga niejako samych intymnych korzeni tej tożsamości i konkretności, jaką mężczyzna i kobieta zawdzięczają swojej płci. Konkretność ta oznacza zarazem jedyność i niepowtarzalność osoby”²⁶.

Jedność ciał w akcie małżeńskim obiektywnie zatem oznacza specyficzną jedność osób. Dzięki tej jedności kobieta i mężczyzna odkrywają do końca i przeżywają swoją własną wewnętrzną osobową jedność: duszy i ciała pomiotu z „przedmiotem”. Jedność w akcie seksualnym wskazuje zatem na jedność osoby ludzkiej. Pomaga to zrozumieć znaczenie dopełnienia małżeństwa w odniesieniu do jego nierozzerwalności. Nierozzerwalność małżeństwa dopełnionego będzie w tej perspektywie analogiczna do nierozzerwalności pomiędzy osobowym „ja” a płciowym ciałem, pomiędzy ciałem i duszą. Człowiek zatem jest jednością duszy i ciała (człowiekiem–osobą) po to, aby siebie dać i przyjąć dar. Ową własną wewnętrzną „jedność”, czyli człowieczeństwo, rozpoznaje poprzez wzajemny dar. Jan Paweł II ujmuje to, twierdząc, że „Ciało wyrażające kobiecość «dla» męskości i wzajemnie – męskość «dla» kobiecości, ujawnia wzajemność i komunie osób. Wyraża ją poprzez dar jako podstawową prawidłowość osobowego bytowania”²⁷.

23 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 82.

24 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 82.

25 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 82.

26 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 83.

27 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 59.

Człowiek odkrywa wówczas także, że jego wolność wynikająca z osobowej struktury samoposiadania i samopanowania jest „wolnością daru”. Nie tylko zatem umożliwia dar wzajemny, ale tylko dzięki niemu może być rozpoznana i przeżyta do końca jako wolność²⁸. Genezyjski człowiek może tego doświadczyć w całej pełni i bez przeszkód, ponieważ jego wola charakteryzuje się *niewinnością*. Nie zatrzymuje się ona w rezultacie na czymś zewnętrznym i materialnym, ale osiąga samego człowieczeństwa drugiego. Nie spycha w żadnym wymiarze drugiego na poziom „przedmiotu dla mnie”, i dlatego jest *niewinna*²⁹. Brak odczuwania wstydu przez człowieka genezyjskiego świadczył o owej niewinności, czyli o całkowitej harmonii pomiędzy jego wymiarem podmiotowym i przedmiotowym. Przedmiotowość, czyli cielesna i płciowa konkretność, była w przeżyciu kobiety i mężczyzny, dzięki owej niewinności, całkowicie złączona z ich podmiotowością. Jan Paweł II stwierdza, że „wzajemne przenikanie osobowych ludzkich «ja», mężczyzny i kobiety, zdaje się [wtedy] wykluczać jakiegokolwiek «zepchnięcie w przedmiot». W nim odsłania się sam podmiotowy profil miłości, o której można zarazem powiedzieć, że jest najgłębiej «przedmiotowa», gdyż żywi się wzajemnie samą «przedmiotowością» daru”³⁰. Należy przy tym pamiętać, że jakkolwiek wola człowieka „historycznego” nie jest już niewinna, to jednak antropologiczne znaczenie aktu małżeńskiego, które sięga do kresu przedmiotowości ciała, pozostaje w swej istocie nienaruszone i dlatego może stać się nośnikiem znaczenia sakramentalnego w małżeństwie ochrzczonych.

2.3. „Posiadanie”

Konstytutywną cechą człowieka jako osoby jest samoposiadanie. Suwerenne „ja siebie mam” człowiek rozszerza na otaczający świat, który bierze w posiadanie. Wyrazem tego objęcia w posiadanie było genezyjskie nadawanie imion istotom żyjącym³¹. Jak widzieliśmy, struktura samoposiadania nie była rozpoznana i przeżyta do samej głębi, kiedy człowiek „był sam”. Wcześniejsze analizy ukazały, że akt małżeński dociera do głębi owego samoposiadania, ponieważ sięga do kresu „przedmiotowości” człowieka. Spotykają się wtedy ze sobą i łączą niejako w jedno „miejsca”, gdzie kobieta i mężczyzna posiadają siebie. Sięgają oni do „tej samej głębi «posiadania

28 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 62.

29 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 70–71.

30 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 76.

31 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 88.

samemu sobie», przez którą człowiek jest zdolny zarówno dawać siebie, jak również przyjmować dar drugiego³². I dlatego, jak to zostało wspomniane, stanowią w owym akcie jakby jeden podmiot – jedno *principium operationis*. Ciało współmałżonka jest wtedy w pewnym sensie „własnym” ciałem³³.

Oznacza zatem ów akt specyficzną sytuację małżeńskiego *współposiadania* siebie, która chroni przed takim posiadaniem drugiego, które byłoby uprzedmiotowieniem. Karol Wojtyła w swoim dziele *Miłość i odpowiedzialność* stwierdza, że współżycie seksualne kobiety i mężczyzny powinno być *usprawiedliwione* przez ich małżeństwo, ponieważ owo współżycie „sprawia [...], że osoba [...] staje się w pewien sposób własnością drugiej osoby”³⁴. Paralela pomiędzy aktem współżycia a małżeństwem jest zatem bardzo wyraźna. Współżycie powinno wyrażać to, co rzeczywiście oznacza, czyli taką relację pomiędzy kobietą i mężczyzną, która nie bierze w posiadanie drugiego bezprawnie.

Jan Paweł II, opisując sytuację specyficznego kobieco-męskiego współposiadania siebie, które jest wyrażane w obiektywnym znaczeniu aktu seksualnego, stwierdza, iż kobieta i mężczyzna „zostają niejako wspólnie porwani, wspólnie wzięci w posiadanie przez człowieczeństwo, które w tym zjednoczeniu, w tym «poznaniu» wzajemnym chcą sami na nowo wyrazić, na nowo wziąć w posiadanie”³⁵. Owo „porwanie przez człowieczeństwo” oznacza nowe, transcendentne „my”; nową synergiczną jakość, która niejako wzięła w posiadanie tych, którzy do tej pory byli „sami” posiadaczami siebie. Teraz zaś ta nowa jakość ich posiada. Widzimy tu antropologiczny opis istotnego przymiotu małżeństwa, jakim jest jedność. Możemy ją nazwać „człowieczeństwem”, które z kolei stanowi numerycznie jedno źródło zaistnienia dziecka, do którego zrodzenia owa jedność jest skierowana. W terminologii Jana Pawła II mamy tu do czynienia z „konstytuowaniem człowieczeństwa”³⁶. Termin ten oznacza, że „jedno ciało”, jakim jest pojedynczy człowiek (jedność ciała i duszy, czyli samoposiadanie), konstytuuje „jedno ciało”, czyli człowieczeństwo, tworząc relację specyficznego komplementarnego męsko-kobiecego współposiadania, które z kolei jest źródłem zaistnienia (zrodzenia) nowej ludzkiej osoby – dziecka. Ono zaś, jako jedna i niepodzielna osoba, jest znakiem jedności swoich rodziców.

32 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 72.

33 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 358.

34 K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 198–200.

35 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 89.

36 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 88.

3. Aspekt sakramentalny

Wielowiekowa tradycja teologiczna i kanonistyczna przypisuje dopełnieniu sakramentalnemu skutek w postaci absolutnej nierozzerwalności tak dopełnionego małżeństwa (kan. 1141 KPK). Jej racją teologiczną jest wskazywanie przez małżeństwo *ratum et consummatum* na jedność Chrystusa i Kościoła dokonującą się na mocy unii hipostatycznej, czyli tajemnicy wcielenia³⁷. Nośnikiem owego sakramentalnego znaczenia jest małżeński węzeł³⁸, który powstaje w wyniku konsensu małżeńskiego. Antropologiczne znaczenie owego węzła, jak i dopełniającego go aktu małżeńskiego jest konstytutywną podstawą dla znaczenia sakramentalnego. To pierwsze znaczenie już jest w szerokim sensie nazwane przez Jana Pawła II sakramentalnym. Małżeństwo bowiem jest „sakramentem najpierwotniejszym”³⁹.

Jan Paweł II przypisuje pierwszemu aktowi małżeńskiemu duże znaczenie, odróżniając *zawarcie* małżeństwa od *spełnienia* małżeństwa. Mimo że papież używa terminologii odnoszącej się do małżeństwa sakramentalnego (*ratum et consummatum*), to kiedy analizuje dopełnienie, mówi po prostu o małżeństwie i jego spełnieniu. Twierdzi, że „bez tego spełnienia małżeństwo nie jest jeszcze ukonstytuowane w pełnej rzeczywistości. [...] Nie zostało ono w pełni ukonstytuowane jako małżeństwo”⁴⁰. Widać zatem, że choć małżeński węzeł powstaje w wyniku konsensu, czegoś istotnego mu brakuje bez owego pierwszego zjednoczenia w ciele. Brakuje mu „wypełnienia” rzeczywistością, która „została określona od początku ustanowieniem Stwórcy: «opuszcza człowiek ojca i matkę i łączy się ze swą żoną tak ściśle, że stają się jednym ciałem»”⁴¹.

Mając na uwadze wcześniejsze analizy, można zestawić kluczowe pojęcie dotyczące dopełnienia z tym, w jaki sposób Syn Boży zjednoczył się z człowiekiem. Dojście do kresu „przedmiotowości” można więc utożsamić ze śmiercią Chrystusa na krzyżu, stanowiącą dopełnienie przymierza z człowiekiem. Ofiara krzyżowa

37 Por. Inocencio III, *Significación sacramental del matrimonio*. De la Carta *Debitum officii pontificalis*, a Bertoldo, Obispo de Metz, 28.08.1206, w: *Enchiridion Familiae. Textos del Magisterio Pontificio y Conciliar sobre el Matrimonio y la Familia*, ed. A. Sarmiento Franco, J. Escrivá-Ivars, https://enchiridionfamiliae.com/z_componer.php?paragrafo=1206%2008%2028%200001 (02.08.2023).

38 Por. T. Rincón-Perez, *Relevancia jurídica de la significación sacramental del matrimonio (Aportación histórica: siglos IX-XIII)*, „Ius Canonicum” 9 (1969) nr 18, s. 477, <https://doi.org/10.15581/016.9.22243>.

39 Por. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 383.

40 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 404.

41 Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich*, s. 404.

jawi się jako „dojście do kresu”, czyli wydanie całego siebie, i tym samym jako specyficzna *consummatio* człowieczeństwa. Unia hipostatyczna się spełnia i staje się płodna. Rodzi się Kościół – jedno Ciało Chrystusa. Dzieje się tak, ponieważ tajemnica wcielenia oznacza, że „to, co boskie zjednoczyło się tak prawdziwie i rzeczywiście z człowiekiem, że nie istnieje żaden przeskok na progu ludzkiego bytu; przenika byt człowieka w jego całości, a zatem także to, co cielesne”⁴². Śmierć na krzyżu dopełnia owo zjednoczenie, otwierając je dla każdego człowieka. Rzeczywistość antropologiczna ludzkiego ciała wyrażona w małżeńskiej oblubieńczości wiąże się z rzeczywistością chrystologiczną, bo wcielony Syn Boży jest Oblubieńcem Kościoła.

Teologia ciała Jana Pawła II pozwala odkryć znaczenie dopełnienia małżeństwa jako takiego, które jest podstawą dla znaczenia dopełnienia sakramentalnego. Dzięki temu można zrozumieć naturę samego małżeńskiego węzła, który może być nazwany tym samym biblijnym terminem, co intymne małżeńskie zjednoczenie, czyli „jednym ciałem”. Kanon 1142 KPK 1983, wprowadzający pośrednio figurę małżeństwa niesakramentalnego dopełnionego, jest zasadny, ponieważ istnieje antropologiczna różnica pomiędzy naturalnym małżeństwem dopełnionym i niedopełnionym. Sformułowanie can. 1081 § 2 CIC 1917⁴³, które zostało poddane krytyce z uwagi na mało personalistyczny charakter⁴⁴, gdyż ogranicza przedmiot małżeńskiego konsensu do „trwałego prawa do ciała”, ma swoje uzasadnienie, jeśli weźmiemy pod uwagę analizę Jana Pawła II w odniesieniu do *actus per se aptos ad prolis generationem*. Prawo do ciała posiada bowiem jedynie ten, kto „jest jednym ciałem z drugim”. Znaczenie owego bycia jednym ciałem odnajdujemy poprzez antropologiczną analizę małżeńskiego aktu dopełniającego małżeństwo i określającego naturę małżeńskiego węzła.

42 J. Ratzinger, *Wzniosta córka Syjonu. Rozważania mariologiczne*, Poznań 2002, s. 27.

43 „Consensus matrimonialis est actus voluntatis quo utraque pars tradit et acceptat ius in corpus, perpetuum et exclusivum, in ordine ad actus per se aptos ad prolis generationem”.

44 Zob. E. Tejero, *El recto entendimiento del consentimiento matrimonial según Juan Pablo II*, „The Person and the Challenges” 2 (2012) nr 1, s. 163–191.

ABSTRACT

**The significance of consummation of natural marriage,
i.e. not (yet) sacramental**

Canon 1142 Code of Canon Law indirectly introduces the category of consummation of natural marriage, which is not yet sacramental. This article attempts to present the anthropological meaning of this consummation using John Paul II's analyzes contained in his theology of the body. The consummation of marriage is an act that may be called by the biblical term of „one flesh”. This act is characterized by anthropological terms: „knowledge”; „reaching the end of the objectivity of the body” and „possession”. Showing the content of these terms leads to the conclusion that the meaning of consummation of natural marriage is deeply personalistic and allows for a deeper understanding of what is the subject of the marriage consensus, i.e. the marriage bond.

Keywords: consummation of marriage, theology of the body, can. 1142 Code of Canon Law

ABSTRAKT

**Znaczenie dopełnienia małżeństwa naturalnego,
czyli (jeszcze) niesakramentalnego**

Kanon 1142 KPK wprowadza pośrednio kategorię dopełnienia małżeństwa naturalnego, które nie jest jeszcze sakramentalne. Niniejszy artykuł próbuje przedstawić antropologiczne znaczenie tego dopełnienia, posługując się analizami Jana Pawła II zawartymi w jego teologii ciała. Dopełnienie małżeństwa jest aktem, który można nazwać biblijnym terminem „jednego ciała”. Charakteryzują ów akt antropologiczne terminy: „poznanie”, „dojście do kresu przedmiotowości ciała” oraz „posiadanie”. Ukazanie treści tych terminów prowadzi do konkluzji, że znaczenie dopełnienia małżeństwa naturalnego jest głęboko personalistyczne i pozwala na głębsze zrozumienie, czym jest przedmiot małżeńskiego konsensu, czyli małżeński węzeł.

Słowa kluczowe: dopełnienie małżeństwa, teologia ciała, kan. 1142 KPK

BIBLIOGRAFIA

1. *Codex Iuris Canonici Pii x Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1940.
2. Denzinger H., Hünermann P., *El Magisterio de la Iglesia. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcelona 2000.
3. Hervada J., *El derecho del Pueblo de Dios, w: Una caro. Escritos sobre el matrimonio*, Pamplona 2000.
4. Inocencio III, *Significación sacramental del matrimonio*. De la Carta *Debitum officii pontificalis*, a Bertoldo, Obispo de Metz, 28.08.1206, w: *Enchiridion Familiae. Textos del Magisterio Pontificio y Conciliar sobre el Matrimonio y la Familia*, ed. A. Sarmiento Franco, J. Escrivá-Ivars, https://enchiridionfamiliae.com/z_componer.php?paragrafo=1206%2008%2028%200001 (02.08.2023).
5. Ioannes Paulus PP. II, *Ad Romanae Rotae iudices et administros*, 21.01.2000, „Acta Apostolicae Sedis” 92 (2000), s. 350–355.
6. Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*, Città del Vaticano 1986.
7. Kelly T., *Christ and the Church: „Duo in Carne Una”. A study of the union of Christ and the members of His Mystical Body from the vantage point of its Bodiliness*, Fribourg 2010, s. 71–74, <https://folia.unifr.ch/unifr/documents/301777> (02.07.2023).
8. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.
9. Ratzinger J., *Wzniosła córa Syjonu. Rozważania mariologiczne*, Poznań 2002.
10. Rincón-Perez T., *Relevancia jurídica de la significación sacramental del matrimonio (Aportación histórica: siglos IX–XIII)*, „Ius Canonicum” 9 (1969) nr 18, s. 465–487, <https://doi.org/10.15581/016.9.22243>.
11. Seco Caro C., *El texto y el contexto del canon 1142 del nuevo Código de Derecho Canónico*, „Revista Española de Derecho Canónico” 40 (1984) nr 115, s. 23–40.
12. Tejero E., *El recto entendimiento del consentimiento matrimonial según Juan Pablo II*, „The Person and the Challenges” 2 (2012) nr 1, s. 163–191.
13. Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986.
14. Wójcik A., *Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Analecta Cracoviensia” 44 (2012), s. 307–319.

Barbara Cichorska

<https://orcid.org/0009-0001-7302-6741>

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

Wyjazd naukowy do Rzymu 23–24 maja 2023 roku

Po przerwie spowodowanej pandemią przywrócona została tradycja wyjazdów naukowych do Rzymu i Watykanu. W wyjeździe wzięli udział studenci v roku oraz absolwenci Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z lat 2020–2022. Celem wyjazdu było zapoznanie się z działalnością watykańskich dykasterii. Wiedza pozyskana podczas wykładów mogła zostać uzupełniona o praktyczne doświadczenie urzędników Kurii Rzymskiej.

Pierwszym miejscem odwiedzionym przez studentów była Dykasteria Spraw Kanonizacyjnych. Spotkaniu przewodniczył jej podsekretarz, ks. Bogusław Tu-rek CSMA. Studenci mogli posłuchać o tym, jak w praktyce przebiegają procesy be-atyfikacyjne i kanonizacyjne, zwłaszcza na ich drugim etapie. W kolejnej instytucji, Dykasterii Nauki Wiary, stojącej na straży prawowitej wiary i moralności, poznali szczegółowe procedury stosowane przy orzekaniu o najcięższych przestępstwach kanonicznych zarezerwowanych dla tej instytucji.

Następnie odwiedzili Sekretariat Stanu wspomagający papieża w realizacji jego misji. O życiu za murami Watykanu opowiedział mieszkający tam od ponad 20 lat ks. prałat Sławomir Nasiorowski. Studenci mieli okazję zobaczyć Dom św. Marty, w którym zamieszkuje ojciec święty Franciszek. Natomiast na dziedzińcu św. Da-mazego zorganizowano spotkanie z pracującym w Sekretariacie Stanu o. prof. dr. hab. Piotrem Skoniecznym, który opowiedział o swoich obowiązkach i oprowadził po wnętrzach Pałacu Apostolskiego, m.in. kaplicy św. Pawła ozdobionej freskami Michała Anioła. Wraz z o. Skoniecznym studenci udali się ponadto do bazyliki św. Piotra, gdzie odwiedzili groby papieży, m.in. św. Jana Pawła II i Benedykta XVI.

Kolejnym etapem było spotkanie z ks. prałatem Robertem Gołębiowskim, audy-torem Trybunału Roty Rzymskiej. Opowiedział on o pracy tej instancji sądowniczej

oraz o funkcjonującym przy trybunale Studium Rotalnym. Wyjaśnił ponadto, jak zostać adwokatem Roty Rzymskiej. Studenci mieli również możliwość zobaczyć salę, w której prowadzi się przesłuchania, oraz notariat, w którym przygotowuje się i przechowuje akta. Ważnym punktem programu była wizyta w Najwyższym Trybunale Sygnatury Apostolskiej, gdzie przybyłych przywitał ks. prałat Paweł Małecha – promotor sprawiedliwości tego trybunału. Odpowiedział on na wiele pytań dotyczących spraw wpływających do rozpoznania przez Sygnaturę Apostolską.

Następnie studenci udali się na Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu. Tu ponownie spotkali się z o. Skoniecznym, który oprowadził ich po uczelni, pokazał też aulę, w której Karol Wojtyła obronił pracę doktorską. Wizyta w Angelicum zakończyła się mszą świętą. Następnego dnia zaplanowano wizytę w Dykasterii Tekstów Prawnych. Na miejscu studenci dowiedzieli się, jak wygląda praca dykasterii oraz jakie dokumenty prawne są obecnie przygotowywane.

Wyjazd do Rzymu był dla studentów podsumowaniem pięcioletnich studiów, dał możliwość spotkania z ludźmi, którzy na co dzień pracują w instytucjach watykańskich. Poznanie procedur stosowanych w poszczególnych dykasteriach, ubogacone przykładami konkretnych przypadków przedstawionych przez doświadczonych pracowników, pozwoliło uporządkować wiedzę teoretyczną i osadzić ją w realnych warunkach. Cytując o. Skoniecznego, można powiedzieć, że wyjazd przybliżył studentom Rzym także od strony zawodowej, ukazując go jako punkt odniesienia. Dzięki temu – jak stwierdził – „nie będzie to czysto teoretyczna możliwość – odwołać się do Rzymu”.

Annales Canonici 19 (2023) 2

Maciej Andrzejewski

Ochrona danych osobowych w sprawach o stwierdzenie
nieważności małżeństwa w świetle wybranych zasad procesu (cz. 2) 5

ks. Jan Dohnalik

Nowa wersja motu proprio „Vos estis lux mundi”. Znaczenie zmian
wprowadzonych przez papieża Franciszka w 2023 roku 57

ks. Piotr Kroczek, Weronika Lipińska

Kanoniczne konsekwencje nieodbierania przesyłek poleconych
przez proboszcza na przykładzie przypadku 75

ks. Dawid Pietras FSSP

Dyscyplina sprawowania liturgii z 1962 roku według motu proprio
„Traditionis custodes” papieża Franciszka oraz „Responsa ad dubia”
Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (cz. 2) 83

ks. Marek Story

Sakrament małżeństwa w dziewiętnastej księdze Dekretu
biskupa Burcharda z Wormacji 105

ks. Andrzej Wójcik

Znaczenie dopełnienia małżeństwa naturalnego,
czyli (jeszcze) niesakramentalnego 125

Barbara Cichorska

Wyjazd naukowy do Rzymu, 23–24 maja 2023 roku 139

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie